

Runstenar i kyrkomiljö, en länk mellan hednisk tradition och kristen tro?

– En studie av senvikingatida runstenar anknutna till kyrkor i Jönköpings län.

CD-uppsats i historisk arkeologi,
ARK 404:4, vid institutionen för
arkeologi och antikens historia,
Lunds universitet, vt 2006
av Lars Våge Rickard Bindberg

Handledare: Mats Roslund

LUNDS
UNIVERSITET

Framsidaillustration av författaren föreställande
en tänkbar miljö efter det första kyrkbygget.

Abstract

The connection between rune stones and churches is a known phenomenon. Unfortunately, very little is known about the previous function of the church sites, and consequently very little is known about what the connection between rune stones and churches means.

The purpose of this study is to examine the rune stones connected to churches in the administrative province of Jönköping, in an effort to ascertain their purpose, symbolism and function. The aim is to find out if the rune stones connected to churches were primarily or secondarily placed on the site where the church was later built, and why some rune stones were built into the churches. Further, the inscriptions and iconography of rune stones have been analysed, and also their relation to their immediate surroundings.

The first study in the essay is a macroanalysis where I try to answer the questions about the built-in rune stones. The second study in the essay examines four church sites, the rune stones connected to the churches and their immediate surroundings. The sites have been studied in depth to provide insights into the purpose and function of the rune stones. With these studies I try to establish whether if the rune stones have functioned as a link between pagan traditions and Christian belief, and if the transition between paganism and Christianity is observable also in the surroundings.

The study shows that rune stones were primarily placed at the churches, and that the church sites probably are former cult centres or local meeting places, since the sites often have a clear cult place continuity. Furthermore, the results indicate that the rune stones have been a link between pagan tradition and Christian belief, both in their composition and their placing in the landscape. No systematic insertion of rune stones into churches can be discovered, but that doesn't exclude the possibility that the insertions had a purpose. The insertion of the stones may be due to the Church not accepting the rune stones, as they are personal Christian initiatives and native monuments.

Innehållsförteckning

Förord

1. Inledning	6
1.1 Runstenarna, en kort bakgrund	6
1.2 De senvikingatida runstenarna och kristnandeprocessen	7
1.3 De småländska runstenarna och regionen Småland	7
1.4 Problemformulering och avgränsning	8
2. Forskningshistorik	9
2.1 Runstenar och kyrkor	9
2.2 Stildatering och inskriftbandens anordningar	10
2.3 Ornamentikens innebörd	12
2.4 Egna antaganden och kritik	13
3. Teori och metod	14
4. Materialbeskrivning	15
4.1 Runstenarna och kyrkorna	16
4.2 Gravfälten och deras konstruktion	24
5. Makroanalys	25
5.1 Vad säger runstenarna i kyrkomiljö?	25
5.2 De inmurade runstenarna, en sammanfattning	30
5.3 Diskussion	30
5.4 Hypotes	32
6. Närstudier	33
6.1 Rogberga/Bogla	34
6.2 Tånnö	40
6.3 Mellby	44
6.4 Vetlanda	48
6.5 Diskussion	51
6.6 Tolkning	52
7. Slutdiskussion	53
8. Sammanfattning	54
9. Käll- och litteraturförteckning	56
10. Förkortningar	60
11. Katalog	61
12. Bildförteckning för bilagor	64
Bilagor	65

Förord

Runstenar är en av de fornlämningskategorier som fascinerat mig under lång tid. Att ämnet för min CD-uppsats blev sambandet mellan runstenar och kyrkor i Jönköpings län beror också på att jag tidigare skrivit om runstenar i Småland. I min B-uppsats i förhistorisk arkeologi behandlade jag de småländska runstenarna utifrån inskriftstyp och arkeologisk kontext. Året därpå skrev jag min B-uppsats i historisk arkeologi, och ämnet för uppsatsen var tre runstenskvadrar i Rydaholms kyrka. Steget till senvikingatida runstenar i kyrkomiljö är inte så långt. Inte heller var det några svårigheter att välja det geografiska området, eftersom min hembygd ligger mig varmt om hjärtat.

Under arbetet med uppsatsen är det många människor som varit till stor hjälp. För det första vill jag tacka min handledare Mats Roslund. Jag vill också tacka alla på Jönköpings läns museum som hjälpt mig att få fram material. Ett särskilt tack till Anna Kristenson och Linnéa Kallerskog på Jönköpings läns museum som gett mig faktaunderlag till uppsatsen samt granskat delar av den och inte minst gett mig många goda råd. Slutligen vill jag tacka Aili Frick som har korrekturläst uppsatsen och varit till stor hjälp under skrivprocessen.

Malmö i april 2006

1. Inledning

Runstenar inmurade i kyrkor är ett välkänt fenomen, och det finns delade uppfattningar om deras syfte. Runstenarna tillhör en av de större fornlämningsgrupperna under yngre järnåldern i Sverige, och de har studerats av arkeologer men framför allt av filologer, som redan under 1500-talet skrev om stenarnas inskrifter. Trots att runstenarna är fornlämningar med samtida skriftliga uppgifter är deras syfte och funktion svårt att komma åt. De senvikingatida runstenarna restes från slutet av 900-talet fram till 1100-talets första fjärdedel. I det valda undersökningsområdet, Jönköpings län i Småland, har den största delen av de senvikingatida runstenarna rests mellan 1000 och 1050. Perioden för runstensresandet sträcker sig över två till tre generationer, och i vissa områden finns en större koncentration runstenar än i andra. Om nu runstenarnas roll i allmänhet är svår att förstå kan deras samband med kyrkor kännas ännu mer svårförståeligt. Jag kommer i denna undersökning behandla dessa kyrkorunstenar utifrån tidigare forskning för att se vad som gäller för runstenarna i kyrkomiljö i Jönköpings län.

1.1 Runstenarna, en kort bakgrund

Att resa runstenar är en gammal och unikt skandinavisk företeelse. I Sverige finns cirka 2270 vikingatida runstenar, i Danmark finns det omkring 400 och i Norge inte mer än 138 stycken (Lager 2002a:187, 232). De första runstenarna ristades under 300-talet i Sverige och Norge men det största antalet runstenar restes under sen vikingatid. Denna mer intensiva runstensperiod i Skandinavien började i Danmark i slutet av 900-talet och slutade i Mälardalen vid mitten av 1100-talet. Runstensresandet hör förmodligen i första hand till ett starkt socialt och ekonomiskt samhällsskikt. I Sverige handlar det framför allt om besuttna bönder och stormän medan runstenarna i Danmark, inräknat Skåneland, kopplas till kungamakten och riksenandet (Johansen 1997:159ff). Runstenarna är i första hand offentliga minnesmonument och inskrifterna är oftast minnestexter över avlidna familjemedlemmar, även om det finns personer som låtit resa stenar över sig själva eller till minne av någon händelse. Runstenarna ses gärna som någon form av arvsdokument, dels på grund av textinnehållet, men också på grund av runstenarnas placering i landskapet, som ofta förknippas med olika gränsdragningar (Gräslund 1987:241, Johansen 1997:159ff).

Tack vare att många runstenar sannolikt fortfarande står på sin ursprungliga plats kan man få en bild av stenarnas olika ursprungsmiljöer. Runstenarna finns i dag vid vägar, vadställen, äldre bebyggelse och gränser, samt på gravfält och tingsplatser. Dessa typer av platser anses vara runstenarnas ursprungliga miljöer då de ofta sammanfaller med varandra. Vägar och gravfält sammanstrålar ofta, och broar vid vattenleder kan uppfattas som ägogränser och tingsplatser kan ha anknytning till gravfält (Johansen 1997:162). Runstenar finns också i kyrkor eller strax intill dessa och uppfattas ofta som sekundärt placerade (Wilson 1994:8). Även vid kyrkplatser sammanfaller flera av runstenarnas uttalade ursprungsplatser så som gravfält, vägar och i vissa fall också tingsplatser, och ändå anses oftast runstenarna vara flyttade till kyrkplatserna.

1.2 De senvikingatida runstenarna och kristnandeprocessen

Nordbornas övergång från hednisk sed till kristen tro ses som en lång och utdragen period som började under 800-talet och fortgick ända in på 1100-talet, för att då mer eller mindre avslutas (Stille 2002:119). De senvikingatida runstenarna restes under den period som Norden kristnas, vilket anses gällande inom forskningen. Själva kristnandet kan uppdelas i olika faser där runstenarna vanligen sätts samman med missionsfasen eller med konverteringsfasen. Man anser att kristnandeprocessen rent geografiskt har gått från söder till norr och från väster till öster vilket stämmer bra överens med runstenarnas datering, även om det finns regionala skillnader (Johansen 1997:226f). De senvikingatida runstenarna kan tydligt kopplas samman med kristendomen, både utifrån de korsförsedda runstenarna samt runstenar med en tydlig kristen runinskriftion, oftast i form av en bön. I Sverige finns det drygt två tusen senvikingatida runstenar varav 58% är korsförsedda. Jämför man med de norska finns det endast två korsförsedda runstenar, och i Danmark rör det sig om 16% korsprydda stenar. Det är alltså i Sverige som de korsprydda runstenarna är ett vanligt inslag i runstenstraditionen. (Lager 2002a:232f, 2002b:131ff). Även de senvikingatida runstenarna utan kors anses vara kristna då det finns korslösa stenar med böner samt att parstenar, då den ena är korsmärkt och den andra inte, borde vara lika kristna. Det går inte att vara helt säker på att alla korslösa senvikingatida runstenar är kristna. I Södermanland finns det tre och i Västergötland två senvikingatida runstenar som är direkt kopplade till asaguden Tor. En annan koppling till kristendomen är brostenarna. Dessa runstenar omnämner i första hand ett brobygge som gjorts för någons själ eller till Guds behag. Stenar som står vid vattendrag bör betraktas som brostenar eftersom vägförbättring och brobygge låg i kyrkans intresse och ansågs som en god gärning av kyrkan. Brobyggandet blev en handling jämförbar med gåvor till kyrkan (Gräslund 2001: 41f). Runstenarna som kristna monument torde ha börjat med Harald Blåtands runsten i Jellinge på Jylland. I Jelling-monumentet finns den enda kända runstenen där en korsfästelsescen avbildats, och stenen anses vara från omkring år 960 (Lager 2002a: 187, Anglert 1995:7). Det var alltså i Danmark som de kristna runstenarna började resas, men det är i Norge och Sverige de äldsta urnordiska runstenarna finns. Förklaringen till detta är nog att det rör sig om olika typer av runstensmonument. De urnordiska och övergångsperiodens runstenar är inte kristna monument som majoriteten av de senvikingatida runstenarna, de hör alltså inte till samma resartradition (Gustavson 2004-04-01). De yngsta vikingatida runstenarna torde enligt Ann-Sofie Gräslund vara ristade under 1100-talets första hälft. De sista runstensmonumenten är de så kallade Eskilstunakistorna som var en form av gravmonument resta på de tidigmedeltida kyrkogårdarna. De består oftast av fem stenhällar i form av en kistliknande konstruktion som har två gavlar, där runorna oftast är ristade, två sidohällar och ett lock (Gräslund 2002:151). Dessa Eskilstunakistor räknas inte till de vanliga runstenarna utan ses som en egen monumentgrupp som snarare är en form av gravsten.

Fig. 1. Eskilstunakista från Lannaskede kyrka. (Efter SmR.)

1.3 De småländska runstenarna och regionen Småland

Runstenarna i Småland är väldigt ojämnt spridda i landskapet. I Småland finns det omkring 120 kända vikingatida runstenarna, och av dessa finns drygt 70 i Jönköpings län, cirka 35 i

Kronobergs län och inte mer än 15 runinskrifter i Kalmar län (Snædal & Åhlén 2004:109). Flest runstenar i landskapet finns i folklanden Njudung och Finnveden med 37 motsvarande 33 stycken, medan Varend endast har 15 stycken (Hansson 2001:125). Majoriteten av de småländska runstenarna är ganska enkelt utformade och de zoomorfa ristningarna utgör endast 10% av runstensbeståndet vilket gör det svårt att upptäcka en tydlig konststil. Inskrifterna på runstenarna är ofta enkla och består oftast av kortare minnesformler, men trots detta finns det många undantag, både vad gäller inskriftsinnehåll och ornamentikdetaljer (Gräslund 2002:146, Snædal & Åhlén 2004:109). Runstensresandet i Småland har i huvudsak ägt rum under 1000-talets första hälft, även om det finns stenar som både är något tidigare och något senare. Vad gäller runstenarnas placering i landskapet så anses två tredjedelar stå på ursprunglig plats (Zachrisson 1985:9). Även om runstensresandet inte höll på lika länge som i Mälardalen så finns det ganska många småländska runinskrifter från medeltiden. De flesta av dessa inskrifter finns på föremål med anknytning till kyrkomiljön så som dopfuntar, kyrkklockor och Eskilstunakistor (Snædal & Åhlén 2004:111f).

Ett namn som Småland kan tyckas lite märkligt på ett av Sveriges större landskap. Detta får sin förklaring av de många ”små land” som i äldre tid fanns i området, och som omgavs av ödemarker, vilket bl.a. kan visas av järnåldersgravfälten fördelning (Hansson 2001:57). Gränserna för ”smålanden” i Småland har i alla fall stöd från medeltida källor, även om folkstammen *finnaithae* (finnvedningar) omnämns i tidiga historiska källor, då hos historieskrivaren Jordanes på 500-talet (Bodin 1997:132). Namnet Finnveden finns belagt på tre runstenar: U 130 i Uppland och Sm 35 och Sm 52 i Finnveden. Även folklandet Tjust i nordöstra Småland finns omnämnt på en sörmländsk runsten (Sö 40) och virdarna finns omnämnt på två småländska runstenar Sm 1 och Sm 99. Virdarna är benämningen på det folk som bodde i folklandet Värden i södra Småland (Agertz 2002:95,100f).

I Småland är det framförallt det övre sociala skiktet som har rest runstenar. Där kan man i vissa fall kan finna en kontinuitet från forntid till medeltid. Att dessa ”småland” finns kvar en bit in under medeltiden kan bero på frånvaron av yttre makt, vilket gjorde det möjligt för de lokala makthavarna att manifesteras sin egen ställning i området (Hansson 2001:134, 249). Runstenarna i landskapet visar att kommunikationsnätet, framförallt vid tvärförbindelser mellan olika bebyggelser, varit av betydelse för stenarnas rumsliga placering (Zachrisson 1985:53). Hur vida kontinuiteten mellan vikingatida stormän och medeltida stämmer eller ej, beror i första hand på hur man tolkar olika företeelser. Kanske kan denna kontinuitet förklara folklandens existens ända upp i medeltid, eller så beror det på den yttre maktens frånvaro eller, enligt Hansson (2001:249), bägge dessa faktorer.

1.4 Problemformulering och avgränsning

Tidigare forskning har ansett att runstenar i kyrkomiljö är sekundärt placerade på kyrkplatsen, medan Lars Wilson i sin lic.-avhandling *Runstenar och kyrkor* kommer fram till motsatsen. Ett av syftena i min uppsats är att undersöka vilket av dessa alternativ som gäller för runstenarna i Jönköpings län, samt att undersöka de inmurade stenarna. Har de haft någon symbolisk innebörd eller har de endast använts som byggnadsmaterial? Vidare vill jag undersöka återinmurningen av dessa kyrkostenar som sker vid nya kyrkobyggnationer under 1700- och 1800-talen.

Det andra syftet i uppsatsen är att undersöka kyrkorunstenarnas syfte och funktion. Har runstenarna fungerat som en länk mellan hednisk tradition och kristen tro? För att kunna söka svar på denna fråga vill jag utreda runstenarnas olika beståndsdelar: inskriftsinnehåll, bildspråk/ornamentik samt deras samtida omgivning. Finns det en liknande förening mellan kristen och hednisk symbolik på runstenarna och de intilliggande gravfälten? Visar runstenarnas och gravplatsernas relationer något om den blivande kyrkplatsens tidigare funktion? Kultplatskontinuitet?

Den geografiska avgränsningen för uppsatsen är Jönköpings län, vilket innefattar de gamla folklanden Njudung och norra halvan av Finnveden, samt bygderna Tvetå, Vista och Vedbo. Även Mo härad ingår i Jönköpings län, men tillhörde Västergötland under vikingatid och medeltid med undantag av socknarna Bondstorp, Källeryd och Åsenhöga som räknades till Finnveden (Hansson 2001:53). (Se folklandskarta i bilaga 3.) Vad gäller Mo härad så har man endast funnit stenar daterade till 1100-talet med texter skrivna på latin med runor (Kinander 1961:254-258). Dessa stenar tas inte med i uppsatsen precis som andra gravmonument, så som Eskilstunakistor och liknande. I begreppet runstenar i kyrkomiljö innefattar jag inte bara de stenar som finns inom kyrkan och kyrkogårdens gränser, utan också de stenar som finns strax intill kyrkan och som ofta står på ursprunglig plats. Dessa stenar är medtagna utifrån deras relation till kyrkplatsen, vilket visade sig handla om en radie på ca 500 meter.

2. Forskningshistorik

I detta kapitel går jag lite kort igenom forskningsöversikten för några områden inom runstensforskning som kommer att beröra mitt eget arbete.

2.1 Runstenar och kyrkor

Runstenar i kyrkomiljö är ett omdiskuterat ämne. Att det finns ett tydligt samband mellan runstenar och kyrkor är uppenbart även om mängden runstenar i kyrkomiljö rent procentuellt skiljer sig i olika landsdelar (Wilson 1994:7). Vissa forskare anser att runstenarna har en sekundär placering vid kyrkorna medan andra anser att platsen för runstenen är primär. Dessa olika synsätt utgår i första hand utifrån antagandet om runstenarnas fraktning. Antingen har runstenarna fraktats en längre sträcka eller kortare sträcka, för att sedan infogas i kyrkan. Vidare handlar det om runstenarnas symboliska eller icke symboliska placeringar i kyrkorna. Runristade gravhällar, så kallade Eskilstunakistor, anses höra till kyrkomiljön och ingår inte i denna diskussion angående kyrkostenarnas ursprungsplats (Johansen 1997:162). Jag ska nu presentera ett par olika synsätt vad gäller runstenar och kyrkor.

Denna diskussion handlar om runstenarnas ursprungsplats som, i den tidiga forskningen med Otto von Friesen i spetsen, ansågs vara vid gravfält, broar och tingställen, men majoriteten runstenar skulle ha stått vid gravfälten. Senare blev denna hypotes ifrågasatt av Gunnar Ekholm som ansåg att runstenarna var kopplade till kommunikationsnätet i stället för till gravfälten, då gravfälten i flera fall var betydligt äldre än runstenarna. Under senare år har Uppsalaarkeologen Ann-Sofie Gräslund tagit upp von Friesens hypotes och genom att studera äldre uppgifter om numera bortodlade gravfält, kommit fram till att det visst finns ett klart

samband mellan runstenar och gravfält (Johansen 1997:162). Lars Wilson hävdar i sin lic.-avhandling att det finns ett samband mellan kyrkplats och tingsplats/kultplats, i Mälardalen, och förklarar då också runstenarnas placering vid kyrkorna (Wilson 1994:54). Vidare i samma arbete så argumenterar han för att runstenarna inte systematiskt har fraktats längre sträckor för att sedan inmurats i kyrkorna. Denna antagande hämtar han från Sune Lindqvist som hade samma uppfattning. Wilson avfärdar också tanken på att runstenarna har varit regelmässigt och symboliskt inmurade i kyrkorna (Wilson 1994:132). Tanken om runstenarnas symboliska innebörd i kyrkoväggarna utgår från de 18 inmurade runstenarna i Uppsala domkyrka. Birgitta Johansen vill i sin avhandling *Ormalur* inte avfärda att runstenarna kan ha inmurats med någon form av princip, fast under en längre tid och olika länge i olika regioner. Hon menar också att flytten av runstenar har varit avsiktlig och att det i första hand var runstenar vid gravfält som fördes till kyrkorna (Johansen 1997:223).

Runstenarna i kyrkomiljö i Skåne ska enligt Mats Anglert ha en symbolisk betydelse då många stenar varit placerade i de medeltida kyrkorna eller vid kyrkdiket. För att stärka sin tolkning hänvisar han till ärkebiskop Absalons runsten i N. Åsums kyrka från cirka år 1200 (Anglert 1995:41f). Denna sten är alltså medeltida men i inskriftsform och stil, vikingatida. Anglert menar att sambandet runsten och kyrka är ett slags hävdande av tradition vilket även skulle kunna gälla runstenarnas sekundära placering vid kyrkorna (Anglert 1995:42f). Martin Hansson har i sin avhandling *Huvudgårdar och herrvälden* precis som Mats Anglert använt runstenarna i ett socialt sammanhang och då som bakgrund till medeltida förhållanden. Hansson ser en social och strukturell kontinuitet från forntid till medeltid i Småland, genom sambandet mellan runstenar och romanska stenkyrkorna (Hansson 2001:123). Han går inte in på diskussionen om runstenarnas förhållande till kyrkan utan konstaterar istället att dessa maktens monument finns i samma område. Vidare om runstenar och kyrkor i Småland, så anser Torun Zachrisson att runstenarna i denna miljö ej står på ursprunglig plats. Hon tar detta antagande efter de kyrkostenar där man känner deras tidigare placering och menar att frågan angående primär eller sekundär placering vid kyrkan är svår att avgöra. Hon stärker sitt antagande genom att hänvisa till den äldsta dendrokronologiska dateringen av en småländsk träkyrka. Kyrkan är daterad till år 1116 och runstenarna anses tillhöra 1000-talet. I Småland finns det en koppling mellan inmurade runstenar och hög uppodlingsgrad i aktuella socknar, vilket kan tyda på bortodling (Zachrisson 1985:11,13).

2.2 Stildatering och inskriftbandens anordningar

I detta kapitel ska jag presentera något om den forskning som gjorts gällande rundjurens och inskriftsbandens utformning och hur de kan fungera som dateringsmetod. Eftersom de gamla språkliga dateringsmetoderna sviktar en aning, vilket framgår av två runologiska avhandlingar som avfärdar åsrunan och de stungna runorna som enkel datering, så har istället ornamentiken på stenarna blivit intressant vid datering. Den senaste runstensstudien som är gjort utifrån runslingornas layout och design är Ann-Sofie Gräslunds *Runstenar – om ornamentik och datering I och II*. Denna studie är i första hand baserad på runstensmaterialet i Mälardalen. Gräslund har också skrivit en artikel i boken, *Om runstenar i Jönköpings län*, hur man kan använda denna metod på det småländska runstensmaterialet. Den enda tidigare studie som gjorts om de småländska runstenarnas design är ett kapitel i *Smålands Runinskrifter*. Det är runologen och sammanställaren av detta verk, Ragnar Kinander, som har försökt systematisera inskriftsbandens utförande.

I Ann-Sofie Gräslund studie och artikel presenteras sex olika stilgrupper utifrån de zoomorfa ristningarna. Dessa är *fågelperspektiv* (Fp) och *profilsett huvud* (Pr) som finns i fem olika grupper (Pr1-5) (Gräslund 1992, 2002). Stil är den term som betecknar enhetlighet i formkaraktär, i detta fall på runstenarnas ornamentala utformning (NE, Band 17). Dessa sex stilgrupper har Gräslund arbetat fram, dels genom Hans Christianssons analyser om kurvatur, mönsteruppbyggnad, motiv och helhetskaraktär på runstensmaterialet och hans definitioner sydiskandinavisk och mellanskandinavisk stil. Christiansson menar att dessa två stilgrupper är regionala vilket Gräslund sätter sig emot och menar istället att det är en fråga om kronologiska skillnader (Gräslund 2002:141). Den sydiskandinaviska stilen representerar Mammenstil och Ringerikestil, medan den mellanskandinaviska stilen representerar Urnesstil. Urnesstilen anses allmänt vara yngre än Ringerikestilen och många stilforskare ser Ringerikestilen som en variant av Mammenstilen eller som en övergångsfas från Mammenstil till Urnesstil. Ringerikestilen brukar dateras till slutet av 900-talet och fram till ca 1050, medan Urnesstilen

Fig. 2. Vg 181, zoomorf ristning i Ringerikestil. (Efter Snædal & Åhlén 2004.)

Fig. 3. Ö1 26 med zoomorf ristning i Urnesstil, Sandby kyrka på Öland. (Efter Snædal & Åhlén 2004.)

dateras från 1050-talets början och möjligen fram till mitten av 1100-talet. Utifrån dessa olika stilelement och dess övergångar skapar Gräslund sina sex olika grupper där hon i första hand tittar på rundjurets huvud, fötter, ändavslutning, ormens/orrnarnas form och slinga, mönsteruppläggning och helhetsintryck (Gräslund 1992:178,194f). För att kunna använda dessa stilgrupper för datering utgår hon från de runstenar som kan dateras utifrån historiska händelser t.ex. Ingvarstenarna eller de med genealogiska samband. Hon går vidare med att använda sig av arkeologiska föremål som är absolut daterade och som har samma ornamentikstil som på runstenarna. Utifrån dessa olika faktorer får hon fram en ungefärlig kronologi på de zoomorfa runstenarna med reservation för överlappningar, stilblandning och efterbildning (Gräslund 1991:119, 1992:195ff). Fp, samtidigt med Pr 1 och Pr 2 (ca 1010-1050), Pr 1 (ca 1010-1040), Pr 2 (ca 1020-1050), Pr 3 (ca 1050-1080), Pr 4 (ca 1070-1100) och Pr 5 (ca 1100-1130) (Gräslund 1992:198 2002:143ff). Gräslund menar att dessa stilgrupper går att använda utanför Mälaramrådet då Grupperna Pr 1 och Pr 2 samt Fp hänger ihop med Ringerikestilen medan Pr 3-5 hänger ihop men Urnesstilen (Lager 2002a:86).

De oornerade stenarna som Gräslund benämner som "Rak" anses vara äldre än de zoomorfa ristningarna (Gräslund 2002:147). Gräslund har i detta fall daterat gruppen Rak till (ca 985-1010) (Lager 2002a:87). Eftersom runstenarna i Småland endast består av 10% zoomorfa ristningar så är det de oornerade stenarnas kronologi som är intressant. I första häftet av *Smålands runinskrifter* i kapitlet *Inskrifternas anordning, kors och övrig dekoration* delar runologen Ragnar Kinander in de oornerade stenarna i tre huvudgrupper. Grupp 1 benämner han *Radsystem*, grupp 2 *mittslinga* och grupp 3 *randslinga*. De stenar som har inskriftsbanden i vertikala eller horisontella rader benämns radsystem (Sm 42 m.fl.). Mittslinga är benämningen på de stenar som har två vertikala band som binds samman med en båge (Sm 77 m.fl.). Den sista gruppen, randslinga, är de stenar som har ett kantföljande inskriftsband och som lämnar en yta i mitten. Denna grupp delas in i undergrupperna a) utan omböjning (Sm 64

m.fl.), b) med inskriftens avslutning på ett parallellt band eller ett band omedelbart intill huvudslingan (Sm 52 m.fl.), c) med en omböjning (Sm 13 m.fl.), d) med flera omböjningar (Sm 35 m.fl.) Huvudgrupper är inte nödvändigtvis åldersgrupper, även om grupp 1 och 2 oftast är äldre än de i grupp 3. Undergrupperna i grupp 3 representerar snarare andra företeelser än olika åldersstadier (Kinander 1935:10f, Gräslund 2002:147). (Se bilder på stilgrupper och utformningsgrupper i bilaga 2.)

2.3 Ornamentikens innebörd

Många forskare har studerat och diskuterat den vikingatida ornamentiken. Enligt Torun Zachrisson bör vi se den vikingatida ornamentiken som om den vore ett bildspråk och en kenning, vilket Birgitta Johansen även manat till. Peter Hallberg har uppmärksammat paralleller mellan vikingatida ord- och bildkonst utifrån litteraturvetaren Halvard Lies tankar om flät- och bandornamentikens motsvarighet främst i *drottkvætt*-diktningen (Zachrisson 1998:135). Det är utifrån denna uppfattning om bildspråket som kenningar som Zachrisson ger prov på olika tolkningsmöjligheter på runstensmaterialet. ”Kenningarna, som kännetecknade den norröna poesin, kommer av verbet kenna och innebär att man ”känner” eller kallar X vid Y:s namn.” (Zachrisson 1998:135) I kenningen kan också delen representera helheten. Då de äldre runstenarnas texter är mer komplicerade och ornamentiken är mycket enkel så visar de yngre runristningarna upp en mer komplex ornamentik och mer formelartade inskrifter. Detta visar att det finns en förbindelse mellan ord och bild samt att ornamentiken på de yngre runstenarna tycks förmedla det som texterna i de äldre inskrifterna förmedlar (Zachrisson 1998:135f).

Ormen eller draken är det mest centrala på runinskrifterna eftersom de utgör själva skriftbandet. På de oornierade stenarna skrivs runorna på ett enkelt skriftband som på senare stenar förses med ett ormhuvud, vilket inte bara ska ses som funktion att underlätta läsningen, då många runtexter börjar vid ormhuvudet. Det bör ha funnits en dubbeltydlighet (en kenning) i att just välja ormen som runbärare. Ormen kunde uppfattas som staven och kan kopplas till midgårdsormen som även har namnet *Jörmungandhr* med betydelsen storstaven eller den väldiga staven. Drakormen har i sig själv en dubbeltydlighet då midgårdsormens motsvarighet i den nordiska mytologin är draken Nidhögg. Denna drake som gnager på världsträdets rötter förknippas med död och förintelse (Zachrisson 1998:136). Dessa tolkningar visar att runstenarnas huvudmotiv är hämtade från den hedniska traditionen trots att de senvikingatida runstenarna anses vara kristna monument.

Zachrisson menar att drakormen ska uppfattas som världens yttersta gränser och precis som midgårdsormen har sin parallell i Nidhögg så har världsträdet Yggdrasil sin i trädet Lärad. I stilgrupperna Pr 1-3 så kröns kopplet som binder samman drakormarna med ett kors vilket ibland byts ut mot en palmett, vilken uppfattas som livsträdet (Zachrisson 1998:138). Zachrissons tolkning är att bildspråket har använts som en medveten missionsstrategi av kyrkan då de har använt den norröna mytologin som referens vid samtal om den nya tron (Zachrisson 1998:145).

Birgitta Johansen kopplar bilden av drakormen på runstenarna till det avgränsande området som bildade gården eller byn. Drakormen beskyddar denna plats, i synnerhet i samband med arvskiften, och den är också en upprätthållare av den kosmiska balansen och ordningen i både mikro- och makrokosmos. Drakormen ska också ses som en omgestaltare mellan liv och död

och en utgångspunkt för pånyttfödelse och evigt kretslopp. Den länkar då samman människans liv med landskapets liv (Johansen 1997:224). Hon menar också att runstenarna skulle ha använts som tankeredskap i hållbara liknelser, vilket ansluter till den norröna dikningen och dess kenningar (Johansen 1997:62).

Anders Andrén går ytterligare ett steg vidare i sin artikel *Re-reading Embodied Text – an Interpretation of Rune-stones* där han gör en omläsning av runtexterna, i sitt sammanhang. I stället för att rada upp runorna i en vågrät följd och sedan tolka inskriften, vilket är det vanliga inom runologin, läser Andrén texterna utifrån bildspråket. Han tittar på var olika namn och ord är placerade på rundjuren och var olika ornamentikdetaljer finns i förhållande till textinnehållet. Runinskrifterna har undersökts för sig, precis som ornamentik och bildspråket, vilka han här för samman på intressant vis. Rent konkret visar han utifrån textinnehållet och namnens/ordens placeringar på ormarna att inskrifter med två ormar representerar två familjer som är knutna till varandra. Han visar också att den personens namn som står närmast ormens huvud är familjens överhuvud och oftast står den dödes namn närmast ormens svans. I de flesta fall så börjar ju inskriften vid huvudet, vilket betyder att namnet på den som reser stenen står först. Men det finns stenar där inskriften börjar vid svansen men vid huvudet står inte den avlidnes namn utan en extra mening om den dödes bror. Andrén tolkar detta som att det är den avlidnes bror som nu är familjens överhuvud. Textband vid sidan om och mindre ormar hör inte till familjen, det vill säga den stora ormslingan. Dessa mindre ormar innehållande text representerar mer avlägsna släktingar. En stor och en liten familjeorm på samma sten kan visa på hierarkiska skillnader. Även småormar som delar av huvudormen kan visa på att det finns olika typer av relationer personerna emellan. Bilder på runstenarna kan också visa vad som har hänt de olika personerna. Att en öppen vargkäft gapar över ordet död på Sö 82 är inte någon tillfällighet enligt Andrén då det finns relationer mellan bilden och den nordiska mytologin. På samma sten är korset placerat under den dödes namn, vilket antingen visar att han är död rent bildmässigt eller att han var kristen. Andrén går vidare med korsens relation till orden och namnen men också var på runsten de befinner sig. Han visar exempel på böner som är anslutna till kors, kors som finns vid namnet på platsen där den avlidne dog samt kors som tyder på att just själva monumentet är kristet. Han menar också att de korsprydda stenarna, där korset inte har en direkt relation till inskriften, tyder på att hela familjen är kristen, kanske efter ett kristet bröllop. Slutligen visar han exempel på runstenar där det finns indikationer på att en man har haft två fruar samtidigt och där det finns halvsyskon i familjen. Med detta vill han visa på att dessa familjeband kan vara ett regionalt fenomen i Mälardalen, vilket gör att dessa mer komplicerade arvsförhållanden med olika familjeormar inte finns i någon utsträckning i övriga landet (Andrén 200). Denna tolkning om arv och familjerelationer kan styrkas av Birgit Sawyers artikel *Runstenar och förmedeltida arvsförhållanden* där hon visar upp ett uppländskt arvssystem och ett dansk-norskt (Sawyer 2002).

2.4 Egna antaganden och kritik

Runstenarnas primära eller sekundära placering vid kyrkorna är ett av de problem som jag ska undersöka i uppsatsen. Detta problem handlar dessutom om runstenarnas ursprungsplats där jag kanske lutar mer åt von Friesens hypotes om runstenarna ursprungsplats på gravfälten och tingsställen, men å andra sidan är detta platser som finns intill kommunikationslederna. Ekholms antagande stämmer då väl in på många stenar den också. Frågan kommer snarare att bli var runstenarna i kyrkomiljö ursprungligen varit placerade. Jag anser precis som Wilson

att runstenarna inte har fraktats längre sträckor för att systematiskt inmurats i kyrkorna. Däremot är jag öppen för Johansens hypotes om att flyttandet och inmurandet av runstenar kan ha haft ett syfte. Anglerts tolkning om symboliskt inmurade runstenar kan säkert stämma i Skåne men den blir, precis som Hanssons jämförelse med runstenar och kyrkor i Småland, inte så djupgående. Att sedan använda ärkebiskop Absalons runsten i N. Åsums kyrka som ett argument för att de vikingatida runstenarna skulle vara symboliskt inmurade bör kritiserars enligt mig. Absalons runsten anses vara gjord cirka år 1200 och han var en man som vurmade för den gamla nordiska traditionen, vilket styrks av att han var den främste uppgiftslämnaren till Saxo Grammaticus *Gesta Danorum* (Enoksen 1998:144, Jansson 1963:171). Hanssons undersökning visar bara att stenkyrkorna och runstenarna finns i samma område, som i sig bara visar en ekonomisk kontinuitet. Han medger själv att kontinuiteten mellan vikingatidens stormän och medeltidens stormän är svår att komma åt, och att det inte är säkert att den har funnits.

Gräslunds stilgrupper tycker jag verkar vara ett utmärkt redskap för att komma åt runstenarnas datering. Problemet är att den endast fungerar på de zoomorfa ristningarna och i Småland utgör de endast 10% av det faktiska runstensbeståndet. Gräslund har klumpat ihop alla de oornerade ristningarna till kategorin Rak som hon dessutom daterar till 985-1010. I Småland anses de flesta runstenarna vara gjorda 1000 – 1050, och många tillhör kategorin Rak. Kinanders typologi på de oornerade stenarna är intressant, men ger inte några fullständiga dateringsmöjligheter. Själv kommer jag att utgå från Gräslunds kronologi med viss reservation när det gäller kategorin Rak, och se om den går att komplettera med Kinanders typologi.

När jag analyserar ornamentikens innebörd på runstenarna kommer både Zachrisson och Johansens tolkningar ligga till grund. Jag ska lägga särskilt stor vikt vid Andrés hypotes om runinskrifternas omläsning utifrån sitt sammanhang. Skillnaden blir att det småländska runstensmaterialet till skillnad från det i Mälardalen inte har så mycket ornamentala detaljer att ta fasta på, vilket jag ser som en utmaning.

3. Teori och metod

Undersökningen bygger på kulturhistorisk empiri, men med ett kontextuellt synsätt, eftersom jag har ambitionen att sätta in runstenarnas olika detaljer i ett större sammanhang. Arkeologiska objekt har oftast en relation till tid, plats och andra arkeologiska objekt, vilket i sin tur sätter in föremålet i olika kontexter (Hodder 1986:153). Det gäller att upptäcka de kontexter som finns till föremålet, även om de inte alltid är självklara. Det finns också kontexter som inte går att upptäcka, på grund av att de för tillfället inte finns tillgängliga, t.ex. gravfältens innehåll. Inom arkeologin får man ju helt enkelt försöka svara på de frågor man ställer utifrån det tillgängliga materialet. Förhållandet mellan ting och text blir tydligt i denna undersökning då texten, runinskrifterna, är så fullständigt förankrade med tingen, runstenarna. Runinskrifterna är ett historiskt källmaterial och dessutom urkunder som är skrivna av de människor som reste monumenten. Runtexterna får enligt min mening en något högre värdering som textdokument. Inskrifterna är inte bara så tydligt förknippade med monumenten i sig, utan även med platsen där monumentet har uppförts. Genom att titta på olika detaljer på runstenarna och runstenarnas relationer till sin omgivning är avsikten att försöka förstå hur runstenarna fungerat både religiöst och socialt. Jag vill också söka reda på hur kristnandeprocessen avspeglas, inte bara på runstenarna, utan också i rummet. För att

kunna hitta dessa speglingar av religionsövergången och av de sociala uttrycken måste runstenarna sättas in i sitt sammanhang. Här spelar runstenarnas omgivning en viktig roll för tolkningarna av runstenarnas syfte och funktion. Här tas alltså hänsyn till omgivningens relation och funktion (Hodder 1986:153).

Precis som Lars Wilson utgår jag från att *runstenarna i allmänhet inte har forslats några längre sträckor för att inmurats i stenkyrkorna*. Denna utgångspunkt ligger till grund för mina vidare resonemang, och tanken är också att se om det går att stärka detta antagande med hjälp av kyrkorunstenarna i Jönköpings län. För att kunna söka svar på dessa frågor ska jag göra två typer av studier på runstensmaterialet. Till att börja med gör jag en makroanalys på de 22 stenarna som finns i kyrkomiljö för att få en generell bild av deras närområde och sammanhang. I begreppet kyrkomiljö är de runstenar som finns strax intill kyrkan också medräknade, för att förhoppningsvis ge en bättre bild av de inmurade runstenars ursprungsplatser. Jag har här valt bort runstenar som placerats vid kyrkorna efter att de upphittats i en annan kontext, exempelvis runstensfragmentet Sm 112 i Bäckseda kyrka som påträffades i ett bostadshus 1936. Denna runstenens tidigare placering är svår att lokalisera och har förmodligen ingen relation till kyrkplatsen. Undersökningen är gjord med utgångspunkt från *Smålands runinskrifter* och Jönköpings läns museums bok *Om runstenar i Jönköpings län*. Utifrån denna litteratur har jag systematiskt gått igenom alla runstenar med kyrkoanknytning. Jag kommer också att föra en diskussion om det finns en kontinuitet eller diskontinuitet mellan runstensresorna och kyrkbyggarna. Den andra studien blir fyra närstudier på några utvalda runstenar och deras närområden. Två av dessa platser, Rogberga/Bogla och Tännö har jag själv besökt. Med dessa närstudier ska jag försöka ge en djupare analys av vad runstenarna har fyllt för funktion och haft för relationer till gravfälten och kyrkorna. Jag kommer också att pröva min fråga om runstenarna har fungerat som länk mellan hednisk tradition och kristen tro, och hur det i sådana fall avspeglas på själva stenarna samt på deras närmiljö. Jag menar att det handlar om att försöka sätta sig in i den forntida människans situation (Olsen 2003:57). Det är sedan utifrån denna utgångspunkt man får försöka förstå den symbolik och de syften runstenarna kan ha haft för att kunna närma sig monumentens sociala funktion. Materiell kultur är ofta ett alternativ till skrift enligt Hodder (Olsen 2003:57). Att kunna tyda runor kanske inte var allmängiltigt även om det under senvikingatid måste funnits fler runkunniga än tidigare (Palm 2004:105f). Runstenarna har förmodligen fungerat som ett mellanting mellan ting och text. Runornas placering i förhållande till bildspråket kan vara till för de som inte besatt kunskapen om runornas ljudvärden, men även för dem som kunde tyda runor kan förhållandet mellan runorna och bildspråket lett till att dessa personer har stannat till och diskuterat monumentets innebörd (Andrén 2000:27). Jag hoppas att dessa olika närstudier ska kunna ge svar på om det funnits ett liknande tankesätt på flera platser, och om dessa liknade tankar har spridits från ett område till ett annat eller om de har uppstått oberoende av varandra vid samma tidpunkt (Dark 1995:191). Syftet med undersökningen är inte att ge en generell förklaring till sambandet runstenar och kyrkor, utan att försöka förstå vad detta samband innebär i undersökningsområdet.

4. Materialbeskrivning

I följande kapitel kommer en redogörelse av de 22 runstenarna i kyrkomiljö i Jönköpings län, de 16 berörda kyrkorna med ortnamnens äldsta belägg och betydelse, samt de intilliggande gravfälten. Här presenteras endast runstenarna i relation till kyrkan. Både den nuvarande och

den/de äldre kyrkorna på platsen presenteras i en kort bakgrund. Vad gäller gravfälten framförs deras generella konstruktion och användningstid. Sm + nr kommer från Kinanders numrering av runstenarna i *Smålands runinskrifter*. Alla uppgifter om runstenarna är hämtade från *Smålands runinskrifter* och *Om runstenar i Jönköpings län*. Om inget annat uppges så kommer uppgifterna om ortnamnen från *Svenskt ortnamnslexikon* (SOL). (Se bilder på de 22 runstenarna i kyrkomiljö i bilaga 1.)

4.1 Runstenarna och kyrkorna

Finnveden **Forsheda kyrka**

Kyrkan har haft flera föregångare. Den första var förmodligen ett enkelt träkapell som ersattes av en stenkyrka i slutet av 1300-talet. Den medeltida kyrkan var 35 alnar lång och 10 alnar bred med ett halvcirkelformat kor och ett pyramidformigt spetsigt torn. Mellan 1704 och 1706 lät man rusta upp den gamla kyrkan som hade börjat rasa ihop och byggde till ett klocktorn. När taket höjdes ströks de medeltida takmålningarna över. Den nuvarande kyrkan byggdes på grunden till den gamla kyrkan och då denna revs fann man bl.a. en rundel av sten och i dess mitt låg två stora stenar. Fyndet har tolkats som att detta är rester efter en forntida tingsplats. År 1866 stod emellertid den nuvarande kyrkan färdig (Uffe Tecknare 1985:139).

Sm 51 står nu på kyrkogården men hittades 1866 då kyrkogården utvidgades. Den låg då cirka 60 cm under kyrkmuren till den medeltida kyrkan. Stenens ursprungsplats är inte känd men den kan ha stått vid ett vägmöte vid Storån, strax intill kyrkan.

Inskrift:

Toste reste denna sten efter Gunne, sin frände (måg).. västerut blev ...

Forsidhe 1334 (*Forsith* 1272) innehåller ordet fors vilket syftar på en fors i Storån och det fornsvenska ordet *vidher* 'skog'.

Tännö kyrka

Den gamla kyrkan byggdes förmodligen på 1400-talet och något belägg för en äldre föregångare finns inte. Kyrkan var 8,5 m lång och 6 m bred och höjden på yttre väggen var 4,2 m, vilket visar att kyrkan var ganska liten. Kyrkan var byggd av furutimmer och klädd med ekspån, och intill kyrkan stod en klockstapel. Den nuvarande kyrkan är byggd 1849 och är en så kallad Tegnérlada i nyklassisk stil (JLM).

Sm 61 står på ursprunglig plats 400 m norr om kyrkan med texten vänd mot gamla byvägen. Strax norr om runstenen breder sig två gravfält från mellersta-yngre järnålder ut. Enligt uppgift i Jönköpings läns museums arkiv ska det ha funnits en runsten i Tännö kyrka. Inskriften är inte känd och stenen har inte påträffats (JLM).

Inskrift:

Gudvar(d)/Gudvor lät resa denna sten efter Öde, sin son och Karl efter Sten, sin son.
Gud hjälpe själen.

Tandu, belagt från 1230-talet, betyder 'den blänkande' och syftar på den bäck som i dag heter Akrabäcken. Det var först under slutet av 1600-talet som skrivningar med *-ö* togs i bruk.

Värnamo kyrka

På den nuvarande kyrkplatsen har det stått minst tre tidigare kyrkor före den nuvarande kyrkan. Den medeltida kyrkan, som är den äldst kända på platsen, uppfördes i sten, troligen under 1300-talet, och bestod av långhus med kor och rund absid. 1683 raserades kyrkan av danskarna men byggdes upp igen 1686. 90 år senare blev kyrkan för liten på grund av folkökning och 1776 ersattes den av en ny kyrka som var dubbelt så stor. Den nya kyrkan byggdes upp kring en del av den gamla kyrkans väggar och med stenmaterial från den tidigare kyrkan. Denna 1700-talskyrka ansågs snart för liten och år 1872 ersattes den av den nuvarande kyrkobygganden. Även denna gång fick den föregående kyrkans murar stå som återanvändningsmaterial vid kyrkbygget. Vid utgrävningar 1963 fann man rester av den medeltida kyrkans murar under norra korsarmen (Haas 2006:51:8).

Sm 63 är försvunnen sedan 1870 och har med största sannolikhet blivit sönderslagen och inmurad i kyrkogårdsmuren. 1852 fanns runstensfragmentet på kyrkogården lutad mot ett träd. Man känner inte till stenens ursprungsplats.

Inskrift:

..satte sten denna efter.

Warnnamo, belagt från 1230-talet, innehåller ordet *värn*, i detta fall 'hägnad', och *mo* 'sandig mark'.

Njudung

Fröderyds kyrka

Den första kända kyrkan är en stenkyrka, av s.k. Njudungstyp, som uppfördes i början av 1200-talet. Någon föregångare i trä är inte känd men troligen har där stått en stavkyrka. 1701 fick den medeltida kyrkan ett torn. 1853-1854 byggdes en helt ny kyrka på den medeltida kyrkans murar. En tunnvalvskyrka som 1943 vid ett åskväder brann ner, och endast murarna stod kvar. 1947 byggde man åter upp kyrkan, vilken är den som idag står på platsen. Dopfunten, som är från 1100-talet och förmodligen huggen av "Njudungsmästaren", kunde räddas vid branden (Varenius m.fl. 2002:312, Uffe Tecknare 1986:93).

Sm 69 står i dag på kyrkogården. Den låg omkullvält vid kyrkan 1690 och var då övertäckt med mossa, vilket möjligen visar att detta är stenens ursprungliga plats. Om denna plats är stenens ursprungsplats så har stenblocket, som är smålandsporfy, hämtas en mil söder ut för att resas som runsten vid Fröderyds kyrka.

Inskrift:

Gerbjörn satte denna sten efter Sväll (?), sin broder.

Freyaryd belagd från 1309 där förleden är adjektivet *frö* vilket betyder 'fruktbar, frodig' och efterleden *ryd* 'röjning'.

N. Sandsjö kyrka

Den nuvarande kyrkan är troligtvis uppförd mot slutet av 1100-talet. Korkyrkan, som kan ha haft en absid, är uppförd i sten och har antagligen haft en föregångare i trä, vilket är tolkningen av de kolrester som är funna under stenkyrkans golv. Träkyrkan var antagligen en stavkyrka, och liksom de andra kända stavkyrkorna i Småland så är den förmodligen uppförd under 1100-talet (Zachrisson 2002:43f).

Sm 71 står på ursprunglig plats på den moränås som skjuter ut i Sandsjön och som kallas Runåsen. Runstenen står 200 m från kyrkan med runinskriften vänd mot denna. I byn har det funnits ett vikingatida gravfält som numera är bortodlat.

Inskrift:

Ärinvard lät resa denna sten efter Hägge, sin fader, och Hära, hans fader, och Karl, hans fader, (och) Hära, hans fader, och Tegn, hans fader, (och) efter dessa fem förfäder.

Sanzsio, belagt från 1304, har fått sitt namn efter Sandsjön. Sedan 1885 får byn namnet *Norra Sandsjö* för att kunna skiljas från *Södra Sandsjö* i Konga Härad, Kronobergs län.

Ramkvilla kyrka

Kyrkans äldsta delar är från den medeltida stenkyrkan som byggdes under 1300-talet. Under 1700-talet byggdes kyrkan till och blev större. 1834 fick kyrkan ett torn som ersatte den äldre klockstapeln. På 1960-talet fann man, vid en renovering, brädor i medeltidskyrkan som är daterade till 1100-talet. Ekplanken är dekorerade med drakslingor, och dessa kan vara ett tecken på en tidigare träkyrka på platsen, troligen en stavkyrka (Uffe Tecknare 1986:95, Varenius m.fl. 2002:316).

Sm 72 blev säkerligen funnen i den medeltida kyrkan då man byggde ut den under 1700-talet. Stenen blev byggmaterial, men vid reparationsarbetet 1942 frilade man inskriftsytan. Runstensens ursprungliga plats kan ha varit vid en bro över den å som rinner inte långt från kyrkplatsen.

Inskrift:

...resa stenen och g(öra) ... hjälpe hans ande.

Ramqwilla sokn, belagt 1407, har efterleden av dialektordet *kvill* 'åförgrening' vilket syftar på ån mellan Ramsjön och Klockesjön. Förleden *ramm* betyder antingen 'fuktig äng' eller fsv. 'korp' (Agertz 2002:316, SOL).

Alseda kyrka

Den nuvarande kyrkan byggdes 1774-1788. Storklockan i kyrkan är från 1443, men den enda byggnad som återstår från medeltidskyrkans samtid är den stenbyggnad som finns vid kyrkogårdens sydöstra hörn. Enligt folktraditionen ska stenhuset ha varit ett kloster, men det är nog snarare så att huset möjligen tillhört Nydala kloster. I annat fall bör byggnaden helt enkelt ha tillhört den medeltida kyrkan som legat på platsen (Uffe Tecknare 1986:101).

Sm85 fanns 1690 under klockstapeln. Den försvann sedan men återfanns och står sedan 1916 på kyrkogården. Stenens ursprungsplats är inte känd, men några hundra meter bort finns ett överodlat vikingatida gravfält med fynd av gravgåvor daterade till 900-talet påträffade vid arkeologisk undersökning.

Inskrift:

... och hans bröder reste denna sten efter Martin (?) sin fader, Torstens (?) son.

Alsidum, belagt år 1290, har förleden *al*, vilket syftar på trädsorten. Efterleden fsv. *sidher* 'sidlänt' vilket kan betyda 'sluttande (sank) mark'.

Björkö kyrka

Kyrkan byggdes 1843-1847. Den gamla kyrkan revs samma år som den nuvarande blev färdig och låg 50 m väster om denna. Platsen för den gamla kyrkan är markerad. Storklockan är förmodligen gjord på 1400-talet men har ingen inskrift.

Sm 92:s ursprungliga plats är inte känd, men 1690 låg den i kyrkmuren. 1938 flyttades den till sin nuvarande plats på kyrkogården. Ett numera bortodlat gravfält med högar som undersöktes 1820 fanns i närheten av den gamla kyrkan. Brandgravarna i ättehögarna är daterade till 800-1050 e.Kr.

Inskrift:

... Gudfaste satte sten ... sin fader. Svike Gud den som (svik honom) och ... liv...

Byuræche är belagt från 1300-talets början. Förleden kan vara *bjur* 'bäver' men mer troligt är nog det fsv. *biur* 'kilformigt stycke'. Efterleden är *eke* 'ekdunge'.

Myresjö gamla kyrka

Kyrkan är en stenkyrka med långhus och kor med absid som uppfördes vid mitten av 1100-talet. Kyrkan är av Njudungstyp med visst inflytande från Lunds domkyrka. Den tillbyggda sakristian är säkerligen från 1400-talet. I kyrkan står en dopfunt i sandsten huggen av den s.k. Njudungsmästaren (Uffe Tecknare 1986:139). När sakristian 1961 grävdes ut, vid en arkeologisk undersökning, påträffades en stengrund en meter under marknivå. Stengrunden är antingen en stensättning eller en del av en äldre kyrkobyggnad (Varenius m.fl. 2002:344).

Sm 97 sitter inmurad till höger om sydportalen. Stenen är inte i sin helhet då den blivit en del av portalen.

Inskrift:

... satte denna sten ... sin fader ...

Sm 98 finns inne i kyrkan men enligt en källa från 1880-talet vet man att den då brukades som tröskelsten till ingången i koret. Stenarnas ursprungsplatser är inte kända, men det finns flera yngre järnåldersgravfält i trakten.

Inskrift:

... satte denna sten efter Dote (Tote/Totte), ...son, Göts broder

Myrisio, belagt från 1290, består av orden *myr* och *sjö* efter en numera igenvuxen sjö som funnits på platsen.

Skede kyrka

Den nuvarande kyrkan byggdes 1834 eftersom den medeltida kyrkan blivit för trång. Den medeltida kyrkan var en stenkyrka som troligen uppfördes i slutet av 1100-talet eller i början av 1200-talet (Kinander 1961:234, Uffe Tecknare 1986:103).

Sm 102 är endast ett fragment och står i vapenhuset. Den hittades 1894 då man gjorde om stenbron vid kyrkans huvudingång. Stenen har varit utsatt för murbruk och troligen har den varit inmurad i den medeltida kyrkan. Stenen blev förmodligen fyllnad under stenbron vid det nya kyrkbygget 1834.

Inskrift:

fragment, oläslig

Skedom, belagt från 1290, som är dialektordet *skede* som betyder 'gräns' vilket kan syfta på ett vägshål eller en rågång. Den norra sockengränsen sammanfaller med gränsen mellan folklandet Njudung och bygden Vedbo.

Vetlanda kyrka

Den första kyrkan var en stenkyrka byggd på 1100-talet, vilken man stötte på vid en arkeologisk utgrävning 1953. 1100-talskyrkan var en absidkyrka och dessutom en av de större romanska kyrkorna i Småland. Kyrkan byggdes om år 1673, vilket man i undersökningen också fann spår efter. Åren 1796-1798 gjordes en nybyggnation som förvandlade kyrkan till ett vitt, ljus och rymligt kyrkorum. Kyrkans nuvarande utseende härrör från den ombyggnad som gjordes 1903-1904, men ombyggnaden var omfattande så att det snarare liknar en nybyggnad eftersom utseendet så kraftigt förändrats. Kyrkan är idag treskeppig och full med bilder från olika bibliska berättelser, precis som kyrkorna under medeltiden (Haas 2006-04-20, JLM, Uffe Tecknare 1986:115).

Sm 104 påträffades inmurad i vapenhuset år 1900 och hade alltså blivit återinmurad vid kyrkbygget 1796-98. Den låg i den norra väggen, nere vid golvet. Den togs ur muren 1953 på grund av att trycket på stenen blev för stort.

Inskrift:

... västerut i England (?)

Sm 105 sitter inmurad upp och ned i tornets medeltida del, två trappor upp, i södra torngluggen.

Inskrift:

Helga satte denna sten efter Ömund, (sin) broder.

Sm 106 hittades vid den arkeologiska utgrävningen av kyrkan 1953. Stenen påträffades under kyrkgolvet inmurad i rester av den gamla medeltidskyrkan.

Inskrift:

Sandar satte (stenen) efter Josten/Östen, sin broder.

Sm 107 är försvunnen sedan det nya kyrkbygget. Den blev dock avbildad 1690 och låg vid östra kyrkgaveln.

Inskrift:

Bjur reste stenen efter... Gud give hans själ glädje (?)

Sm 109 är också den försvunnen efter kyrkbygget, men även den blev avbildad 1690. Stenen blev först funnen vid klockaregården, senare fanns den på kyrkogården för att tillslut bli återinmurad i nya kyrkan.

Inskrift:

Ketill reste stenen efter sin broder ... Stens son.

Hveteland, belagt från 1200-talet, är från början ett ägonamn som har betydelsen 'Veteåker'.

Tveta

Rogberga kyrka

Efter församlingens önskan om en ny kyrka i mitten av 1800-talet revs den gamla kyrkan, och år 1869 invigdes den nya. Den gamla medeltida kyrkan i Rogberga hade en murtjocklek på drygt en meter och låg 20 meter söder om den nuvarande. 1612 brändes kyrkan av danskar och 1642 eldhärjades kyrkan än en gång då gnistor från en eldsvåda i en intilliggande bondgård orsakade branden. Den medeltida kyrkan tecknades av 1847 både ut- och invändigt av Mandelgren (Ström 1949:111, 118). Den medeltida kyrkans förskjutning åt söder är bekräftad av den nuvarande kyrkvaktmästaren. Den förre, och numera avlidne, kyrkvaktmästaren påstod sig ha sett rester av en ännu äldre träkyrka i kyrkogårdens SV hörn. Man har inga säkra dateringar för den medeltida kyrkans uppförande, inte heller några säkra spår av träkyrkan (Kristensson 2005-10-12).

Sm 121 står idag utanför Rogberga kyrkogård. Stenen uppges ha stått på kyrkogården 1667, men vid reparation av vapenhuset 1817 murades stenen in i muren. När man rev den medeltida kyrkan togs stenen tillvara och ställdes upp innanför den östra kyrkogårdsmuren. Sedan 1948 står den på sin nuvarande plats väster om kyrkogården.

Inskrift:

Ketill reste detta minnesmärke efter Lek (?), sin morbror.

Rugbiarger 1250, *Rugbiargum* 1310 innehåller förleden *råg* och efterleden *berg* och betyder 'berget där det växer råg' (SOL, Varenius m.fl. 2002:362).

Vedbo

Bredestads kyrka

Kyrkan är uppförd under slutet av 1100-talet med långhus, kor och en halvrund absid, men annars är kyrkans äldsta historia okänd. På 1690-talet förlängdes kyrkan åt väster och fick ett klocktorn med spetsig spira. 1829 kallades kyrkan för ”offerkyrka”, och man trodde då att kyrkans kor ursprungligen hade varit ett hedniskt kulthus. Det finns inga belägg för detta, utan benämningen offerkyrka kommer förmodligen av de vallfärder till Erkestorps källa som gjordes under 1600-talet för att bota sjukdomar. På väg tillbaka från källan passerade man Bredestad och gav offergåvor till kyrkan (Haas 2005:6ff).

Sm 127 hittades 1952 och två fragment låg i grunden, en i spishällen och en under markytan till mangårdsbyggnaden på Bona gästgivaregård strax intill kyrkan. Bitar av stenen fattas fortfarande då endast tre delar av stenen blev funnen. Delarna blev hopfogade med cement och stenen står nu utanför Bona. Från 1300-talet är Bredestad belagd som tingsställe och det vikingatida gravfältet ligger 500 m från runstenen.

Inskrift:

... Håkans, det ...

Bredhestadhūm är belagt från ca 1300 och innehåller ordet *bred* och *stad*. Bredestad är ett äkta *stad*-namn och byn är med största sannolikhet från vikingatid (SOL & Varenius m.fl. 2002:366).

Säby kyrka

Kyrkan byggdes förmodligen under 1100-talets andra hälft, och var en korkyrka i gråsten. Under början av 1400-talet brann kyrkan, men återuppbyggdes utifrån den norra väggen och västra tornmuren, som är de enda resterna från 1100-talskyrkan. Runt år 1500 slogs det valv i kyrkan, och under 1600- och 1700-talen gjordes en del byggnationer, vilket resulterade i att kyrkan blev en korskyrka med klocktorn. Sedan dess har kyrkan inte ändrats i utseende, utan man har istället under 1800- och 1900-talen gjort större renoveringar. (Haas 2006:8ff).

Sm 129 är numera försvunnen, men fanns kvar på 1600-talet. Den äldsta iakttagelsen av stenen är i kyrkogårdsmuren. Stenen kan tidigare ha stått på kyrkogården eller strax utanför. Vid en reparation av kyrkan 1887 blev runstenen antagligen sönderslagen och inmurad i koret.

Inskrift:

Tord reste denna sten efter Germund sin ... fader.

Sæby, belagt från 1335, har den fsv. förleden *sæ(r)* ’sjö’ efter platsens läge vid Säbysjön, och efterleden *by* ’by el. gård’.

Eksjö kyrka

Den nuvarande kyrkan är byggd 1887-1889. Den tidigare kyrkan var en stenkyrka som blev ombyggd under 1500-1600-talen. Det enda del som inte revs av denna kyrka var tornet, som

uppfördes 1784. Föregångaren till den gamla stenkyrkan är antagligen en träkyrka, byggd vid 1200-talets slut. Uppgifter om träkyrkan är få, men man vet att den var helgad åt S:t Laurentius (Haas 2005:6,11).

Sm 130 upptäcktes i murverket till den medeltida stenkyrkan vid rivningen 1887. Den murades in i den nya kyrkan, men vid en restaurering 1942 togs stenen ut och står sedan dess utanför kyrkan. Stenens ursprungsplats är inte känd, men den kan ha stått vid Eksjöåns broar som finns 200 m SV och N om kyrkan.

Inskrift:

Järp lät resa ... efter Sibbe, sin broder, och göra bro ... Sibbe ...

Ekesjö 1337, *Ekesio* 1371 har betydelsen 'sjön med ekdungarna' och från början avser det troligen sjön Hunsäsen som ligger en kilometer öster om den dåvarande byn, som sedan fick samma namn (Varenius m.fl. 2002:368, SOL).

Mellby kyrka

Kyrkan, som enligt dendrokronologiska analyser torde vara byggd vid 1200-talets slut, har tidigare fått flera dateringsförslag, som varit föremål för diskussion, främst utifrån kyrkans mer senmedeltida plantyp med rakt avslutat kor. I vilket fall är det den nya dateringen som gäller, då man också kommit fram till att takstolarna kompletterats på 1340-talet. De äldsta skriftliga uppgifterna om Mellby är dessutom från 1291. Kyrkan har under årens lopp genomgått några förändringar men dessa är ytterst små (Johansson 2005, Haas 2006).

Sm 141 hittades 1924 i en åker, och de två funna delarna fogades samman men toppen fattades. Runstenen ska enligt uppgift ha stått på en gravhög, och 1930 sattes stenen tillbaka vid den plats där den hittades. Stenen står vid ett vikingatida gravfält intill en åkerkant.

Inskrift:

... ki reste ... ka broder

Sm Nyfynd hittades 1968 i grunden till Mellby kyrkas sakristia med ristningsytan utåt. Den kan ursprungligen ha stått vid den väg som leder fram till kyrkan. Fram till 1900 lär det ha stått ytterligare en runsten i en åker norr om kyrkan. Tyvärr blev stenen bortforslad av markägaren som var trött på att få sin gröda nertrampad av folk som ville se stenen. Eftersökningar är gjorda, men utan resultat.

Inskrift:

Germund lät göra detta minnesmärke efter Ödälv och Varin, Viniut efter Tryggulf, sin fader. Gud hjälpe deras ande.

Mythalby, belagt år 1291, innehåller fsv. *midhal* som betyder 'mellan' och *by* som betyder 'gård; by'. Mellby ligger just mellan två andra byar, Norrby och Söraby.

4.2 Gravfälten och deras konstruktion

Gravfälten från yngre järnålder i Småland skiljer sig åt regionalt, i alla fall om man tittar översiktligt på de olika gravtyperna, vilket Mats Burström kommer fram till i sin avhandling. I Finnveden innehåller gravfälten till allra största del högar, medan gravfälten i Njudung består dels av högar och dels av övertorvade stensättningar. I Varend däremot är det en blandning av yttre former som är karaktäristiskt. I Finnveden och Njudung begravde man i de allra flesta fall sina döda i gravar som var runda och välvda. Gravskicket i Finnveden och Njudung påminner mer om det i Västergötland och Mälardalen medan gravskicket i Varend påminner mer om det som finns i Blekinge och Norra Skåne (Hansson 2001:58ff). Även om högar är de vanligaste gravmonumenten i Finnveden så finns andra gravtyper. Förutom de runda stensättningarna som är vanliga i Njudung finns i Finnveden också treuddar, resta stenar och skeppssättningar på höggravfälten (Bodin 1997:134). Burström visar genom sin analys av olika gravtyper att högar och stensättningar är samtida och anlagda under yngre järnåldern, och flertalet under vikingatid. Han hittar ingen religiös förklaringsmodell till de olika gravtyperna under samma period. Det fanns inte heller någon brist i kommunikationsnätet mellan de olika områdena, vilket gör att han avfärdar tanken på bristande kommunikationsförhållanden ligger till grund för de olika gravtyperna. Vidare undersöker han också gravfältens yttre gentemot jordartskartor, men denna förklaring avvisas också. Slutsatsen blir att tillämpa förklaringen om olika territoriella skillnader, vilket verkar vara anledningen till de olika gravtypernas rumsliga variation i de tre folklanden. Tolkningen om de olika gravtypernas fördelning i dessa områden handlar framför allt om de olika samhällenas materiella gruppidentitet (Burström 1991:138ff).

De berörda gravfälten från yngre järnåldern som finns intill runstenarna och kyrkorna i undersökningsområdet har nedanstående gravtyper enligt Smålands runinskrifter och *Om runstenar i Jönköpings län*. Gravtyperna är högar, oftast med kantrännor, runda stensättningar, resta stenar, treuddar, rösen och trekantiga stensättningar. De klart dominerande gravtyperna på dessa gravfält är högarna och de runda stensättningarna.

De utgrävda gravfälten i Finnveden visar att högarna ofta har kantrännor, vilket är ett grunt dike runt högen, och ibland finns en kantkedja med stenar innantill. Gravskicket är hedniska brandgravar där vardagsföremål, pärlor, smycken och kläddetaljer oftast hör till fynden. Ett fåtal andra gravar har ett annat gravskick. På dessa gravfält, som mest består av brandgravar, finns också skelettgravar. Kropparna har oftast varit lagda i någon form av kista eller sarg, vilket kan vara svårt att avgöra eftersom både kistorna och skeletten många gånger är i dåligt skick (Bodin 1997:134-142).

Undersökningen av gravfältet i Bogla, Rogberga socken, Tveta härad, visar en tydlig övergång från hedniskt brandgravskick i högar till kristna kistgravar i öst-västlig riktning utan markering ovan mark. Här finns precis som i Finnveden högar innehållande skelettgravar, som får ses som någon form av blandning mellan det hedniska gravskicket och de kristna begravningsinfluenserna. Högarna har även på detta gravfält kantrännor och mindre gravmonument har uppförts på dessa, och samma gravmonument har använts till flera gravläggningar (Artelius & Kristensson 2005:45-57). Denna undersökning visar att de tidiga kristna begravningsarna skedde på gravfälten, kanske för att man inte hade någon gemensam kyrka eller kyrkogård eller för att man har låtit gravfältet bli kristet. Runt Boglagravfältet fanns rester av en gravgård som är daterad till 1000-talet (Artelius & Kristensson 2005:56).

Denna gravgård kan vara en indikation på att gravfältet har fungerat som en slags tidig kyrkogård, eftersom man har avgränsat gravarna från omgivningen.

5. Makroanalys

I kapitlet makroanalys ska jag söka svaren på runstenarnas primära eller sekundära placering vid kyrkorna, hur långt de kan ha fraktats och om de har varit symboliskt inmurade eller bara fungerat som vilket byggnadsmaterial som helst. För att kunna finna svar på dessa frågor presenteras i följande kapitel diagram över runstenarnas olika data. Dessa uppgifter kommer att ligga till grund för mina tolkningar om runstenarnas generella uttryck.

Jag har gjort en undersökning av de 22 runstenar som finns i kyrkomiljö i Jönköpings län. I begreppet ”kyrkomiljö” har jag också tagit med de stenar som har ursprunglig placering intill kyrkplatserna. Avgränsningen för avståndet mellan kyrka och runsten har styrts av deras kontextuella relationer, vilket i fysiskt avstånd visats sig vara ca 500 meter. Runstenarna har kategoriserats i tolv olika kategorier, sex stycken under tabellrubriken *Data från runstenarna: släktförhållanden, inskriftstyp, kors, bön, inskriftsbandets utformning, ornamentik eller stilgrupp, och status/övrigt*. De övriga sex kategorierna som går under tabellrubriken *Data från runstenarnas kontext* är *sammanhang, kyrklig placering, ursprungs placering, gravfält, bergart och övrigt*. (Se Katalog.) Det är dessa tolv kategorier som ligger till grund för de olika diagrammen som presenteras i nästa kapitel.

5.1 Vad säger runstenarna i kyrkomiljö?

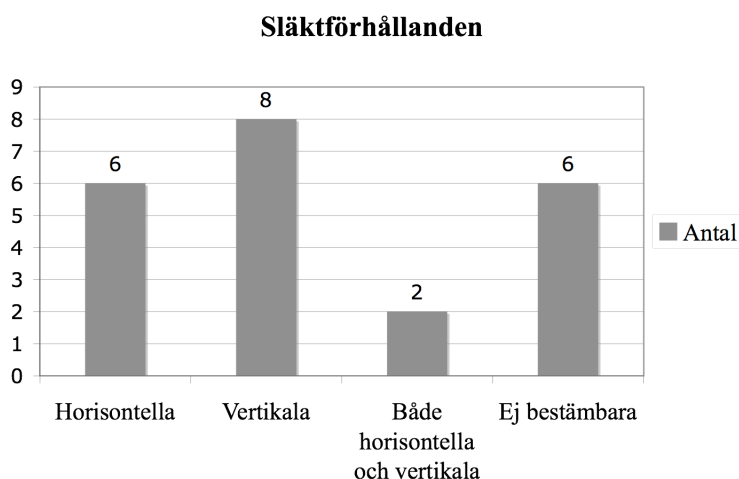

Fig. 4. Förekomsten av olika släktförhållanden i runinskrifterna från kyrkomiljö, i Jönköpings län.

Den första kategorin, *släktförhållanden*, visar vem som rest sten efter vem. I det vertikala släktförhållandet ingår arv från förälder till son/dotter men också bakarv från son/dotter till förälder. Här kan också far- och morföräldrar eller föräldrarnas syskon ärva eller bli ärvda. I det horisontella släktförhållandet ingår i första hand arv mellan syskon och i vissa fall mellan kompanjoner. På de 22 runstenarna som ingår i undersökningen är arvingarna söner, fäder, bröder, systrar, brorsöner och makar. De som blir ärvda är

fäder, söner, bröder, farfäder, morbröder, hustrur och mågar, som då kunde betyda både styvfar, styvson, svåger eller annan ingift släkting. På Sm 71 anger Ärinvard sina förfäder fem generationer bakåt, vilket är mycket ovanligt. Diagrammet visar att arvsförhållandena på runstenarna i kyrkoanknytning inte utmärker sig något särskilt gentemot de övriga

runstenarna i länet. Här finns många sonarv och brorsarv men också bakarv, samt vissa lite ovanligare arvföljder. (Jämför Sawyer 2002:66-69)

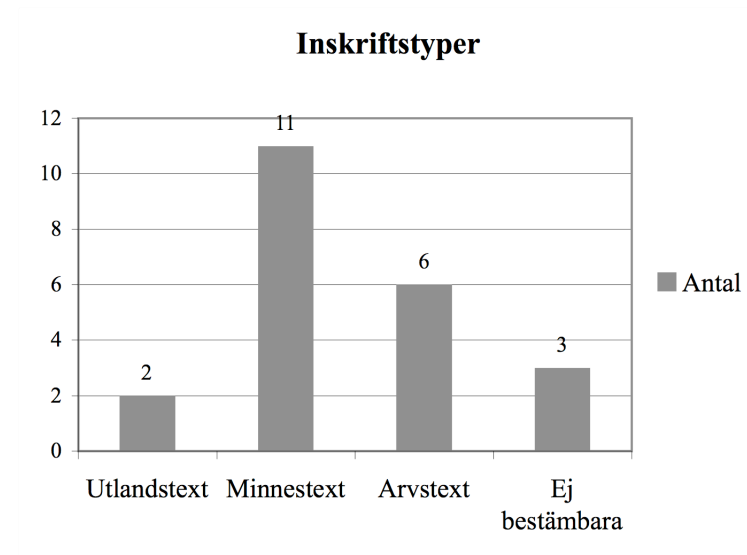

Fig. 5. Förekomsten av olika inskriftstyper på runstenarna i kyrkomiljö i Jönköpings län.

I tidigare forskning har man konstaterat att ett visst antal av runinskrifterna behandlat arvsfrågor, medan Birgit Sawyer argumenterar för att de allra flesta runinskrifterna speglar arvsförhållanden (2002:61).

På det småländska runstensmaterialet kan det självklart förhålla sig så att de flesta runstenstexter berör arv, men eftersom det finns många enkla inskriftsformler kan det vara svårt att bedöma om det rör sig om en arvstext eller endast en minnestext. För att tydliggöra

denna problematik visar jag en tydlig arvstext och en enkel minnestext. Bägge exemplen är tagna från runstenar med kyrkoanknytning i Jönköpings län.

Arvstext: (Sm 85)

... och hans bröder reste denna sten efter Martin (?) sin fader, Torstens (?) son.

Minnestext: (Sm 69)

Gerbjörn satte denna sten efter Sväll (?), sin broder.

Det jag vill visa är att det kan vara svårt att avgöra om den enkla inskriften är rest endast som ett minnesmonument eller om inskriften också berört arvsfrågor. Den övre inskriften visar att man på ett tydligt sätt har velat poängtera släktrationerna. I själva verket kan det mycket väl förhålla sig så att de flesta runstenarna fungerat både som minnesmonument och arvsdokument. Runstenarna i allmänhet anses vara just minnesmonument men de har säkerligen haft flera syften. Det jag vill visa med detta diagram är just det stora antalet enkla inskriftsformler, som ofta uppfattas som minnestexter gentemot de mer tydliga arvstexterna. Vad beträffar inskrifter som berör utlandsfarare är de ganska få, inte bara på undersökningens runstenar, utan på runstenarna i allmänhet. Av det totala runstensmaterialet i Skandinavien är det knappt 10% som nämner utlandsfarare, vilket möjligen kan stärka runstenarnas funktion som arvsdokument eftersom majoriteten av stenarna berör de människor som levde här hemma, och utlandsstenarna visar de problem som uppstod när en anhörig dog utomlands (Sawyer 2002:72).

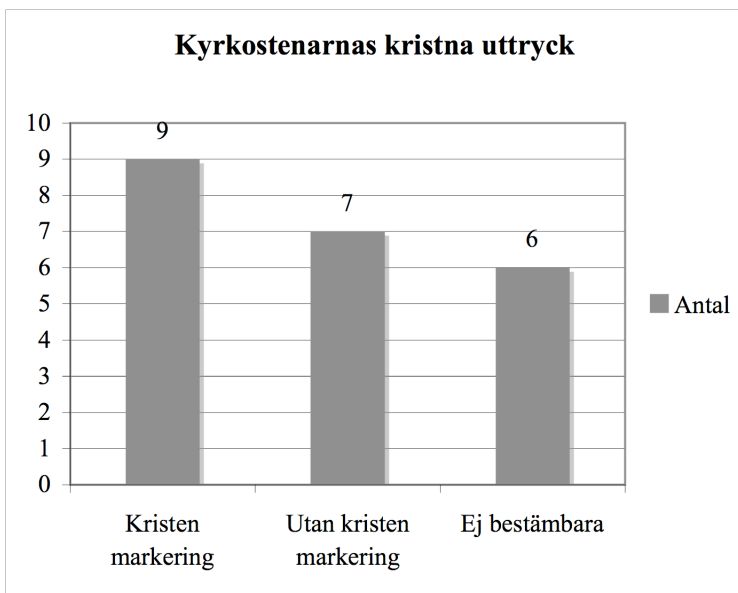

Fig. 6. Kristna uttryck på runstenarna med kyrkoanknytning i Jönköpings län.

Diagrammet visar de kristna uttrycken på runstenarna i kyrkomiljö i länet. Vad innebär då kristna uttryck? I denna undersökning innefattar jag i begreppet kristna uttryck kors, böner, brostenar och personnamn med kristen härkomst. Eftersom runstenar i kyrkomiljö oftast varit inmurade är många stenar skadade, vilket tydligt syns i diagramkategorin *ej bestämbara*. I denna kategori är stenen eller inskriften så fragmentarisk att det inte går att avgöra om inskriften har haft någon bön eller om stenen har haft ett inristat kors.

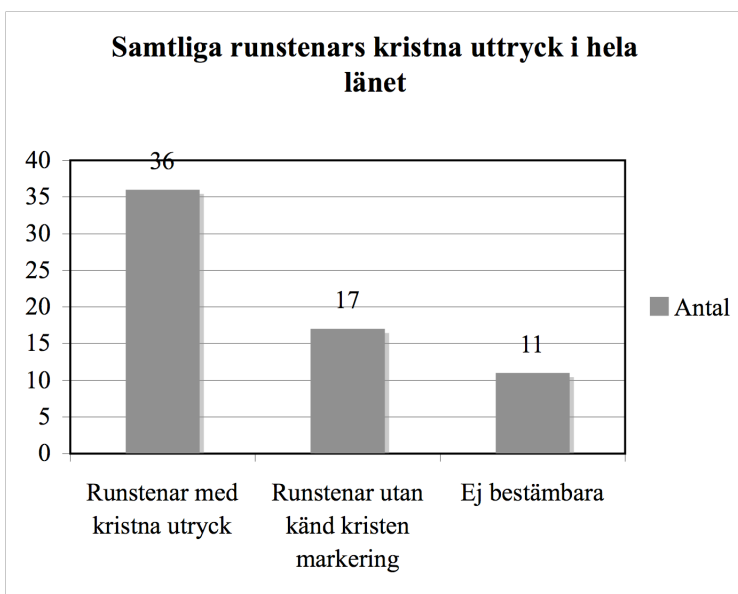

Fig. 7. Kristna uttryck på samtliga runstenar i Jönköpings län.

Detta diagram visar antalet runstenar med kristna uttryck i länet gentemot de utan känd kristen markering. Syftet med dessa bägge diagram är att se om de kristna uttrycken skiljer sig något mellan samtliga runstenar i länet och de som har anknytning till kyrkor. De *ej bestämbara* stenarna i kyrkomiljö uppgår visserligen till 27% men bara 17% på det samtliga runstensmaterialet. Detta beror förstås på att de fragmentariska runstenarna av förklarliga skäl är vanligare i en kyrkkontext. Oavsett skillnaden mellan de *ej bestämbara* runstenarna i de två olika diagrammen så kan man dra slutsatsen

att runstenarna med kristna uttryck är något fler både i kyrkomiljö och i hela länet. Problemet är att så många runstenar i kyrkomiljö är *ej bestämbara*. Troligtvis har fler haft kristen markering än *ej kristen markering*, men det går inte att få svar på.

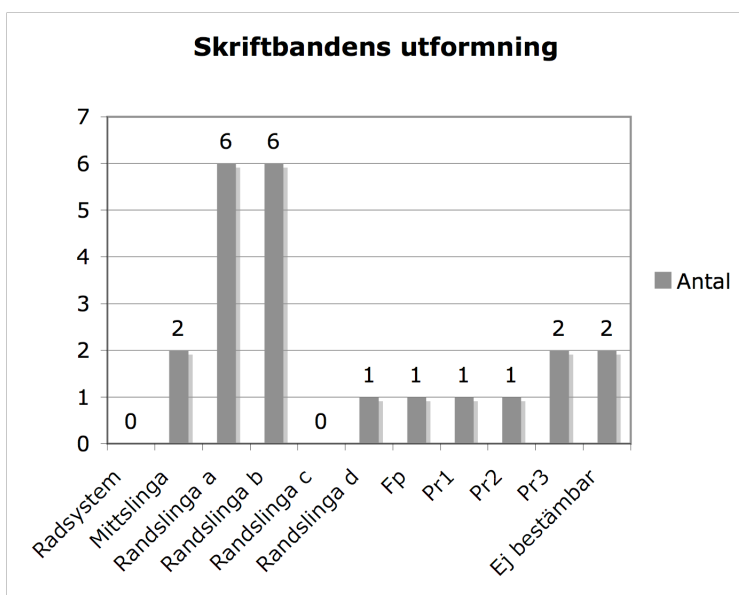

Fig. 8. Inskriftsbandens utformningsgrupper och stilgrupper, på runstenarna med kyrkoanknytning i Jönköpings län.

Diagrammet visar antalet stenar i de olika utformningsgrupperna och stilgrupperna. Eftersom alla utformningsgrupperna finns i hela länet finns de med i diagrammet, även om de inte finns representerade bland kyrkostenarna i länet. Vad gäller stilgrupperna tog jag bara med de fyra första eftersom Pr 4 och Pr 5 inte finns på någon känd runsten i Jönköpings län.

Syftet med detta diagram är att visa vilka utformningsgrupper och stilgrupper som är mest frekventa på kyrkostenarna. Utifrån detta diagram vill jag också visa att de zoomorfa ristningarna är något mer

frekventa i kyrkomiljö ca 20% än i hela länet ca 10%. Det är fler oornerade stenar som blivit inmurade, vilket säkerligen beror på att de zoomorfa ristningarna är så få i hela landskapet, och inte att just de oornerade stenarna funnits vid kyrkor eller blivit utsatta för inurning. Diagrammet visar också att runstenar finns från tiden 1000 ända fram till 1050 eller 1080 vid eller i kyrkorna.

Runstenar i kyrkomiljö kontra det övriga runstensbeståndet

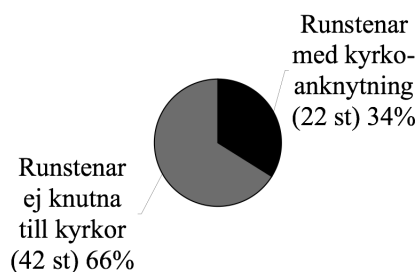

Fig. 9. Runstenarna med kyrkoanknytning kontra det övriga runstensbeståndet i Jönköpings län.

Detta diagram visar den procentuella skillnaden mellan runstenar anknutna till kyrkor och de övriga runstenarna i länet. Diagrammet visar också att det finns ett tydligt samband mellan runstenar och kyrkor i Jönköpings län, precis som det gör i Uppland och Södermanland enligt Wilson.

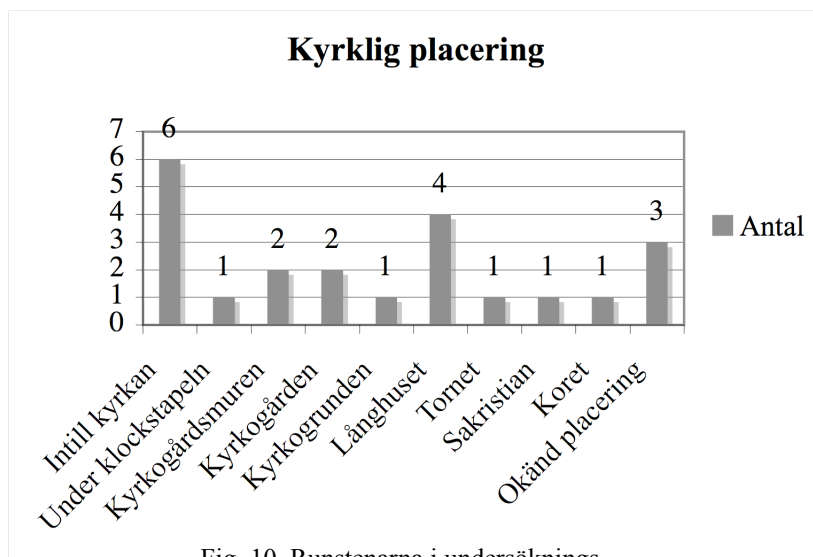

Fig. 10. Runstenarna i undersökningsområdets olika kyrkliga placeringar.

Syftet med detta diagram är att undersöka om runstenarnas placerats på någon specifik plats i eller vid kyrkan. I kategorien intill kyrkan står de flesta stenarna på ursprunglig plats, och i kategorien okänd placering är det placeringen i den medeltida kyrkan som är okänd. Dessa kategorier är inte så relevanta i diskussionen om de inmurade stenarna.

De intressanta runstenarna i detta fall är de inmurade och vart i kyrkobyggnaden

eller på kyrkogården de är placerade. Enligt diagrammet är det inte någon del av kyrkan, förutom långhuset, som har ett mycket större antal runstenar inmurade i sig än någon annan. Att det finns fler stenar inmurade i långhuset än i de andra kyrkdelarna torde enligt min mening bero att långhuset är den största byggnadskroppen och därför borde rent sannolikt långhuset fått fler runstenar inmurade i sig.

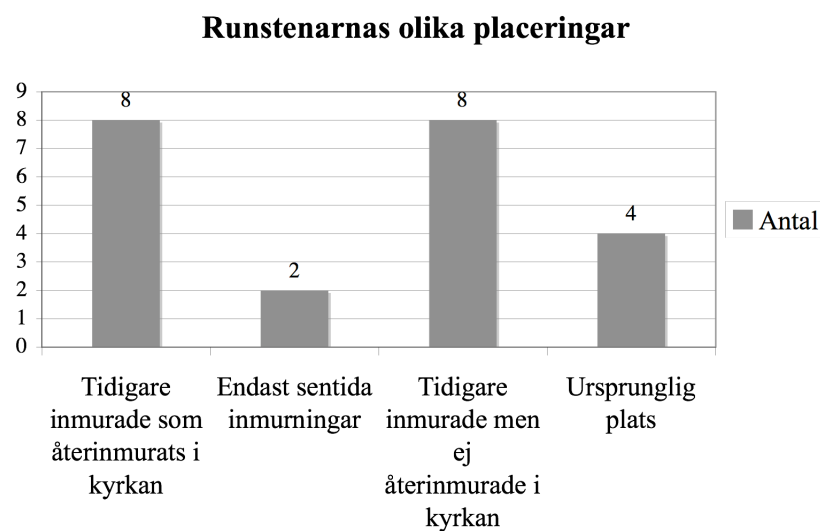

Fig. 11. De kyrkoanknutna runstenarnas olika placeringar och inmurningar.

De inmurade runstenarna har förmodligen från början blivit resta någonstans intill kyrkplatsen innan de har infogats i kyrkan. Av de 22 runstenarna med kyrkoanknytning står fyra fortfarande på ursprungsp plats och har ej blivit inmurade, medan det finns tänkbara ursprungsplatser strax intill kyrkorna för fyra av de inmurade stenarna. De övriga 14 stenarnas ursprungsplatser känner man inte till.

Av de 18 stenar som blivit inmurade under medeltiden har åtta stycken inte blivit återinmurade i någon sentida kyrka, antingen på grund av att det inte har byggts någon ny kyrka, då den medeltida kyrkan står kvar, eller för att man rivit medeltidskyrkan och inte låtit mura in stenen i den nya kyrkan. Lika många, åtta stycken, av de 18 inmurade runstenarna har blivit återinmurade i 1700- och 1800-tals kyrkorna. Vissa av dessa har också blivit sönderslagna innan inmurningen, och tre stenar är i dag försvunna men blev sannolikt inmurade i nya kyrkans vägg eller i kyrkogårdsmuren. Två runstenar har enbart blivit

inmurade i kyrkorna från 1700- och 1800-talen. De hade tidigare funnits på eller intill kyrkogården. Totalt är det tio stenar som inmurats i de nybyggda kyrkorna och åtta av dessa har också varit inmurade i en medeltida kyrka. Det är totalt 16 runstenar som varit inmurade i en medeltida kyrka.

5.2 De inmurade runstenarna, en sammanfattning

De inmurade runstenarna visar sig inte, enligt diagrammen, ha haft några speciella attribut i jämförelse med de övriga runstenarna i undersökningsområdet. Varken släktförhållandena, inskriftstyperna eller de kristna uttrycken på runstenarna verkar skilja sig något märkbart i förhållande till de övriga runstenarna. De olika stilgrupperna visar att runstenar från större delen av den senvikingatida stenresarperioden i landskapet finns representerade bland kyrkostenarna. Bland utformningsgrupperna är det framförallt grupperna randslinga a) och randslinga b) som är mest frekventa. Dessa utformningsgrupper är inte några åldersgrupper utan är i första hand typologiska, och randslingegruppens undergrupper handlar i första hand om utförandet, som sin tur beror på inskriftens längd. Diagrammet *kyrkorunstenarna kontra de övriga runstenarna* stärker helt enkelt bara sambandet mellan runstenar och kyrkor.

Den data som är mer intressant för mina frågeställningar är var runstenarna blivit inmurade i de medeltida kyrkorna. Diagrammet visar att fler stenar har inmurats i långhuset än i de andra av kyrkans byggnadsdelar. Detta beror sannolikt på att långhuset är den största byggnadskroppen och därför finns det fler inmurade runstenar där. Man kan knappast prata om någon systematisk inmurning av runstenar i kyrkorna, eftersom det inte finns något specifikt inmurningsmönster. Flera stenar har varit osynliga och flera har varit synliga efter inmurandet. Avsaknaden av ett systematiskt mönster behöver inte betyda att inmurandet av runstenar ej har haft något syfte.

Frågan om runstenarnas primära eller sekundära placering vid kyrkorna hör till en av uppsatsen huvudfrågor. Eftersom jag även tog med de stenar som finns intill kyrkplatserna, ville jag se om de kunde tala om något om de inmurade stenarnas ursprungliga placering. Som diagrammet *runstenarnas olika placering* visar, står fyra runstenar fortfarande på sina ursprungsplatser intill kyrkorna. Fyra av de inmurade runstenarna har tänkbara ursprungsplatser intill kyrkan. Av de 22 runstenarna med kyrkoanknytning känner man åtta stenars ursprungsplatser eller förmodade ursprungsplatser. Ytterligare sex runstenar som inte är inräknade bland dessa åtta har eller har haft gravfält inom en radie av ca 500 meter. Gravfälten skulle mycket väl kunna vara tänkbara ursprungsplatser även för dessa sex runstenar.

5.3 Diskussion

Utifrån ovanstående sammanfattning och utifrån diagrammen ska jag diskutera de olika tolkningsmöjligheterna för makroanalysens frågeställningar. Vad beträffar runstenarnas primära eller sekundära placeringar vid kyrkplatserna så tycker jag att mycket talar för att runstenarna med kyrkoanknytning i Jönköpings län ursprungligen har varit placerade på eller strax intill det som kom att bli kyrkplats. Undersökningen visar också att de inmurade runstenarna, i de allra flesta fall, inte har flyttats några längre sträckor för att sedan bli

inmurade. Runstenarnas närområde visar i flera fall tänkbara ursprungsplatser för de inmurade stenarna. Runstenarna är oftast av samma bergart som närområdets berggrund (Hagström 2002). Mitt antagande om att runstenarna inte har flyttats några längre sträckor verkar stämma. Att runstenarnas primära placering varit på den direkta kyrkplatsen är svårt att bevisa, men de runstenar som har en känd eller tänkbar ursprungsplacering har den inte långt ifrån kyrkplatsen. Med detta menar jag att den då blivande kyrkplatsen och runstenarna, som senare kom att inmurats i kyrkan, hade en relation till varandra redan innan kyrkan byggdes. Tio av de 16 kyrkorna i undersökningen har gravfält från yngre järnålder i sin närhet, vilket i sin tur visar att det finns en kultplatskontinuitet mellan gravfält och kyrkplats.

Nästa fråga att behandla är de inmurade runstenarnas symboliska eller icke symboliska innebörd. Som diagrammet över de inmurade stenarnas kyrkliga placeringar visar går det inte att upptäcka någon systematisk inmurning av runstenarna. Några stenar har varit placerade med inskriften utåt, vilket å ena sidan kan uppfattas som att de skulle kunna läsas efter de murats in, å andra sidan kan det bero på att det skulle vara olämpligt att sätta den skrovliga sidan utåt i kyrkväggen eller i kyrkgolvet. Wilson drar slutsatsen att runstenarna i Uppland och Södermanland endast har inmurats som byggnadsmaterial (Wilson 1994:53). Johansen menar att de inmurade runstenarna har flyttats från andra platser till kyrkplatsen, och att detta har gjorts avsiktligt. Hon menar också att det framför allt var runstenarna med gravfält som ursprunglig placering som blivit inmurade i kyrkorna. Vidare menar hon att runstenarna har inmurats efter vissa principer (Johansen 1997:223). Jag menar att kyrkostenarna i Jönköpings län inte har fraktats längre sträckor, men att de avsiktligt har inmurats i kyrkorna. Att det framför allt är runstenar från gravfälten som blivit inmurade i kyrkorna kan i flera fall stämma vad gäller de inmurade stenarna, men det finns också stenar som är kopplade till andra ursprungsplatser. Att kyrkorunstenarna i undersökningsområdet skulle ha inmurats efter vissa principer finner jag inte troligt, eftersom stenarna är placerade på så olika ställen i kyrkbyggnaderna, och dessutom inte efter något märkbart mönster. Johansen menar också att runstenarna har inmurats under en längre tid men olika länge i olika områden (Johansen 1997:223). De medeltida stenkyrkorna i min undersökning är byggda under 1100-1400-tal. Av de 16 kyrkorna är sex stycken byggda under 1100-talet, två under 1200-talet, tre under 1300-talet, en under 1400-talet och fyra har ingen säker datering. Detta visar att Johansens påstående att runstenarna har inmurats eller forslats till kyrkplatsen under längre tid även kan stämma på runstenskyrkorna i Jönköpings län.

Wilson ansåg att man inte haft något syfte med de inmurade runstenarna vid kyrkbyggena. Men det finns en medvetenhet om förhållandet runsten och kyrka, med tanke på Absalons runsten i N. Åsum (Anglert 1995:41f). Runstenarna med nonsensinskrift som blivit inmurade i Rydaholms kyrka härrör från medeltiden, och är dessutom med största sannolikhet huggna av jylländska stenhuggare (Bindberg 2005:14). Detta visar att sambandet runsten och kyrka kan ha använts för hävd av tradition under medeltiden (Anglert 1995:42). Johansen menar, till skillnad mot Wilson, att de inmurade runstenarna har haft ett syfte och att inmurandet varit en del av kristnandeprocessen. Hon menar att det kan ha varit släktens önskan att få sin runsten inmurad i kyrkan, och att detta kan ha uppfattats som en förmån. Hon förklarar att kyrkan ville visa att kyrkobyggnaden nu var det religiösa livets centrum, och man behövde inte återupprepa denna poäng gång på gång, vilket förklarar varför alla runstenar inte är inmurade i kyrkorna. Alltså behöver inte de inmurade stenarna ses som att kyrkan har konfiskerat runstenarna och inmurat dem enbart i förnedringssyfte. Per Stille ser runstenarna som andaktsplatser och menar att där runstenarna har stått har man uppfört kyrkor. Ett exempel på detta är Sm 122 i Uppgränna där det både har funnits en källa och ett heligkorskapell under senmedeltid, som numera är försvunnet. Vid runstenen Sm 90 Repperda, finns också en

offerkälla (Stille 2002:126f). Runstenarna var inhemska kristna monument som inte omnämns i källorna från Hamburg-Bremen. Linn Lager menar att runstensresandet berodde på inflytande av en inhemsk inspirerad kristendom. Detta såg inte missionärerna som något hot medan man i Hamburg-Bremen inte förstod eller ville acceptera dessa skandinaviska monument som kristna, eftersom det inte fanns liknande monument på kontinenten. Man tyckte inte att runstenarna förhöll sig inom kristendomens ramar och att de haft andra politiska och religiösa intresser, vilket kan ha lett till att Hamburg-Bremen ville få ett stopp på runstensresandet och ersätta dessa med mer etablerade kristna uttryck (Lager 2002a:198).

Beträffande de sentida inmurningarna och återinmurningarna av runstenar i 1700- och 1800-talskyrkorna så har de inget med ovanstående påståenden och hypoteser att göra. Tio av de 22 runstenarna har blivit inmurade i en sentida kyrka. Åtta av dessa har tidigare varit inmurade i den medeltida föregångaren. De övriga två stenarna har blivit inmurade under 1800-talet, men hade inte tidigare varit inmurade. Ytterligare åtta runstenar har varit inmurade antingen i den medeltida kyrkan eller i kyrkogårdsmuren men blev aldrig inmurade i den nya kyrkan, vilket kan förklaras av att vissa medeltida kyrkor står kvar på plats eller att man helt enkelt istället lät resta runstenen vid kyrkan. Men varför har man, framförallt under 1800-talet, återinmurat runstenarna i den nya kyrkan, och ibland också slagit sönder dem före inmurandet? Jag tror att detta kan ha fler anledningar. De åtta runstenar som tidigare var inmurade i den medeltida kyrkan kan dels visa att man lät återinmura dessa stenar eftersom de ansågs vara en del av den gamla kyrkan. Detta låter rimligt men, varför lät man i vissa fall slå sönder dem innan återinmurningen och varför har två runstenar som tidigare inte var inmurade blivit det? Jag menar att detta kan höra samman med synen på de gamla kyrkorna och kyrkomålningarna, som blev förstörda under samma period. Man ansåg kanske att runstenarna var något som hörde den gamla kyrkan till och inte var värda att ha synliga, men man slängde inte bort dem, kanske fanns det en för stor respekt för stenar med runor på. I Smålands runinskrifter finns flera små berättelser om olika runstenar som har blivit bortforslade för att användas som spishäll eller trappsten av någon privatperson. I berättelserna står det ofta att dessa personer som stulit runstenarna antingen blivit drabbade av galenskap eller av spöken, och därför återbördades stenarna i regel till sin ursprungliga plats. Kanske kan dessa vidskepelser ligga till grund för att man lät återinmura runstenarna i kyrkorna och i vissa fall även slå sönder dem. Man ville försäkra sig om att dessa runstenar inte frambringade några otrevligheter och då var det bättre att låta dem bli kvar inne i kyrkan. Antingen handlar det om att neutralisera runstenarna på något sätt eller så murade man bara in dem eftersom de tidigare varit inmurade i den medeltida kyrkan. Annars beror de sentida inmurningarna på synen på gamla kyrkliga föremål.

5.4 Hypotes

De slutsatser som kan dras av denna undersökning är följande: *Runstenarna har inte fraktats några längre sträckor för att muras in i kyrkorna.* Runstenarna har innan inmurandet antingen stått på det som senare kom att bli kyrkplats eller strax intill denna. Därför anser jag att *runstenarnas placering vid kyrkan snarare ska uppfattas som primär än som sekundär.* Jag tror inte att man ska fokusera för mycket på kyrkan i sig, utan att det är kyrkplatsen som är väsentlig. Runstenarna som stått intill kyrkplatsen har kanske först flyttats till kyrkogården, då där stod en träkyrka. Man har senare byggt en stenkyrka och då låtit infoga stenarna. *Runstenarna kan alltså redan ha stått på kyrkogården innan stenkyrkan byggdes.* Eftersom personerna som omnämns på runstenarna torde vara begravda på gravfälten eller på annan ort,

så kanske det fanns ett intresse av att sätt in runstenarna på kyrkogården, och på så sätt föra in sina förfäder i ett nytt kristet sammanhang. Kanske kan detta i sådana fall visa ett samband mellan kyrkorunstenarna och Eskilstunakistorna, som hör till de tidigkristna gravmonumenten.

Att runstenarna har fungerat som böneplatser vid framför allt gårdsgränser och gravfält kan vara en anledning till att de blev förda till kyrkogården och sedan blev inmurade. Kyrkan som organisation kan mycket väl ha sett runstenarna som attribut för privat religionsutövande och juridiskt utövande, där förfäderskulten fortfarande var stark. Att från kyrkans sida se till att dessa stenar flyttas till kyrkogården, kan ha varit ett sätt att påvisa att kyrkan och kyrkplatsen nu är det religiösa livets centrum. Lager visar att runstenarna som kristna monument inte nämnts i de skriftliga källorna från Hamburg-Bremen, vilket kan stärka denna tolkning om att kyrkan som organisation inte ville acceptera dessa privata religiösa attribut. Jag tror inte att kyrkan regelrätt har konfiskerat runstenarna och placerat dem på kyrkogården eller i kyrkan. Jag menar att man istället kan ha använt sig av olika metoder för att få runstenarna placerade i kyrkan, och genom detta poängtera att kyrkan är religionens enda utövningsplats. Utifrån ovanstående tolkningar kan man lägga fram denna hypotes. *Oavsett om kyrkan har legat bakom inmurningen av runstenar eller om detta beror på en önskan ifrån runstenarnas "ägare" så finns det ett symboliskt syfte med att sätta runstenarna på kyrkogården eller i kyrkan.* Denna hypotes tillsammans med de ovan framförda tolkningsmöjligheterna kommer att prövas i de fyra närstudier som görs i nästa kapitel.

Tolkningen av de sentida inmurade runstenarna anser jag ha tre olika möjligheter. Antingen har man genom de sentida inmurningarna försökt att neutralisera runstenarna från de spökerier och andra otrevligheter som man trodde hörde runstenarna till. En annan möjlighet är förstås att man använde de stenar som redan hade varit inmurade i den gamla kyrkan, antingen endast som byggnadsmaterial eller för att man ansåg dem tillhöra kyrkan. Den tredje möjligheten är att de sentida inmurningarna snarare har att göra med den tidens syn på gamla kyrkliga föremål och attribut. Jag anser att ingen av dessa olika tolkningsmöjligheter verkar stämma bättre än någon annan. Fallet kan vara så att de sentida inmurningarna beror på alla dessa faktorer och att det framför allt beror på vem som låtit mura in en runsten i den nya kyrkan.

6. Närstudier

I följande kapitel ska jag titta närmare på fyra av undersökningens kyrkplatser med närområden, men framför allt på de runstenar som finns på dessa platser. Syftet med dessa närstudier blir att besvara frågeställningarna om kyrkorunstenarnas syfte och funktion, samt att ta reda på om runstenarna har fungerat som en länk mellan hednisk tradition och kristen tro. Här är det framför allt runstenarnas inskrifter, utförande och komposition som kommer ligga till grund för mina tolkningar. Vidare kommer jag att titta på runstenarnas närområden, framför allt gravfälten, för att se om det finns en blandning mellan hednisk och kristen symbolik även där. Jag kommer att undersöka relationerna mellan gravfälten, runstenarna och kyrkplatserna för att se om förhållandena dem emellan kan säga något om kyrkplatsens tidigare funktion. Här kommer jag naturligtvis att leta efter kultplatskontinuitet. Dessa närstudier kommer slutligen att fungera som en värdeomvärdering av de hypoteser som presenterades i det föregående kapitlet. (Se kartor på de fyra platserna i bilaga 4.)

6.1 Rogberga/Bogla

Runstenen

Runstenen Sm 121 står idag utanför Rogberga kyrkogård, väster om kyrkan. Runstenen är två meter hög och av röd granit. Stenen är tyvärr avslagen längs högra sidan men tack vare den teckning som gjordes av stenen 1691 känner man till den del av inskriften som gått förlorad. Sm 121 uppges ha stått på kyrkogården 1667, men vid reparation av vapenhuset 1817 murades stenen in i muren. Vid rivningen av den medeltida kyrkan plockades runstenen ut och ställdes innanför den östra kyrkogårdsmuren. 1948 fick den sin nuvarande placering (Varenius m.fl. 2002:362).

Runinskriften på Sm 121 lyder: Ketill reste detta minnesmärke efter Lek (?), sin morbror.

I inskriften möter vi Ketill som reser runstenen efter sin morbror Lek. Ketill betyder 'kittelhatt, hjälm', vilket är ett ganska vanligt namn på runstenarna. Lek är däremot inte känt från någon annan runinskrift och kan betyda 'hastig rörelse, idrott eller kamp'. Att resa sten efter sin morbror är inte känt från någon annan småländsk runsten. Förklaringen till detta kan vara att Lek inte hade några andra arvingar än Ketill. Inskriften är säkerligen arvstext. Detta arvsförhållande var något ovanligt, vilket kunde varit en av orsakerna till att Ketill lät resa stenen (Varenius m.fl. 2002:362).

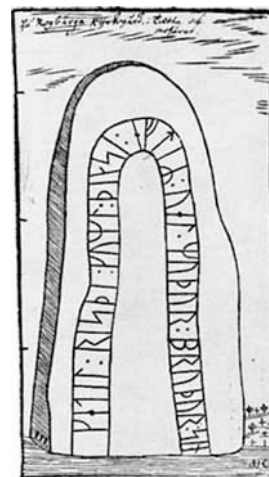

Fig. 12. Teckning av Sm 121 från 1691.
(Efter SmR.)

Runstenen vid Rogberga kyrka har inga kristna attribut, varken kors eller bön. Hur ska man då tolka denna sten, är den kristen eller inte? Ann-Sofie Gräslund menar att senvikingatida runstenar utan kors torde vara lika kristna som de utan kors. Ett argument för detta är de

Fig. 13. Sm 89 i Repperda.
(Efter SmR.)

parstenar där endast den ena runstenen varit korsmärkt, men bägge stenarna bör säkerligen vara lika kristna. Av alla de senvikingatida runstenarna i Sverige kan man endast uppvisa fem runstenar med hedniska attribut, tre i Södermanland och två i Västergötland (Gräslund 2001:41). De senvikingatida runstenarna anses alltså vara kristna monument. För att komma närmre fenomenet kors eller inte kors ska jag använda mig av Anders Andréns tolkningar av runstenarna, vilka jag gick igenom i kapitel 2.3. Andréns läser texterna utifrån bildspråket. Han tittar på var olika namn och ord är placerade på rundjuren och var olika ornamentikdetaljer, kors inräknat, finns i förhållande till textinnehållet. Detta har jag också gjort, fast på några av de småländska runstenarna, för att se om dessa tolkningar inte bara är giltiga för runstenarna i Mälardalen. Med hjälp av bl.a. dessa tolkningar ska jag försöka besvara frågorna om runstenarna funktion och symbolik, och om de har fungerat som en länk mellan hednisk tradition och kristen tro.

Jag börjar med några exempel på stenar där det finns ett

samband mellan korsens och ordens/namnens placeringar. Stenen ovan, Sm 89, har ett kors som lutar mot den dödes namn.

Runinskriften berättar: Boe satte denna sten efter **Torgöt**, (sin) broder. På denna sten lutar korset mot den döde Torgöt. Denna relation kan antingen ses som att korset anger att Torgöt är död eller att han var kristen.

På nästa sten Sm 101 finns det en koppling mellan korsets placering och platsen där personen som fått stenen rest över sig har dött.

Runorna berättar: Gunkel satte denna sten efter Gunnar, sin fader, Rodes son, Helge lade honom, sin broder, i stenkista i **England i Bath**.

Det är alltså Gunnar som ligger begravd i en stenkista i staden Bath i England. Kanske var den nämnda stenkistan en så kallad Eskilstunakista. Inskriften visar också att det rör sig om en arvstext och en utlandsfarartext.

Jag tycker mig kunna se ett tydligt samband mellan korsets placering och inskriftsbandet där det står var Gunnar ligger begravd. Runristaren har sammanlänkat korset med skriftbandet genom att använda samma huggspår både till skriftbandet och till korsarmens avslutning. Korset torde inte enbart visa platsen där Gunnar är jordad, utan också att han fick en kristen begravning.

Men hur förklarar man stenar som har ett kors mitt på stenen utan någon tydlig relation till personnamn, ortnamn eller andra ord i inskriften? Andrén menar att ett kors som är placerat mitt på stenen antingen kan ange att hela monumentet är kristet, eller snarare att hela familjen/släkten som ligger bakom resandet är kristna, kanske efter ett kristet bröllop (Andrén 2000). Jag ska nu visa ett exempel på en sådan sten, nämligen Sm 60 i Skaftarp.

Fig. 14. Sm 101 i Nöbbelholm.
(Efter SmR.)

Fig. 15. Sm 60 i Skaftarp.
(Efter SmR.)

Denna runsten berättar följande: Sven (eller Sten) och Starke gjorde detta minnesmärke efter Gudmund, sin fader, denna minnesvård vid vägmötet.

Det är två bröder som har låtit uppföra runmonumentet efter sin far. Korset är placerat mitt på stenen och den står fortfarande på stenröset vid vägmötet.

Om man accepterar Andréns tolkning av denna typ av runsten så skulle man mycket väl kunna tänka sig att runstenar utan kors eller bön är resta av familjer/släkter där inte alla har övergått till kristendomen. Att resa runsten under denna tidsepok anses som en kristen handling, vilket gör att man kan tänka sig följande: Har runstenarna kors har både de personer som rest stenen och de personer som fått stenarna resta över sig varit kristna. Har runstenarna inget kors, bön eller andra kristna attribut, kan man tolka det som

att de som rest stenarna har varit kristna medan de som fått stenarna resta över sig inte varit det. Man kan alltså av ren respekt för den döde låtit bli att rista ett kors.

Min tolkning av runstenen vid Rogberga kyrka är att den är korslös på grund av att Ketills morbror Lek inte var kristen eller att alla i Ketills familj/släkt inte var kristna. Jag utgår ifrån att Ketill med största sannlikhet övergått till kristendomen eftersom han har uppfört runmonumentet. Genom att resa en runsten under denna tid ansluter han sig till alla de andra starka individer som var med att skapa denna runstenstradition (Zachrisson 2002:41). Runstenen är precis som de flesta andra runstenar från denna tid kristen. Detta är en tolkningsmöjlighet för att förklara runstenar som saknar kors. Vissa har tolkat korslösa runstenar vid kyrkor på följande sätt: platsen för runstenen är redan kristen och då behövs inget kors på runstenen. Denna tolkning har en svaghet enligt mig, och det är att runstenen mycket väl kan vara rest på platsen innan den blev kyrkplats; platsen blev kristen efter att runstenen restes. I min makroanalys utmärker sig kyrkorunstenarna varken med fler eller färre kors jämfört med det sammanlagda runstensbeståndet i undersökningsområdet, och detta talar emot att man lät bli att rista kors för att stenen restes på en kristen plats.

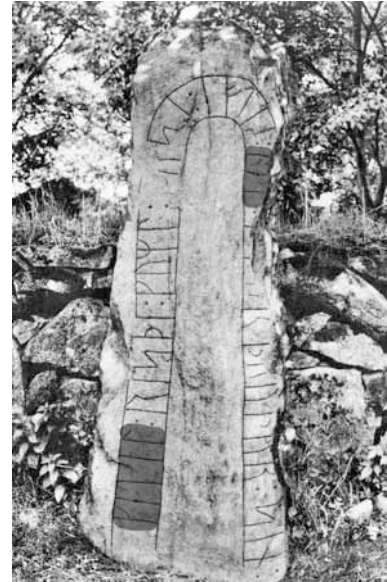

Fig. 16. Sm 121 vid Rogberga kyrka. (Efter SmR.)

På bilden är namnet Ketill markerat längst ner till vänster och namnet Lek uppe i högra hörnet.

Skriftbandets utformning tillhör Gräslunds stilgrupp Rak och ska enligt denna vara ristad någon gång mellan 985-1010. Runstenen tillhör Kinanders utformningsgrupp randslinga a), vilket kan visa att den inte tillhör de allra äldsta senvikingatida runinskrifterna. En runologisk detalj i inskriften är den äldre stavningen **resdhi** (reste) istället för den yngre **resti**. Utifrån Gräslunds stilgrupp, Kinanders utformningsgrupp och den runologiska tolkningen skulle jag anta att runstenen troligen är huggen runt år 1010.

Kyrkan

Den medeltida kyrkan i Rogberga revs 1867 efter att ha eldhärjats och byggts om ett flertal gånger. Den nya kyrkan inviges 1869 och är en så kallad Tegnérklada (Ström 1949:111, 118). När den medeltida kyrkan i Rogberga uppfördes vet man inte. Mandelgren tecknade av kyrkan både ut och invändigt 1847, och gjorde också en ritning av kyrkans grundplan. Medeltidskyrkan var byggd av sten och hade en murtjocklek på drygt en meter, och låg 20 meter söder om den nuvarande (Ström 1949:111, 118). Den medeltida kyrkans förskjutning åt söder är bekräftad av den

Fig. 17. Rogberga medeltida kyrka avbildad av Mandelgren 1847. (Efter Ström 1949.)

nuvarande kyrkvaktmästaren. Den förre, och numera avlidne, kyrkvaktmästaren påstod sig ha sett rester av en ännu äldre träkyrka i kyrkogårdens sydvästra hörn. Man har inga säkra dateringar för den medeltida kyrkans uppförande, inte heller några säkra spår av träkyrkan (Kristensson 2005-10-12).

Fig. 18. Teckning av Rogberga medeltida kyrka. (Efter Rogberga kyrka och församling 1868-1928.)

Efter den renovering av kyrkan som gjordes 1817, då runstenen också murades in i vapenhuset, hade kyrkan följande mått invändigt. Skeppet var 6,9 x 26,4 meter, höjden var 6 meter och murarna hade en tjocklek på över 1 meter. I kyrkan fanns också fina takmålningar som Mandelgren lät avritade.

Den nya kyrkan blev något mindre än vad som var tänkt, men den fick följande invändiga mått.

Skeppet: 15 x 31 m
Absidens djup: 3,60 m
Höjden: 10,25 m
Sakristian: 6,80 x 4,85 m
Vapenhuset 5,75 x 3,55 m

Fig. 19. Rogberga nuvarande kyrka uppförd 1869. (Efter RAÅ kulturmiljöbild.)

Alla som förde jordbruk i socknen var skyldiga att forsla fram material till den nya kyrkan och alla skulle hjälpa till vid bygget, med undantag för gamla och sjuka (Ström 1949:118f). En intressant fråga är vem som låg bakom den medeltida sockenkyrkans uppförande. Hade folket i socknen samma skyldighet att hjälpa till vid arbetet? Om den medeltida stenkyrkan uppfördes av sockenborna gemensamt var nog de flesta skyldiga att hjälpa till. Frågan är vem som byggde kyrkan om det var en magnat som lät uppföra den?

Närområdet

Bebyggelsen intill Rogberga kyrka är byn Bogla. Bogla är en by där centrum består av ett yngre järnåldersgravfält. Gravfältet (RAÅ 19) ligger en halv kilometer nordost om kyrkan och grävdes ut, på grund av planerad exploatering, mellan maj och november 2003. Den tekniska rapporten kom i slutet av 2005. Kortfattat bestod gravplatsen i Bogla av större och mindre stensättningar, högar med kremationsgravar, högar med skelettgravar och skelettgravar utan högar (Kristensson 2005-10-12). Under det största gravmonumentet påträffades en grav från yngre romersk järnålder. När man senare under 700-talet började begrava sina döda på platsen kände man säkerligen till den äldre graven. Platsen har fungerat som gravplats från 700-talet fram till 1000-talets senare del. Det hedniska gravskicket har bestått av brandlager med och utan urnor. Urngravarna är oftast placerade i centrum av högarna. Man har senare låtit jorda de döda i högar, men under slutet av 1000-talet låtit jorda dem utan någon markering ovan mark. Under perioden 700-tal till 1000-talets senare del har det helt säkert begravts femtio personer på platsen, men fler individer kan ha gravlagts eftersom det kan ha funnits ett gravskick där man lät sprida de dödas kvarlevor över platsen (Artelius & Kristensson 2005:33-37).

De äldre gravarna har ett tydligt hedniskt gravskick med kremationer där man kan anta att samma hög har använts för flera gravsättningar. Högarna har kantrännor och mindre gravmonument har dessutom uppförts på dessa (Artelius & Kristensson 2005:45-57). Skelettgravarna, både med och utan högar, har tydliga kristna influenser då de ligger i östvästlig riktning, eller snarare nordostlig-sydvästlig. Skelettgravarna som låg i högarna är daterade till mitten av 1000-talet med hjälp av myntfynd. Detta betyder att skelettgravarna utan högar borde vara ännu yngre och då har gravfältet sannolikt använts ända fram till slutet av 1000-talet. Gravskicket på platsen hade en tydlig variation som förmodligen har både kronologiska och ideologiska orsaker. På östra sidan av gravplatsen fanns resterna efter en gravgård, vilken sannolikt har haft funktionen som avgränsning mellan den heliga platsen och resten av landskapet, precis som en kyrkogårdsmur. Anledningen till att anlägga denna kyrkogårdslignande gravgård var förmodligen att det inte fanns någon kyrka eller kyrkogård på platsen. Att man lät anlägga gravplatsen just på denna höjd i landskapet kan dels bero på att en vikingatida gård kan ha legat sydväst om gravkullen, eller att där redan fanns ett äldre gravmonument (Artelius & Kristensson 2005:45f, 56). Kanske är det samma orsak till att man börjat begrava sina döda på platsen som gjort att man fortsätter att använda platsen för begravingar under kristen tid, nämligen förfäderskulden. Platsen är även i dag byns samlingsplats, vilket jag själv har erfårit då jag varit med på byns årliga valborgsmässosfirande. Slutsatsen man kan dra är att gamla samlingsplatser tenderar att fortsätta att användas av tradition.

Fig. 20. Gravfältet i Bogla före undersökningen. I bakgrunden syns Bogla Skattegård 1:2-3, och vid horisonten Rogberga kyrka. (Efter Artelius & Kristensson 2005.)

I trädgården till Bogla Skattegård 1:2-3 har det funnits ett gravfält bestående av högar. Dessa högar grävdes ut på 1800-talet, och idag finns det bara rester kvar. Vid den ena gravhögen finns också en rest sten. Utanför trädgården har det funnits ytterligare gravhögar (RAÄ 17), men de grävdes ut 1873. I en av högarna påträffades en fyndrik kvinnograv från vendeltid, som visar att dessa gravhögar var något äldre än de på gravkullen 200 meter därifrån. Gravfältet i Skattegårdens trädgård hör troligen samman med gravfältet på kullen (RAÄ 19). Det finns också uppgifter som visar att det förmodligen har legat ett vikingatida gravfält vid kyrkan. Redan på 1700-talet finns det noteringar om att gravplatser i Rogberga förstörts (Artelius & Kristensson 2005:20).

Fig. 21. Offerkällan vid Ljungkullen i Bogla. (Foto: författaren.)

Ungefär 500 meter öster om kyrkan finns en offerkälla i en berghäll som idag ligger inne på en hustomt. Offerkällan är en naturlig hålighet i berget, närmast rektangulär, och är 0,8 meter

lång, 0,6 meter bred och har ett djup på ca 0,5 meter (JLM fornminnesregister). I socknen finns flera offerkällor, och en av dem (offerkällan i Västansjö) var riklig på fynd, framför allt mynt från 1700- och 1800-talen och diverse metallföremål (Ström 1949:53).

Bogla Skattegård 1:31 har samma plats som en äldre frälsegård från 1300-talet. Det intressanta är att det sällan finns ett samband mellan gravfält från yngre järnåldern och en medeltida frälsegårdar (Agertz 2005, Vestbö Franzén 2005). Tyvärr finns knappt ingen information om platsen under 1100- och 1200-talen.

Sammanfattning

Runstenen vid Rogberga kyrka, som troligen är rest i början av 1000-talet, har med största sannolikhet varit ett kristet monument som fungerat som arvsdokument. Att stenen är korslös kan tyda på att alla i familjen/släkten som låg bakom resandet inte var kristna, eller att Lek som fått stenen rest efter sig inte övergått till den kristna tron. Runstensens närområde och framför allt gravfältet, visar en tydlig övergång mellan hedniska och kristna traditioner. Anledningen till att man har fortsatt med begravningar på gravfältet när man övergått till kristendomen kan bero på att man ännu inte hade någon kyrka eller kyrkogård (Artelius & Kristensson 2005:56). Om det fanns en kyrka, var den då öppen för alla, och fick alla bli begravda på kyrkogården? En annan anledning till att det fanns kristna gravarna på gravfältet kan bero på den starka förfaderskulden som var en så stor del av den hedniska traditionen (Johansen 1997:28ff). Den kyrkliga organisationen var förmodligen inte så stark så att den kunde styra över begravningssederna. En ytterligare tanke är förstås att se gravfältet som en kompromiss mellan de som övergått till den nya tron och de som höll kvar vid den gamla seden.

I Bogla by och vid Rogberga kyrka finns en tydlig kultplatskontinuitet. Gravfältet på gravkullen i Bogla har sträckt sig från Bogla Skattegård 1:4 via gravkullen ner mot Bogla Skattegård 1:2-3 och vidare upp mot Ljungkullen och kyrkan (Ström 1949:62). Knappt 500 meter om kyrkan finns offerkällan, som antagligen har brukats under lång tid. Runstensens äldsta kända placering är från 1667, och då stod den på kyrkogården. Jag anser att stenen inte har flyttats någon längre sträcka, eller kanske inte alls, eftersom gravfältet antagligen har sträckt sig ända fram till kyrkplatsen. Kyrkplatsen kan rent av vara anlagd på detta gravfält. Runstensens ursprungsplats borde sannolikt vara vid det försvunna gravfältet. Gravfältet förstördes förmodligen under 1700- eller 1800-talet (Artelius & Kristensson 2005:20).

Kyrkplatsen kan ha varit en av bebyggelsens samlingsplatser, kanske tingsplats/kultplats, men det finns det inga belägg för. Den enda kyrkan i undersökningen som man vet har varit tingsplats innan den blev kyrkplats är kyrkan i Forsheda. Om man accepterar att Rogberga-stensens ursprungsplats var vid det gravfält som troligen har legat intill kyrkplatsen så kan det plötsligt finnas flera anledningar till att kyrkan ligger på denna plats. Antingen är både runstenen och den första kyrkan knuten till samma släkt, vilket är svårt att bevisa, eller så har kyrkplatsen tidigare varit någon form av samlingsplats och därför blivit kyrkplats. Man kan också tänka sig att kyrkan byggdes vid denna plats eftersom runstenen stod där. Runstenen var det första kristna monumentet som stod på platsen, och platsen i sig var den hedniska begravningsplatsen. Runstenen kan ha fungerat som en andaktsplats på gravfältet, och då kan det vara ganska naturligt att uppföra den första kyrkan här. Runstenen kan alltså fungerat som en länk mellan det hedniska gravfältet och den nyblivna kristna kultplatsen. Om nu runstenen

istället har flyttas in på kyrkogården från gravfältet bredvid kyrkan, kan man tänka sig att det handlar om att föra in sina förfäder på den nya kristna kultplatsen.

En annan plats som påminner en del om Rogberga/Bogla är kyrkbyn Bredestad, i folklandet Vedbo. Här finns en fragmentarisk runsten som hittades sönderslagen vid gården Bona, som ligger strax intill kyrkan. Stenkyrkan är från 1100-talet och byn är belagd som tingsställe från 1300-talet. Här har också funnits en medeltida frälsegård. 200 meter väster om runstenen har man funnit en vikingatida bosättning, och 500 meter norr om runstenen ligger ett gravfält med 95 stensättningar, 15 högar och en eventuell treudd. Där finns också den så kallade fallosstenen som vittnar om en förhistorisk fruktbarhetskult (Varenius m.fl. 2002:366, Jansson & Kristensson 2004). Förutom den funna boplatsen så påminner Bredestad mycket om Rogberga/Bogla. På bägge platserna finns det runstenar med anslutning till medeltida stenkyrkor, yngre järnåldersgravfält inte långt från kyrkplatsen, och dessutom medeltida frälsegårdar i både runstenens, gravfältets och kyrkans närhet. Bägge dessa platser visar att det funnits en liknade struktur och utveckling i både samhället och i landskapet, inte minst ideologiskt. Dessa likheter är intressanta om man ska kunna komma närmre runstenarnas syfte och funktion både i samhällsutvecklingen och i landskapet. Eftersom de senvikingatida runstenarna inte bara är minnesmärken utan arvsdokument, statussymboler och de första kristna monument i landskapet så finns det så många olika aspekter att undersöka, inte bara själva stenarna utan också deras sammanhang.

6.2 Tännö

Runstenen

Runstenen i Tännö, Sm 61, står på ursprunglig plats vid bygdens största gravfält med inskriften vänd mot den gamla landsvägen, Lagastigen. Stenen omnämns första gången 1667 och stod då på samma plats som nu.

Runinskriften på Sm 61 lyder: Gudvar(d) (eller Gudvor) lät resa denna sten efter Öde, sin son, och Karl efter Sten, sin son. Gud hjälpe själen.

Inskriften berättar om två personer som låtit resa stenen efter sina söner. Det går inte att avgöra om runinskriftens första namn är ett mans- eller en kvinnoamn. Den tolkning som är gjord av inskriften är följande: antingen är det två fäder Gudvard och Karl som låtit resa stenen efter sina söner, eller så är det Gudvor och Karl som låtit resa stenen efter sina barn. Om det är två fäder som rest stenen har de alltså delat på stenen istället för att låta resa var sin, vilket är ovanligt. Det kan istället vara så att Gudvor och Karl, som kan ha varit gifta, rest stenen efter sina söner, som de i sådana fall haft i ett tidigare äktenskap, med tanke på inskriftens uppbyggnad. Det som talar emot att det är ett gift par är att hustruns namn står före mannens, oftast är det tvärtom. *Gud* i Gudvard betyder 'gudom', *vard* 'väktare' och *vor* 'försiktig'. Namnet Karl betyder 'fri man' och Öde är en kortform av t.ex. Ödgrim. *Öd* betyder 'rikedom' och Sten betyder just 'sten' (Varenius m.fl. 2002:306).

Vad kan då runstenens utformning berätta? Att stenen är ett kristet monument är det ingen tvekan om, med tanke på den bön som avslutar inskriften. Stenen har inget kors eller andra ornamentikdetaljer, utan består av två parallella skriftband med bönen inhuggen i mitten på stenen. Bönen är dessutom placerad där andra stenar brukar ha ett kors. Att bönen fått denna

plats är förstås ingen slump. Eftersom inskriftens inledande namn inte går att bestämma är tolkningen om inskriftens sammanhang också lite tvetydigt. Men jag ska ge mig på ett försök utifrån Andréns runstenstolkningar.

Andrén menar att ormslingan på runstenen representerar familjen som rest stenen, och namnet på släktens överhuvud står oftast skrivet vid ormens huvud. Har runstenen två ormar är det två familjer som rest stenen, som har en släktrrelation med varandra. De flesta runinskrifter med ormslingor börjar vid ormhuvudet och slutar vid svansen. Andrén menar att det är resaren som är släktens överhuvud eftersom han har sitt namn placerat vid ormens huvud. På vissa stenar slutar inskriften vid ormhuvudet och börjar istället vid svansen. I dessa fall kan det vara två föräldrar som reser stenen efter sin son och avslutningsvis vid ormens huvud står något kort om brodern. Brodern får alltså sitt namn vid ormhuvudet på runstenen, vilket Andrén tolkar som att föräldrarna vill lyfta fram honom. Nedan är två exempel på runstenar i från Småland med denna symbolik.

Fig. 22. Sm 169, Ljungby kyrka i Möre. (Efter SmR.)

Här möter vi minst tre bröder (den äldste har varit namngiven, men runorna är bortvittrade) som rest sten efter sin far Martin, som var Torstens son. Tolkningen som är gjord av denna sten är att bröderna ärver sin far som han en gång ärvde sin far. Om man applicerar Andréns tolkning på denna sten borde Torsten, brödernas farfar, fortfarande leva eftersom han är placerad vid ormens huvud, och då borde han också vara familjens överhuvud. Både bröderna som är söner till Martin och Torsten som är far till Martin är arvingar i sådana fall. Även om Torsten dör visar stenen familjens arvsordning, och då kan man tänka sig att det är den namngivne och äldste brodern som blir släktens överhuvud.

Åter till stenen i Tännö. Efter dessa exempel vill jag visa att denna typ av tolkning också skulle kunna gälla för denna sten. Eftersom de tidiga stenarna inte har rundjur med

Inskriften berättar: **fiatr** och **Ragna (?)** de läto **rista (?)** stenarna efter **uitlba**.

På denna sten möter vi tre personer. Den förste och den sistes namn går inte att tolka. Det kan vara två bröder **fiatr** och **Ragna** som låtit resa stenarna efter sin bror **uitlba**, eller så är det deras far. Släktrrelationen beskrivs inte här men man kan tolka det som att **fiatr** är släktens överhuvud efter som hans namn står närmast ormhuvudet. Korset på denna sten är lutat mot orden **rista** stenarna. Det kan tolkas som att hela runmonumentet är kristet och inskriften visar ju också att det från början har rört sig om minst en ytterligare sten. Kanske kan den säga något om personernas släktrrelationer och vilka de var.

På nästa sten hittar vi motsatsen och inskriften lyder: ... och **hans** bröder reste denna sten efter **Martin (?)** sin fader, **Torstens (?)** son.

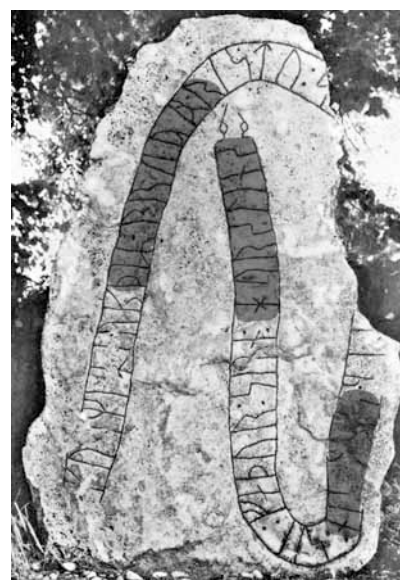

Fig. 23. Sm 85, Alseda kyrkogård i Njudung. (Efter SmR.)

ormhuvuden, som enligt Andrén representerar familjen, så kan man tänka sig att de enkla runbanden på de äldre runstenar också representerar familjen. Enligt Zachrisson finns det en dubbeltydighet i att använda ormen som runbärare då den representerar midgårdssormen som i sin tur är världens yttre gräns. Midgårdssormen har även namnet *Jörmungandhr* med betydelsen storstaven. Att oornerade stenar ofta har ett enkelt skriftband och senare stenar har skriftband försedda med ormhuvud kan visa att skriftbandet i sig är en symbol för staven, midgårdssormen, som också har en parallell, draken Nidhögg som gnager sönder världsträdet Yggdrasil. (Zachrisson 1998:136). Staven, midgårdssormen, symboliserar världens yttersta gräns och runstenen med sin orm eller stav kan symbolisera gårdens gräns (Johansen 1997:224).

Fig. 24. Sm 61, Tännö i Finnveden. (Efter SmR.)

Accepterar man de enkla skriftbanden utan ormhuvud som en symbol för staven, midgårdssormen, så kan man tänka sig att dessa runband också kan representera familjen bakom runstensresandet. Min tolkning av runstenen i Tännö blir då att det rör sig om två familjer. Det yttersta runbandet är det Gudvard eller Gudvor som är familjens överhuvud och har rest stenen över sin son. På det inre runbandet är det Karl, som är den andra familjens överhuvud, och han har rest stenen efter sin son. Bönen är placerad på det vertikala runbandet mitt på stenen mellan för att visa att det är två kristna familjer som rest stenen tillsammans. Med denna tolkning kan det likaväl vara en Gudvard som en Gudvor som låtit resa stenen efter sin son. Det intressanta är då Gudwards/Gudvors relation till Karl, kanske var de syskon eller släkt på något annat sätt och därför låtit dela sten.

Förtydligande av runstens tolkning:

Gudvar(d) (eller Gudvor) lät resa denna sten efter Öde, sin son, och Karl efter Sten, sin son. Gud hjälpe själen.

Det finns en uppgift av B. A. Ennes angående ytterligare en runsten utan känd inskription som skulle finnas i Tännö kyrka. Otto von Friesen gjorde en sökning efter runstenen 1917 och kom fram till att där inte fanns någon runsten i den gamla kyrkan och ej heller i den nya (JLM). Uppgiften om runstenen måste komma någonstans ifrån. Det kan vara Sm 61 som av ett missförstånd tros ha stått vid eller i kyrkan då den första gången nämns 1667: ”Strax hooss kyrkan Norr, inne i giärdet, ut med store landzwägen...”. Det kan också vara så att det funnits en runsten inmurad i grunden till den gamla kyrkan och som vid det nya kyrkbygget blev återinmurad med en gång. Är detta fallet så är det mycket svårt att avgöra om stenen finns och var den finns, eftersom den då endast fungerat som återanvänt byggnadsmaterial, och dessutom bara fått ge sig till känna under en mycket kort stund.

Kyrkan

Den gamla kyrkan i Tännö är förmodligen byggd under 1400-talet, och det finns inga belägg för någon äldre kyrka på platsen. Den medeltida kyrkan var byggd av furutimmer och klädd med rödtjärad ekspån. Kyrkan var endast 8,5 meter lång och 6 meter bred och höjden på dess yttre väggar var 4,2 meter. Kyrkan var liten men hade en fin klockstapel intill. 1848 och 1849 var C. G. Brunius på besök i Tännö och ritade då av kyrkan. Kyrkan hade kor och en sakristia

norr om denna. Det fanns också ett vapenhus. Den nuvarande kyrkan är byggd 1849 och är en så kallad Tegnér-lada i nyklassisk stil, vilken dessutom är en av de bäst bevarade från denna tid (JLM).

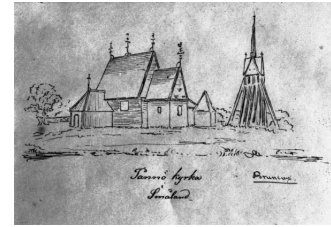

Fig. 25. Brunius
teckning av Tännö
gamla kyrka. (Efter
RAÄ kulturmiljöbild.)

Närområdet

Precis norr om runstenen sträcker sig två gravfält. Bägge breder ut sig i nordvästlig riktning väster om den gamla byvägen. Gravfältet närmast runstenen består av 66 gravar och det andra gravfältet som ligger lite längre norrut består av 47 gravar. Gravtyperna är i huvudsak stensättningar, högar och några resta stenar från ca 400-1050 e.Kr. Runstenen står vid det ena gravfältets södra ände och bildar där en slutpunkt. Runstenen kan alltså ha ingått i gravfältet, och då är det nog ganska troligt att där finns kristna gravar (Varenius m.fl. 2002:306). I detta gravfält är flera gravar förstörda av mänsklig aktivitet. Två högar har tydliga kantrännor precis som gravhögarna i Bogla. I gravfältets norra del finns det klumpstenar i en domarringsformation (JLM fornminnesregister). Domarringen kan tyda på att den norra delen av gravfältet är äldre jämfört med den södra delen där runstenen står. Genom det andra gravfältet går den gamla byvägen och på gravfältet står även ett missionshus med uthus (JLM fornminnesregister). Även i senare tid har man anlagt kyrkor på gravfält. Ett annat exempel är den offerlund i Hult, Rogberga socken, som ansågs helig ända fram till slutet av 1700-talet då den höggs ner. På platsen byggdes sedan ett missionshus. Vid Tännö kyrka ska det dessutom ha legat ett gravfält enligt Liljegren och Brunius. Gravfältet är numera förstört och ska ha bestått av skeppsformiga högar utan känt innehåll (JLM).

Sammanfattning

Jag har med hjälp av Andréns runstenstolkningar försökt förklara inskriftens kontext utifrån inskriftbandens utformning. Runstenen tillhör i sin utformning närmast utformningsgruppen randslinga b), och den är förmodligen ristad någon gång under 1000-talets första fjärdedel. Runstenen är ett tydligt kristet monument med bönen centralt placerad på stenens mitt. Runstenen står på ursprunglig plats, rest vid byns gravfält 500 meter norr om kyrkan. Den södra delen av gravfältet är säkerligen den yngre, då runstenen är placerad där. I gravfältets norra del finns rester av en domarring som torde höra till de äldre gravmonumenten på gravfältet. Att runstenen är placerad vid gravfältet kan tyda på att där finns kristna gravar och att just resa en korsmärkt runsten kan vara en indikation på att gravplatsen blivit kristet invigd (Gräslund 2001:42). Runstens placering vid gravfältet skulle också kunna ses som en kompensation för att man i den kristna begravningstraditionen inte brukar gravgåvor. Runstenen blir alltså en slags ersättning för den traditionella gravgåvan. På gravfältet finns också några resta stenar, så kallade bautastenar. Att resa bautastenar över de döda har en lång tradition från äldre bronsålder till yngre järnålder. Dessa resta stenar förekommer oftast på gravfälten och är markeringar för brandgravar. I södra Sverige är de flesta gravar med resta stenar daterade till yngre järnåldern (Burenhult 1991:133). I Jönköpings län hör de snarare till den yngre delen av äldre järnåldern (Kallerskog 2006-04-24). En bautasten och en runsten skiljer sig framför allt på två punkter. Bautastenen har ingen runinskrift och runstenen markerar inte någon grav. Förutom dessa två skillnader finns det ändå en viss likhet. Bautastenen markerar en grav medan runstenen berättar att någon har dött. Här menar jag att det finns en tydlig blandning mellan hednisk tradition och kristen tro. Att resa sten över någon

förfäder har en lång hednisk tradition bakom sig, och runstenarna är en del av denna tradition, fast man applicerar istället de kristna bönerna och minnesformlerna på stenen. Runstenarna skiljer sig också från de kontinentala kristna monumenten, som är skrivna vågrätt på latin och med bibliskt bildspråk. Runstenarna har hedniska motiv i bildspråket och skrivs i alla möjliga riktningar på det egna språket (Lager 2002b:133). Förmodligen är de skrivna i alla möjliga riktningar eftersom ordens placeringar i förhållande till ornamentiken ska kunna berätta något som inte sägs rent bokstavligt.

På det andra gravfältet som ligger längre norr om runstenen står ett missionshus, och i Hult, Rogberga socken, byggdes ett missionshus på platsen för den gamla offerlund. Med dessa exempel vill jag visa att det har funnits en medvetenhet långt fram i tiden om de äldre kultplatserna, och viljan att återanvända dem. Vid Tännö kyrka har det enligt Liljegren och Brunius funnits ett gravfält med skeppsformiga högar. Med tanke på de andra två gravfälten är det inte otänkbart att kyrkplatsen ligger på ett gammalt gravfält. Om den av Ennes nämnda runstenen i Tännö kyrka verkligen finns har den sannolikt stått på gravfältet vid kyrkan. Här har vi i sådana fall, precis som i Rogberga, runstenen som en fysisk och ideologisk länk mellan den hedniska gravplatsen och den kristna kultplatsen. Att man anlagt kyrkbyggnader (i dessa fall missionshus) under senare tid på gamla hedniska kultplatser ger en fingervisning om att så säkert var fallet redan under medeltiden. Respekten för förfäderna kan i och för sig gjort att man snarare lade kyrkan bredvid gravfälten, men man kanske också måste räkna med ett visst tryck från kyrkan som kanske inte uppskattade den starka förfäderskulten och istället lät anlägga kyrkorna på gravfälten. Att anlägga kyrkan på den gamla gravplatsen eller kultplatsen kan också ha varit en önskan från bygdens människor som av kontinuitetsskäl ville fortsätta använda platsen.

6.3 Mellby

Runstenarna

I Mellby finns det ett flertal runstenar, och två av dem finns i kyrkans närhet. Den ena stenen är ett nyfynd som hittades 1968 i sakristians östra grund, med ristningsytan utåt, då kyrkan restaurerades. Stenen har inget nummer eftersom den hittades efter att *Smålands runinskrifter* färdigställdes. Runstenen är av granit och är 1,7 meter hög. Runorna är ristade på ett skriftband med ett avslutande rundjur. Tyvärr är både rundjuret och delar av runorna bortvittrade (Varenius m.fl. 2002:386).

Den andra stenen, Sm 141, står vid ett gravfält 500 meter nordväst om kyrkan. Stenen är av granit och är inte högre än 0,5 meter eftersom toppen på stenen saknas. 1924 hittades två delar av stenen i en åker och stenen sammanfogades. Enligt uppgift har stenen ursprungligen stått på en gravhög, men den finns inte kvar i dag (Varenius m.fl. 2002:380).

Fig. 26. Mellby kyrka vid renoveringen 1968 med den påträffade runstenen. (Efter Agertz & Varenius 2002.)

Runinskriften på nyfyndet lyder: Germund lät göra detta minnesmärke efter Ödälv och Varin, Viniut efter Tryggulf, sin fader. Gud hjälpe deras ande.

Fig. 27. Sm 143 vid
Värneslätt. (Efter
SmR.)

Runorna berättar om Germund som låtit resa denna sten efter sin hustru Ödälv och sin son Varin, och om Viniut som är Germunds brorson som låtit resta stenen efter sin far Tryggulf, Germunds bror. Namnet Germund är sammansatt av *ger* 'spjut' och *mund* 'beskyddare', och hustruns namn Ödälv är sammansatt av *öd* 'rikedom' och *älf* 'ett slags underjordiskt väsen'. Sonen Varin är namne med Rökstenens ristare och namnet kommer av folkslaget *variner*. Germunds brorson har namnet Viniut som är sammansatt av *vi* 'helig' och *njut* 'användbar, nyttig'. Namnet är mycket ovanligt. Tryggulf, som är far till Viniut och bror med Germund, har ett vikingatida namn som endast är känt från nordbor i England. Tryggulf är sammansatt av *trygg* 'trofast, pålitlig' och *ulf* 'varg' (Varenius m.fl. 2002:386). Här ser man tydligt att personnamnen i de flesta fall kommer från den egna namntraditionen, kristna namn är ännu ovanligt. Germund har också låtit resa ytterligare en sten i trakten, Sm 143. Denna sten står vid Värneslätt och är rest efter hans far. Sm 142, som också står vid Värneslätt, kan vara rest av någon ur Germunds släkt, dels på grund av dess ornamentala efterbildning av Sm 143 samt att personen som fått stenen rest över sig har efterleden *mund* i sitt namn. Det var vanligt förekommande att man i släkter hade så kallade variationsnamn, att t.ex. förleden varierades medan man använde sig av samma efterled (Varenius m.fl. 2002:382). De bägge stenarna är dessutom droppformade och har då en stilistisk likhet.

Fig. 28. Sm 142 vid
Värneslätt. (Efter SmR.)

Fig. 29. Sm 141 vid
gravfältet i Mellby. (Efter
SmR.)

Inskriften på Sm 141: ...ki reste ... ka broder

Denna inskrift säger inte så mycket då större delen av stenen saknas. Det enda man kan säga är att denna sten inte hör samman med de andra stenarna i Mellby, eftersom ristaren på denna sten använt formen "re(ste stenen)". På de andra stenarna användes uttrycket "gjorde minnesmärket". Förmodligen är det en man med ett namn som slutar på **ki** som låtit resa stenen efter sin bror som haft ett namn som slutat på **ka** (Varenius m.fl. 2002:380). Mycket mer går tyvärr inte säga om inskriftens innehåll så länge toppen saknas.

Nyfyndet som hittades i Mellby kyrka är en tydligt kristen sten, då den har en avslutande bön. Att stenen har blivit inmurad i sakristian med inskriften utåt kan mycket väl ha ett symboliskt syfte. Eftersom endast en av flertalet runstenar har blivit inmurade i kyrkan kan det bero på att just denna sten förmodligen har stått på, eller strax intill, kyrkplatsen. Att just denna runsten blivit inmurad kan bero på att släkten som "ägde" runstenen ville få den inmurad i kyrkan. Men det är också samma släkt som "ägde" runstenarna Sm 143 och sannolikt också Sm 142,

så varför har man då inte låtit mura in även dessa? I detta fall kan det alltså röra sig om en symbolisk inmurning ifrån kyrkans sida. Runstenarna sågs som privata kristna manifestationer, och har de nyttjats som andaktsplatser kan det funnits en anledning till att kyrkan låtit mura in runstenen, att visa att kyrkan är den nya religionens centrum. Denna runsten fanns antagligen närmast till hands och denna förklaring kan vara syftet bakom dess inmurning. Kyrkan behövde förmodligen bara visa sin inställning till runstenarna en gång. Efter att denna runsten blev inmurad behövde man inte mura in fler.

Även på denna sten kan man applicera Andréns tolkning av ormslingan som en symbol för familjen och att dess överhuvud står närmast ormens huvud. Germund har sitt namn närmast ormhuvudet (längst ner till vänster) och bönen som avslutar inskriften står separat utanför ormslingan. Samma fenomen finns på Germunds andra sten, Sm 143, vid Vänerslätt. Hans namn står först vid de kopplade ormsvansarna och bönen är ristad på ett separat skriftband innanför ormslingan.

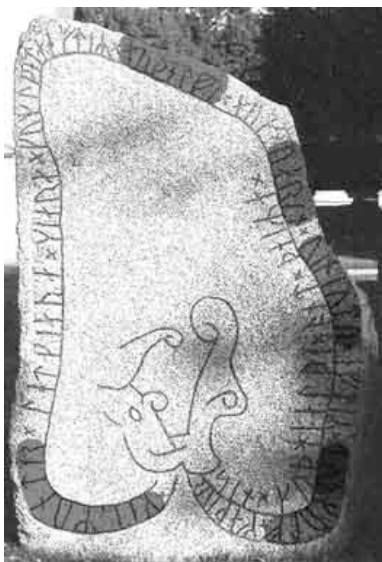

Fig. 30. Sm Nyfynd vid Mellby kyrka. (Efter Agertz & Varenius 2002)

Förtydligande av namnens och bönen symboliska placeringar på runstenen: Germund lät göra detta minnesmärke efter Ödälv och Varin, Viniut efter Tryggulf, sin fader. Gud hjälpe deras ande.

Sm 141, som står i gravfältet 500 meter nordväst om kyrkan, har förmodligen sin ursprungsplats där, precis som Sm 142 och Sm 143 som står på sina ursprungsplatser vid den forntida väg som gått genom Värneslätt. Sm 143 kan även ha varit en brosten då där förut varit sankmark (Varenius m.fl. 2002:384). Sm 141 är så pass fragmentarisk att inskriften eller ornamentiken inte kan tala om något mer specifikt. Runstensens placering på gravfältet kan ha haft samma syfte som runstenen i Tännö. Antingen är det en indikation på att platsen blivit kristet invigd, eller som en kompensation för gravgåvor. Att Sm 141 inte blivit inmurad beror nog, som tidigare nämnts, på att kyrkan inte behövde klargöra sin poäng mer än en gång. Man kan också tänka sig att stenen befann sig på för långt avstånd för att bli inmurad.

Ytterligare en runsten har stått vid kyrkan i Mellby. Fram till 1900 lär den ha stått i en åker norr om kyrkan. Tyvärr blev stenen bortforslad av markägaren som var trött på att få sin gröda nertrampad av folk som ville se stenen. Eftersökningar gjordes, men stenen blev aldrig funnen.

De två runstenarna vid Mellbykyrka, Sm Nyfynd och Sm 141, går att datera efter Gräslunds stilgrupper. Sm Nyfynd tillhör stilgruppen Pr 2 och dateras till 1020-1050 e.Kr. medan Sm 141 troligen tillhör stilgruppen Pr 3 och dateras till 1050-1080 e.Kr.

Kyrkan

Mellby kyrka, som är en medeltida stenkyrka, är enligt dendrokronologiska analyser daterad till 1200-talets slut. Den har tidigare fått flera dateringsförslag som varit föremål för diskussion, främst utifrån kyrkans mer senmedeltida plantyp med rakt avslutat kor. Efter den undersökning som gjordes av takstolarna 1998 är det den nya dateringen som gäller. Då kom man också fram till att takstolarna kompletterats på 1340-talet. Mellby är dessutom skriftligt belagt från 1291. Kyrkan består av ett långhus med rakt avslutande kor, en sakristia norr om koret samt ett vapenhus i väster. Kyrkan hade fram till 1740 sin ingång åt söder med vapenhus. Sakristian ligger inte i förband med kyrkobyggnaden, men de har med största sannolikhet uppförts samtidigt eftersom kyrkmuren som syns på sakristians vind inte blivit putsad. Kyrkan har under årens lopp genomgått några förändringar men dessa är ytterst små (JLM, Johansson 2005, Haas 2006).

Fig. 31. Mellby kyrka sedd från nordväst. (Efter RAÄ kulturmiljöbild.)

Närområdet

Norr om Mellby ligger Norrby och söder om Mellby Söraby. Alla tre byarna har varsitt gravfält och området var en vikingatida centralbyggd. Mellby, som betyder 'den mellersta byn', blev senare sockencentrum. Gravfältet i Mellby ligger 500 meter nordväst om kyrkan och där står som tidigare nämnts runstenen Sm 141. Gravfältet, som är från perioden 800-1050 e.Kr., består av 20 högar, fem rösen och tio runda stensättningar, men har varit större då det vid olika tider blivit skadat (Varenius m.fl. 380). Gravfältet uppvisar samma typ av yttre former som de flesta andra gravfälten i undersökningsområdet. På andra sidan byvägen, ca 100 meter åt nordväst, ligger Frös källa. Denna offerkälla är rund och vattenfylld med en diameter på 2 meter. Källan har avrinning åt väster och den södra sidan består av kallmurade stenar (JLM fornminnesregister, Varenius m.fl. 380).

Sammanfattning

Eftersom gravfältet inte är utgrävt känner man ej till dess innehåll. Runstenen vid gravfältet kan mycket väl indikera kristna gravar och att platsen genom runstenen blivit kristet invigd. Socknen har ett stort antal runstenar. Förutom nyfyndet i Mellby kyrka och Sm 141 vid gravfältet så finns det uppgifter om ytterligare en sten norr om kyrkan som blev bortforslad runt år 1900. På Värneslätt finns två runstenar, Sm 142 och Sm 143, och i grannbyn Söraby finns det uppgifter om att där ska finnas ännu en runsten. Runstenarna i bygden representerar de vanligaste placeringar runstenar har i landskapet. Här finns en kyrkosten, en sten på gravfältet, en vägsten och en trolig brosten. Vid Mellby kyrka finns inga tecken på att där skulle ha legat något gravfält. Runstenen som blev inmurad i kyrkan kan ha stått vid den väg som leder fram till kyrkan, eller så har den haft sin placering på kyrkplatsen innan kyrkan byggdes. Kyrkplatsen kan tidigare ha varit en äldre kultplats eller bygdens tingsplats, och därför har runstenen placerats här (se kapitel 2.1). Har runstenen stått här på grund av att platsen är en tidigare samlingsplats, så kan det vara en anledning till att kyrkan uppförts här. Har denna äldre samlingsplats sedan blivit kristet invigd av runstenen kan anledningen att anlägga kyrkan här varit ännu större. Runstenen kan även på denna plats, rent fysikt, blivit en

länk mellan det hedniska och det kristna. Tittar man sedan på dess utformning och ornamentik finns en tydlig blandning mellan hedniska och kristna attribut. Ormslingan på nyfyndet symboliserar midgårdssormen och den yttersta gränsen, men vid sidan av ormen finns den kristna bönen inristad. Ormen symboliserar också familjen/släkten med dess överhuvud närmast ormhuvudet. Att bönen avslutas på ett separat skriftband både på denna sten och på Sm 143, som är rest av samma person, kan tyda på att hela familjen/släkten inte var kristen, eftersom man inte låtit bönen stå i själva ormen. Sm 141 är svårare att uttala sig om eftersom den är så fragmentarisk. Sannolikt är Sm 141 inte ristad av samma släkt som låtit rista Sm Nyfynd, Sm 143 och eventuellt Sm 142, eftersom resarformen på stenen skiljer sig åt rent språkligt. Ett annat argument som talar för att Sm 141 är rest av en annan släkt är dess datering. Sm Nyfynd är daterad till 1020-1050. Sm 143 är ännu äldre och hör troligast till Pr 1 som har dateringen 1010-1040, medan Sm 141 är daterad till 1050-1080. Sm 141, som står vid gravfältet, kan i sådana fall vara en generation yngre än de övriga stenarna som är resta av Germunds familj/släkt. Runstenarna visar att Germunds släkt haft ett stort inflytande i bygden.

Offerkällan drygt 100 meter från Sm 141 är intressant, inte bara för att den har ett namn, Frös källa, utan också för att det finns flera runstenar med intilliggande offerkällor i Jönköpings län. Förutom runstenen Sm 121 i Rogberga finns samma kontext vid Sm 122 i Uppgränna samt vid Sm 90 i Repperda. Detta samband handlar säkerligen om kultplatskontinuitet och kan styrka runstenarna som andaktsplatser (se Stille 2002:126).

6.4 Vetlanda

Runstenarna

I Vetlanda kyrka har det funnits fem runstenar och en gavelhäll till en Eskilstunakista. Två av runstenarna, Sm 107 och Sm 109, samt gavelhällen till Eskilstunakistan, Sm 108, gick förlorade vid kyrkbygget 1796-1798, men blev avbildade 1690. Idag är det bara Sm 104, Sm 105 och Sm 106 som finns kvar. Sm 104 påträffades inmurad i vapenhuset år 1900 och hade alltså blivit återinmurad vid kyrkbygget 1796-98. Stenen låg i den norra väggen nere vid golvet och plockades ur väggen 1953 på grund av att trycket på stenen blev för stort. Sm 105 sitter inmurad upp och ned i tornets medeltida del, två trappor upp, i södra tornluggen. Sm 106 hittades vid den arkeologiska utgrävningen av kyrkan 1953 under kyrkgolvet inmurad i murresterna från den medeltida kyrkan (Kinander 1961:236-244, Varenius m.fl. 2002:352ff).

Inskriften på Sm 104: ... västerut i England (?)

Det enda denna fragmentariska runinskrift berättar är att någon/några befunnit sig, eller dött, väster ut i England.

Inskriften på Sm 105 lyder: Helga satte denna sten efter Ömund, (sin) broder.

Här möter vi Helga som låtit resa stenen efter sin bror Ömund. Namnet Helga är bildat av ordet *helig* som betyder 'vigd åt gudarna'. I det småländska runstensmaterialet finns det endast fem kvinnor som stenresare (Varenius m.fl. 2002:352).

Fig. 32. Sm 108, gavelhäll till Eskilstunakista. (Efter SmR.)

Runorna på Sm 106 berättar: Sandar satte (stenen) efter Josten/Östen, sin broder.

På denna runsten möter vi två bröder. Den ene är Sandar, *sand* och *ar* 'krigare', som rest stenen över sin bror Josten eller Östen, *jur* 'häst' eller *ö* 'lycka' och *sten* (Varenius m.fl. 2002:354).

Inskriften på Sm 107 berättar: Bjur reste stenen efter... Gud give hans själ glädje (?)

I denna inskrift är endast resarens namn känt. Stenen är försvunnen och därför bygger inskriftens tolkning på de teckningar som är gjorda av stenen. Stenen var vid avbildning skadad och därför saknas namnet på den som fått stenen rest över sig. Runorna förtäljer heller inte personernas släktrelation.

Runorna på Sm 109 berättar: Ketill reste stenen efter sin broder ... Stens son.

Här möter vi Ketill som rest stenen efter sin bror som vi inte känner namnet på. Däremot vet vi att han är Stens son. Om denne Sten också är far till Ketill är svårt att veta, kanske rör det sig om en arvstext. Ketill reste stenen efter sin äldre broder som hade ärvt deras far, och Ketill visar att han nu i sin tur ärver sin bror. Det kan förstås annars förhålla sig så att de bägge bröderna haft olika fäder.

Den enda sten som har kristna attribut är den försvunna Sm 107. Stenen har enligt teckningar ett kors vid stenens övre del, och inskriften avslutas med en bön. Sm 104 och Sm 105 är för fragmentariska för att man ska kunna avgöra om någon bön ingått i inskrifterna eller om det funnits något inristat kors. Eftersom två av stenarna, Sm 107 och 109, är försvunna och endast teckningar av dem återstår är det vanskligt att göra någon tolkning av namnens/ordens förhållande till varandra. Teckningarna är gjorda av olika personer, och samma sten ser helt olika ut. Runstenarna Sm 104 och Sm 105 är också svåra att tolka utifrån Andrés hypoteser eftersom det rör sig om mer eller mindre fragmentariska stenar. Den enda sten från Vetlanda kyrka som finns kvar och är i sitt ursprungliga skick är Sm 106.

Inskriften på Sm 106 berättar om Sandar som rest stenen efter sin broder Josten/Östen. I denna inskrift är det relationen mellan brödernas namn och ordet broder som är intressant. Bägge bröderna har sina namn placerade parallellt mot varandra i huvudslingan. Ordet broder är inristat på ett skriftband innanför huvudslingan, det vill säga centralt placerat på stenen, vilket kan tyda på att just deras släktrelation var väsentlig att framhålla. Huvudslingan, där namnen står, knyts dessutom ihop av en knut i Ringerikestil. Denna symbolik tillsammans med namnens placering kan förstås tolkas på flera olika sätt, men det mest uppenbara är väl att de två bröderna måste ha stått varandra mycket nära. Placeringen av namnen måste också ses utifrån tidigare tolkningar. Därför torde bröderna haft samma hierarkiska ställning inom familjen/släkten.

Förtydligande av inskriften: Sandar satte (stenen) efter Josten/Östen, sin broder.

Fig. 33. Sm 106 i
Vetlanda kyrka.
(Efter SmR.)

Någon exaktare datering av stenarna i Vetlanda kyrka är svår, då två av stenarna är fragmentariska, två runstenar plus en gavelhäll är förvunna och deras utseenden är endast kända utifrån avbildningar som inte är helt exakta. Sm 104 är så fragmentarisk att det ej går att fastställa vilken utformningsgrupp eller stilgrupp den tillhör. Sm 105 tillhör sannolikt gruppen randslinga a). Sm 106 ingår i gruppen randslinga b). Sm 107 är också en randslinga b), och Sm 109 en randslinga a). Detta visar att runstenarna i Vetlanda kyrka liknar varandra rent typologiskt och är säkerligen ristade mellan år 1000 och 1025. Sm 108, som är med största sannolikhet är en gavelhäll till en Eskilstunakista, tillhör Gräslunds stilgrupp Pr 3 och dateras i sådana fall till 1050-1080 (Gräslund 2002:151).

Kyrkan

Den första kyrkan som byggdes i Vetlanda var en stenkyrka. Denna kyrka uppfördes på 1100-talet, och rester av den påträffades under utgrävningen som gjordes 1953 i den nuvarande kyrkan. 1100-talskyrkan var en absidkyrka och dessutom en av de större romanska kyrkorna i Småland. 1673 byggdes den om, vilket man också fann spår efter i undersökningen 1953. Det var också under denna utgrävning som man hittade Sm 106. Åren 1796-1798 gjordes en nybyggnation som förvandlade kyrkan till ett enskeppigt, vitt, ljus och rymligt tempel. Redan 1903-1904 gjordes en ny och rejäl ombyggnad, som snarare får ses som en nybyggnation. Kyrkan är idag treskeppig och full med bilder från olika bibliska berättelser, precis som kyrkorna under medeltiden. Den nuvarande kyrkan i Vetlanda har alltså en kontinuitet från den medeltida kyrkan, även om få rester av den finns kvar idag (Haas 2006-04-20, JLM, Uffe Tecknare 1986:115).

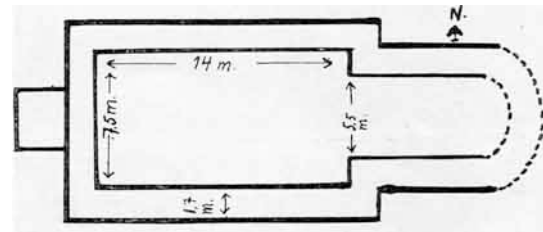

Fig. 34. Planritningen av den romanska stenkyrkan i Vetlanda. Måtten är ej helt korrekta. (Efter JLM.)

Närområdet

Drygt 500 meter från Vetlanda kyrka, vid sjukhuset, ligger ett gravfält med 75 fornlämningar, som sträcker sig över en yta på 8000 m². Gravfältet består av tio högar, 54 runda stensättningar, sex treuddar och fem resta stenar. Här finns också rektangulära stensättningar och en domarring (JLM fornminnesregister). Gravtyperna visar att gravfältet förmodligen har använts under största delen av järnåldern. Eftersom Vetlanda i dag är en stad, vilket den inte blev förrän på 1920-talet, är mycket av den gamla miljön borta (NE 2006-04-30). Därför är det svårt att sätta in runstenarna i några intilliggande kontexter. Den enda kvarvarande plats där runstenarna kan ha stått är gravfältet 500 meter från kyrkan. Att alla fem runstenarna skulle ha stått vid gravfältet är inte särskilt troligt, speciellt när det inte går att hitta några genealogiska samband mellan stenarna. Vetlanda var under medeltiden en by som bestod av nio gårdar, och var förmodligen en etablerad bygd redan under senvikingatid. I den närbelägna byn Byestad finns ett av Smålands största gravfält från mellersta-yngre järnåldern som innehåller 325 fornlämningar. Byestad avfolkades förmodligen redan under 1000-talet, då namnet Byestad (*byastadh* 1336) betyder 'plats för försvunnen bebyggelse'. På senmedeltiden bestod dessutom Byestad endast av en gård. Kanske flyttade folket i Byestad till Vetlanda då kyrkan byggdes där. Vetlanda kan ha varit en naturlig plats för kyrkan då många vägar strålar samman från de angränsande folklanden (Varenius m.fl. 2002:354).

Eftersom Vetlanda varit en vägknut redan under vikingatid kan flera av runstenarna stått utmed vägkanter för att kunna beskådas av så många som möjligt. Själva kyrkplatsen blir också intressant med tanke på att man i kyrkan funnit fem runstenar och en gavelhäll till en Eskilstunakista. Visst kan det vara så att man har samlat in runstenarna från närområdet då kyrkan byggdes, men flera stenar kan ha stått på kyrkplatsen innan kyrkan byggdes. Det svåra är bara att veta, som på många andra ställen, vad platsen har haft för funktion innan den blev kyrkplats. Vetlanda var troligen tingsplats redan på 1100-talet, vilket gör att det finns starka skäl att tro att Vetlanda var tingsplats redan under vikingatid (JLM). Fanns här en tingsplats under vikingatid så kan den mycket väl ha legat på den plats där kyrkan sedan byggdes. Det finns alltså tre slags tänkbara ursprungsplatser för de fem runstenarna. Någon av de mindre stenarna kan ha stått vid gravfältet, med tanke på transportsträckan. Några stenar kan ha stått intill kyrkplatsen vid de vägar som möttes där, och någon sten, exempelvis Sm 106, kan ha stått på kyrkplatsen som kan ha varit tingsplats innan kyrkan byggdes. Sm 106 väger för övrigt nästan 1000 kg och troligen har man inte släpat stenen någon längre sträcka för att mura in den i kyrkan (JLM).

Sammanfattning

Runstenarna i Vetlanda kyrka kan ha haft sina ursprungsplatser på olika ställen. De kan dels ha stått på gravfältet, vid kommunikationslederna eller på den plats som sedermera blev kyrkplats. Det mest troliga är att en av stenarna, kanske någon av de mindre, kan ha stått vid gravfältet. En mindre sten är lättare att flytta och det är ändå drygt 500 meter mellan kyrkan och gravfältet. Någon/några av stenarna kan ha stått vid de vägar som gått genom Vetlanda och någon/några kan ha stått på den plats där kyrkan sedan byggdes. Mest troligt är att Sm 106 haft sin ursprungsplats antingen på eller intill det som kom att bli kyrkplats, med tanke på stenens storlek. Det är en otymplig pjäs att flytta. Kyrkplatsen kan tidigare ha varit tingsplats eller någon annan form av samlingsplats, men det är svårt att bevisa. Eftersom man inte känner till runstenarnas ursprungsplatser i Vetlanda kan man endast spekulera om dessa. Det blir därför svårt att hitta någon relation mellan kyrkplatsen och en hedniskt kult- eller samlingsplats. Det är bara en sten, Sm 107, som man vet har kristna markeringar. Sm 106 är den enda runstenen där man kan visa en intressant koppling mellan orden/namnens förhållande till varandra. Det intressanta med Vetlanda kyrka är det stora antalet inmurade runstenar. Förklaringen är förstås att det under senvikingatid restes många runstenar intill den plats där kyrkan sedan byggdes. Min tidigare hypotes om att den kyrkliga organisationen låg bakom inmurandet kan mycket väl stämma, men de kan också blivit inmurade för att man helt enkelt behövde byggmaterial. Inte en enda runsten finns kvar på sin ursprungliga plats, vilket kan bero på att kyrkan på denna ort varit ovanligt intolerant mot dessa inhemska kristna monument. En brist på stenmaterial kan också vara en orsak. En intressant aspekt är att av alla runstenar i Mellby har endast en runsten blivit inmurad i kyrkan. Denna sten är en av tre runstenar resta av samma släkt. Jämfört med Vetlanda, där alla kända runstenar blivit inmurade, finns en tydlig kontrast i tillvägagångssättet.

6.5 Diskussion

Dessa fyra närstudier visar att kyrkorunstenarnas olika sammanhang kan vara ganska lika, men de kan också skilja sig åt. På flera av platserna kan man tänka sig att runstenarnas ursprungliga placeringar kan ligga till grund för att man lät uppföra kyrkan på samma plats.

Runstenarna i kyrkomiljö visar att kyrkplatsen kan ha haft en tidigare funktion som samlingsplats innan kyrkan byggdes. Runstenarna kan därför ses som en länk mellan den förkristna samlingsplatsen och den nyblivna kristna samlingsplatsen. Att runstenarna är en länk mellan hednisk tradition och kristen tro visas inte bara utifrån deras placering i landskapet i förhållande till gravfält och kyrkplats. Detta mellanting mellan hedniskt och kristet speglas även på runstenarnas ornamentik. Motiven är inte bibliska utan hämtade ifrån den nordiska mytologin, men samtidigt med kors och kristna böner. Zachrisson menar att detta rör sig om en missionsstrategi av kyrkan som en referens vid samtal om den nya tron (Zachrisson 1998:145). Med tanke på att den kyrkliga organisationen knappast ligger bakom runstensresandet så håller jag mig snarare till Gunnar Nordanskogs påstående: att användandet av hedniska motiv i en kristen kontext inte behöver vara så problematiskt. Att använda sig av den gamla religionens symbolik i en ny kristen kontext kanske egentligen handlar om att man försökte skapa en gemensam identitet, eller att lokala magnater försökte behålla sitt grepp genom att referera till ett gemensamt förgånget (Nordanskog 2003:28-32). De senvikingatida runstenarna som monument är också de en blandning mellan det hedniska och kristna. Runstensresandet hör till den hedniska traditionen precis som att resa bautasten efter en anhörig. ”Sällan bautastenar man ser vid vägen, om ej frände över frände rest dem.” (Poetiska Eddan, Den höges sång, vers 72) Under senvikingatid tog man fasta på dessa traditioner men satte in dem i ett kristet sammanhang. Stenresandet är en gammal tradition, samt att skriva med runor. Däremot är minnesformlerna, bönerna och korsen på stenarna, samt de brobyggen som omnämns, kristna attribut. På Sm 92 finns en bön om vedergällning som visar att den gamla religionens tankar fanns kvar, fast man i detta fall istället ber Gud att utföra hämnden. Inte bara bildspråket utan även själva monumenten visar en blandning mellan det hedniska och kristna. Runstenarna visar också att de är resta under den tid då kristendomen inte ännu lämnat några större spår i kulturen. Ett tydligt bevis på detta är att det endast finns en runsten av kyrkorunstenarna som uppvisar en person med kristet namn, alla andra personnamn härstammar från den inhemska namntraditionen. I Rogberga/Bogla fanns också denna blandning mellan hednisk och kristen symbolik även på gravfältet. Så kan också vara fallet på de andra platserna, men eftersom man inte känner till gravfältens innehåll kan denna förening av traditioner vara svår att bevisa. Alla platser visar någon form av kultplatskontinuitet, och runstenarna och gravfältens relationer visar att kyrkplatsen troligtvis tidigare haft en funktion som någon form av kult- eller samlingsplats. Enligt Martin Hansson fanns det en kontinuitet mellan runstensresarna och stenkyrkobyggarna (Hansson 2001). Denna kontinuitet kan vara svår att bevisa eftersom Hanssons studie i första hand visar en ekonomisk kontinuitet. Utifrån runstenarna sett kan jag mycket väl tänka mig att de första träkyrkorna kan vara resta av samma släkter som lät uppföra runstenarna. Det tidsavstånd som finns från att runstenarna restes till att stenkyrkorna byggdes gör att det blir svår att härleda bägge monumenten till samma släkt. Hade fler träkyrkor blivit bevarade hade de kanske kunnat ge oss en ledtråd i frågan. Däremot är tanken lockande att samma stormannasläkt verkat på samma plats under längre tid, men man måste inräkna de kulturella förändringar som sker från senvikingatid till tidigmedeltid.

6.6 Tolkning

Syftet med närstudierna var att undersöka runstenarnas syfte och funktion, och framför allt om de har fungerat som en länk mellan hednisk tradition och kristen tro. Svaret på denna fråga utifrån mina närstudier är följande: *Runstenarna har fungerat som en länk mellan hednisk tradition och kristen tro, inte bara utifrån textinnehållet, ornamentiken eller*

monumentet i sig, utan också utifrån deras förhållande i landskapet mellan kultplats (gravplats) och kyrkplats. Runstenarnas funktion som arvsdokument stärks av de tolkningar som gjorts av ordens/namnens förhållande till varandra och till bildspråket på runstenen. Dessa tolkningar visar också bildspråkets betydelse vid förståelsen av monumenten. Att föreningen mellan hednisk och kristen symbolik och traditioner även avspeglas på Boglagravfältet indikerar att så också kan vara fallet på flera andra gravfält. Det kan dessutom styrkas av de gravfält i Finnveden med skelettgravar där kropparna lagts i en kista eller sarg (Bodin 1997:134-142). De fyra närstudierna visar som sagt upp en ganska tydlig kultplatskontinuitet. Platserna med runstenar intill kyrkor har, i undersökningsområdet, oftast en religiös kontinuitet i form av gravfält, gravplatser och offerkällor.

7. Slutdiskussion

Min makroanalys visar att det inte går att spåra någon markant skillnad mellan runstenarna i kyrkomiljö och det samtliga runstensmaterialet i länet. Både makroanalysen och närstudierna stärker min utgångspunkt att runstenarna inte fraktats några längre sträckor för att inmurats i kyrkorna, vilket gör att jag anser att runstenarnas placering vid kyrkorna är primär. Det går inte heller att finna några tecken på att runstenarna systematiskt har inmurats i kyrkorna. Däremot utesluter jag inte att inmurandet av runstenar haft ett syfte. De senvikingatida runstenarna, som är kristna monument, har rests av en inhemsk inspirerad aristokrati och monumenten tillhör inte de traditionellt kristna. Har då dessa monument inte bara fungerat som minnesmärken och arvsdokument utan också som andaktsplatser kan det varit svårt för kyrkan att acceptera dessa privata uttryck för den nya religionen. Eftersom runstenarna inte nämns av Hamburg-Bremen, kan detta innebära att kyrkan inte såg monumenten som kristna. Runstenarna förhöll sig inte inom den kontinentala kristendomens ramar. Kyrkan kan av denna anledning murat in runstenarna med syfte att visa att kyrkan nu var den centrala platsen för religionsutövandet. De kan också varit orsaken till att runstensmonument slutade resas i början av 1100-talet. Kyrkan behöver inte alltid stått bakom inmurandet. Det kan säkert vara så att vissa familjer önskat få sin runsten inmurad i kyrkan och i andra fall kan stenarna endast haft syftet som byggmaterial. Om en familj önskat att få sin sten inmurad borde inskriften ha varit synlig efter inmurandet. Det som stärker antagandet om att runstenarna murats in av kyrkan är att alla runstenar inte blivit inmurade. Kyrkan som organisation behövde kanske inte mura in fler stenar än vad som krävdes för att visa sin ståndpunkt. Det vore intressant att vidare undersöka runstenarnas mer exakta placering i kyrkan och om inskriften då varit synliga eller ej. Jag kommer i vilket fall fram till den slutsats att inmurningarna torde haft ett syfte, men att detta syfte skiljer sig åt från fall till fall, även om det känns troligt att den kyrkliga organisationen faktiskt kan ha legat bakom inmurandet.

Frågan om återinmurningen av runstenarna vid kyrkbyggena under 1700- och 1800-talen kan ha haft tre olika förklaringar. Antingen har man genom de sentida inmurningarna försökt att neutralisera runstenarna från de spökerier och andra otrevligheter som man trodde hörde runstenarna till. En annan möjlighet är förstås att man använde de stenar som redan hade varit inmurade i den gamla kyrkan, antingen endast som byggnadsmaterial eller för att man ansåg dem tillhöra kyrkan. Den tredje möjligheten är att de sentida inmurningarna snarare har att göra med den tidens syn på gamla kyrkliga föremål och attribut. Jag anser att ingen av dessa olika tolkningsmöjligheter verkar stämma bättre än någon annan. Det kan vara så att de sentida inmurningarna beror på alla dessa faktorer, och att det framför allt beror på vem som låtit mura in en runsten i den nya kyrkan. För att kunna besvara denna fråga mer djupgående

skulle jag ha gått i genom *Rannsakingarna* från 1600-talet och utifrån dessa beskrivningar och val av registrerade runstenar bilda mig en uppfattning om den tidens syn på runstenarna, men eftersom allt inte får plats i en uppsats får detta bli ett senare projekt.

Det andra syftet i uppsatsen var att undersöka runstenarnas syfte och funktion. Av de tolkningar som är gjorda på närstudiernas runstenar, vad gäller orden/namnens relation till varandra och till bildspråket, så får man en tydlig bild av att runstenarna fungerat som arvsdokument, men också som en markör för att både människorna och platsen är kristen. Förhållandet mellan runorna och bildspråket har förmodligen lett till att man har stannat till och diskuterat monumentets innebörd (Andrén 2000:27). Utifrån mina närstudier kommer jag fram till följande: *Runstenarna har fungerat som en länk mellan hednisk tradition och kristen tro, inte bara utifrån inskriften, ornamentiken eller monumentet i sig, utan också utifrån deras förhållande i landskapet mellan kultplats (gravplats) och kyrkplats.* I Boglagravfältet fanns en liknande förening mellan kristet och hedniskt, precis som på runstenarna. På gravplatsen i Bogla syntes en successiv övergång från det hedniska gravskicket till det kristna (Artelius & Kristensson 2005:53). Här fanns skelettgravar i östvästlig riktning, samt skelettgravar i östvästlig riktning i högar. Man kan tänka sig att man låtit begrava de döda enligt den nya begravningsseden, alltså utan kremering, fast med en traditionell hög. Under kristnandeprocessen har man förmodligen känt ett behov av att ha kvar sin gamla identitet fast man övergått till den nya tron. Jag tror också att förfäderskulten spelat en avgörande roll och på grund av den har de gamla bildmotiven och symboliken fortsatt att användas. De fyra närstudierna visar upp en ganska tydlig kultplatskontinuitet. Man kan som sagt oftast se en religiös kontinuitet på platser med kyrkorunstenar, i form av gravfält, gravplatser och offerkällor.

8. Sammanfattning

Sambandet mellan runstenar och kyrkor är ett känt fenomen. Tyvärr vet man ofta mycket lite om kyrkplatsernas tidigare funktion, och på grund av det mycket lite om vad sambandet mellan runstenar och kyrkor innebär.

Syftet med denna studie är att undersöka runstenarna anknutna till kyrkor i Jönköpings län, för att utröna något om deras syfte, symbolik och funktion. Uppgiften blir att utreda om kyrkorunstenarna har varit primärt eller sekundärt placerade på kyrkplatsen samt att undersöka varför man låtit inmura runstenarna, inte bara i medeltida kyrkor utan också i kyrkor byggda under 1700- och 1800-talen. Vidare analyseras runstenarnas utifrån deras inskrifter och bildspråk, och även utifrån förhållandet till närområdet. Genom att komma närmare runstenarnas syften och funktioner vill jag få svar på om runstenarna i kyrkomiljö har fungerat som en länk mellan hednisk tradition och kristen tro.

Den första undersökningen i uppsatsen är en makroanalys, där jag försöker svara på om runstenarnas varit primärt eller sekundärt placerade vid kyrkan, men också själva syftet bakom inmurandet av runstenar. Av denna analys framkommer det att runstenarna med kyrkoanknytning inte skiljer sig markant från det samliga runstensmaterialet i länet. Makroanalysen visar också att runstenarna inte har inmurats i kyrkorna efter något systematiskt mönster. Däremot utesluter inte detta att själva inmurandet har haft ett syfte. Runstenarna i kyrkomiljö representerar runstenar från den mer intensiva resarperioden under senvikingatida i Småland, 1000-1050 e.Kr.

Den andra undersökningen i uppsatsen består av fyra närstudier. Fyra kyrkplatser med närområde och runstenar har undersökts mer ingående för att söka svaren på mina frågor om runstenarnas syften och funktioner. Med hjälp av dessa närstudier försöker jag ge svar på om runstenarna har fungerat som en länk mellan hednisk tradition och kristen tro, och om föreningen mellan hedniskt och kristet också märks på närmiljön. Dessa närstudier blir också en värdeomätare av de hypoteser som läggs fram efter makroanalysen.

Vad kan nu avslutningsvis sägas om runstenarna i kyrkomiljö i Jönköpings län? Runstenarna har enligt min undersökning sannolikt en primär placering vid kyrkorna. Både makroanalysen och närstudierna stärkte mitt antagande att dessa runstenar inte fraktats några längre sträckor för att sedan flyttas till, eller inmurats i, kyrkorna. Syftet bakom inmurningarna kan säkert skilja från plats till plats, men en trolig tolkning kan vara att det är kyrkan som organisation som låtit mura in stenarna. Kyrkan har sett runstenarna som privata kristna initiativ och därför murat in dem för att visa att det endast är kyrkplatsen som är den nya religionens centrum. Denna tolkning styrks av runstenarnas syfte och funktion, som inte bara är manifestationer över den egna släkten och dess förfäder, utan också de första kristna monumenten. Närstudierna styrker runstenarna som arvsdokument, men framför allt visar de att runstenar har fungerat som en länk mellan hednisk tradition och kristen tro. Detta syns på funktionen av själva monumentet, dess bildspråk och böner, men även på dess placering i förhållande till sin omgivning. Att man sedan brukat seder från både den forna seden och den kristna visas av den utgrävda gravplatsen i Bogla. Alla de fyra platserna visar upp en tydlig kultplatskontinuitet, och att runstenarna ursprungligen har stått vid kyrkplatsen kan vara en orsak till att man där lät uppföra kyrkan.

Hur vida det är samma släkt som rest runsten och byggt sten kyrkan är svårt att bedöma. Tidsavståndet mellan runsten och stenkyrka är också påtagligt, men frågan är vad stenkyrkobyggarna visste om runstenarna. Förmodligen hade de en klar uppfattning om dessa tidigkristna monument eftersom tidsavståndet inte är större än att det funnits människor som kunde berätta om dem. Förutom träkyrkorna är också de så kallade Eskilstunakistorna en intressant länk mellan runsten och stenkyrka. Att närmare undersöka träkyrkor och Eskilstunakistor kanske kan ge fler tolkningsmöjligheter angående kyrkorunstenarna och deras relation till stenkyrkor. Slutligen kan man konstatera att sambandet mellan runstenar och kyrkor är ett svårlöst problem, men att det är mycket spännande.

9. Käll- och litteraturförteckning

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)

Johansson, M. 2005. Kort redogörelse för dendrodatering av Mellby kyrkas takkonstruktion.

Fornminnesregistret

Referens från elektronisk post

Gustavson, H. 2004-04-01

Haas, J. 2006-04-20

Kristensson, A. 2005-10-12

Muntlig referens

Kallerskog, L. 2006-04-24

Litteratur

Agertz, J. 2002. Småländska ortnamn i runskrift och ortnamn i småländska runinskrifter.
Om runstenar i Jönköpings län. Red. Agertz, J. & Varenius, L. Jönköping.

Agertz, J. 2005. Gudmund Amondason i Bogla. *En vikingatida gravplats i norra Småland*.
(Red.) Artelius, T. & Kristensson, A. Arkeologisk Rapport 2005:38. Jönköpings
läns museum.

Andrén, A. 2000. Re-reading Embodied Texts – an Interpretation of Rune-stones. I: *Current
Swedish Archaeology*. 8.

Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.

Artelius, T. & Kristensson, A. 2005. *En vikingatida gravplats i norra Småland*. Arkeologisk
Rapport 2005:38. Jönköpings läns museum.

Bindberg, L.V.R. 2005. *Runkvadrarna i Rydaholms kyrka – En undersökning av det danska
inflytandet på Rydaholms kyrka, Växjö domkyrka och stift, samt i folklanden
Värend och Finnveden, med utgångspunkt från runinskrifterna i Rydaholms
kyrka*. Otryckt B-uppsats. Arkeologiska institutionen. Lund.

- Bodin, U. 1997. I Brytningstiden mellan hedniskt och kristet. *Det nära förflutna - om arkeologi i Jönköpings län*. Red. Nordström, M. & Varenius, L. Jönköping.
- Burenhult, G. 1991. *Arkeologi i Sverige*. Förlags AB Wiken. Höganäs.
- Burström, M. 1991. *Arkeologisk samhällsavgränsning – En studie av vikingatida samhälls territorier i Smålands inland*. Stockholm Studies in Archaeology 9. Stockholm.
- Dark, K.R. 1995. *Theoretical Archaeology*. Duckworth, London.
- Eddan – De nordiska guda- och hjältesångerna*. Oavkortad översättning från isländskan av Erik Brate. Femte upplagens andra tryckning. 1992. Klassikerförlaget Niloé. Stockholm.
- Enoksen, L-M. 1998. *Runor – historia, tydning, tolkning*. Historisk media. Lund.
- Gräslund, A-S. 1988. Runstenar, bygd och gravar. *Tor* 21. Pp. 241-262.
- Gräslund, A-S. 1991. Runstenar om ornamentik och datering. *TOR* 23. Pp. 113-140.
- Gräslund, A-S. 1992. Runstenar om ornamentik och datering II. *TOR* 24. Pp. 177-140.
- Gräslund, A-S. 2001. *Ideologi och mentalitet. Om religions skiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Occasional Papers in Archaeology 29. Uppsala universitet. Uppsala.
- Gräslund, A-S. 2002. De senvikingatida runstenarna i Jönköpings län – deras ornamentik och datering. *Om runstenar i Jönköpings län*. Red. Agertz, J. & Varenius, L. Jönköping.
- Haas, J. 2005:34. *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning*. Bredestads kyrka. Byggnadsvårdsrapport. Jönköpings läns museum. (opubl.)
- Haas, J. 2006:28. *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning*. Säby kyrka. Byggnadsvårdsrapport. Jönköpings läns museum. (opubl.)
- Haas, J. 2006:51. *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning*. Värnamo kyrka. Byggnadsvårdsrapport. Jönköpings läns museum. (opubl.)
- Haas, J. 2006. Manus till *Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning*. Mellby kyrka. (opubl.).
- Hagström, K. E. 2002. Den småländska ”gråstenen” – både utmärkt och runmärkt. *Om runstenar i Jönköpings län*. Red. Agertz, J. & Varenius, L. Jönköping.
- Hansson, M. 2001. *Huvudgårdar och herravälden – En studie av småländsk medeltid*. Almqvist & Wiksell International. Stockholm.

- Hodder, I. 1986. *Reading the past – Current approaches to interpretation in archaeology*. Second edition. Cambridge University Press.
- Jansson, K. & Kristensson, A. 2004. *Knutpunkt Bredestad*. Arkeologisk slutundersökning. Arkeologisk rapport 2004:36. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Jansson, S.B.F. 1963. *Runinskrifter i Sverige*. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB. Stockholm.
- Johansen, B. 1997. *Ormalur. Aspekter av tillvaro och landskap*. Stockholm Studies in Archaeology 14. Stockholm.
- Kinander, R. 1935, *Smålands runinskrifter (SmR.), första häftet*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Kinander, R. 1961, *Smålands runinskrifter (SmR.), andra häftet*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Lager, L. 2002a. *Den synliga tron. Runstenskors som en spegling av kristnandet i Sverige*. Uppsala.
- Lager, L. 2002b. Runstenskors i Jönköpings län. *Om runstenar i Jönköpings län*, s. 55-79. Red: Jan Agertz och Linnéa Varenius. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- National Encyklopedien. Band 17, 1995. & 2006-04-30 Källa
Nationalencyklopedin http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=341937
- Nordanskog, G. 2003. Dubbla budskap – Sigurd på stavkyrkoportalen. *META* 2003:3 Lund
- Olsen, B. 2003. *Från ting till text – Teoretiska perspektiv i arkeologisk forskning*. Översättning Sven-Erik Torell. Studentlitteratur, Lund.
- Palm, R. 2004. *Vikingarnas språk – 750-1100*. Norstedts Förlag, Stockholm.
- Sawyer, B. 2002. Runstenar och förmedeltida arvsförhållanden. *Om runstenar i Jönköpings län*, s. 55-79. Red: Jan Agertz och Linnéa Varenius. Jönköpings läns museum. Jönköping.
- Snædal, Th. & Åhlén, M. 2004. *Svenska runor*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- SOL = *Svenskt ortnamnslexikon*. 2003. (Red.) Wahlgren, M. Språk- och folkminnesinstitutet. Uppsala.
- Stille, P. 2002. Kristen tro och runstenar i Jönköpings län. *Om runstenar i Jönköpings län*. Red. Agertz, J. & Varenius, L. Jönköping.
- Ström, T. 1949. *Rogberga socken*. Jönköpings litografiska aktiebolag. Jönköping.

Uffe Tecknare. 1985. *Kyrkor i Jönköpings län. Del 1*. Rundan AB förlag. Huskvarana

Uffe Tecknare. 1986. *Kyrkor i Jönköpings län. Del 2*. Rundan AB förlag. Huskvarana

Varenius, L, Gustavson, H. & Agertz, J. 2002. Guide till besöksvärda runstenar i Jönköpings län med kartöversikt och register. *Om runstenar i Jönköpings län*. Red. Agertz, J. & Varenius, L. Jönköping.

Vestbö Franzén. A. 2005. Landskapshistorisk analys av byarna kring Rogberga sockencentrum. *En vikingatida gravplats i norra Småland*. (Red.) Artelius, T. & Kristensson, A. Arkeologisk Rapport 2005:38. Jönköpings läns museum.

Wilson, L. 1994. *Runstenar och kyrkor – En studie med utgångspunkt från runstenar som påträffats i kyrkomiljö i Uppland och Södermanland*. Arbete för fil. lic. Institutionen för arkeologi. Uppsala.

Zachrisson, T. 1985. *Smålands vikingatida runstenar – en rumslig analys*. Otryckt C-uppsats. Arkeologiska institutionen. Stockholm.

Zachrisson, T. 1998. *Gård, gräns, gravfält, Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland*. Stockholms universitet, Stockholm.

Zachrisson, T. 2002. Ärinwards minne – om runstenen i Norra Sandsjö. *Om runstenar i Jönköpings län*. Red. Agertz, J. & Varenius, L. Jönköping.

Bild- och karthänvisningar

Agertz, J. & Varenius, L. (red.): 2002, *Om runstenar i Jönköpings län*. Jönköpings läns museum, Jönköping.

Artelius, T. & Kristensson, A. 2005. *En vikingatida gravplats i norra Småland*. Arkeologisk Rapport 2005:38. Jönköpings läns museum.

Jönköpings läns museum. Kartor från bl.a. fornminnesregistret.

Jönköpings läns museums arkiv. (JLM)

Kinander, R. 1935, *Smålands runinskrifter (SmR.), första häftet*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

Kinander, R. 1935-61, *Smålands runinskrifter (SmR.), andra häftet*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.

RAÄ. Kulturmiljöbild. www.raa.se/kmb

Rogberga kyrka och församling 1868-1928. 1928. Protokollsammanställning. Jönköping

Snædal, Th. & Åhlén, M. 2004. *Svenska runor*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
Fotografier av Lundberg, B.A.

Ström, T. 1949. *Rogberga socken*. Jönköpings litografiska aktiebolag. Jönköping.

10. Förkortningar

dat.	daterat
fsv.	fornsvensk
g:a	gamla
gravf.	gravfält
JLM	Jönköpings läns museum
k:a	kyrka
kgd.	kyrkogård
NE	National Encyklopedien
plac.	placering
RAÄ	Riksantikvarieämbetet
RAÄ + nr	Riksantikvarieämbetets sockenvis förda fornminnesregister
Sm + nr	nummer i Smålands runinskrifter
SmR	Smålands runinskrifter
sn	socken
SOL	Svenskt ortnamnslexikon
Sö + nr	nummer i Södermanlands runinskrifter
U + nr	nummer i Upplands runinskrifter
Vg + nr	nummer i Västergötlands runinskrifter
Öl + nr	nummer i Ölands runinskrifter

11. Katalog

Data från runstenarna							
* = Stenen är för fragmentarisk							
** = Med största sannolikhet							
Nr.	Kyrka/Socken	Släktförhållande	Inskriftstyp	Kors	Bön	Inskriftsbandets utformning, ornamentik el. stilgrupp	Status/Övrigt
Sm 51	Forsheda	Horisontellt	Text ang. utlandsfarare			Randslinga b)	Västerled
Sm 61	Tännö	Vertikalt	Minnestext		X	Randslinga b) dubbel	
Sm 63	Värnamo	?*	?*	?*	?*	?*	
Sm 69	Fröderyd	Horisontellt	Minnestext	X		Randslinga a) med avslutande spiraler i ringrikestil	
Sm 71	N. Sandsjö	Vertikalt	Arvstext			Randslinga b)	Hävd till odalrätt
Sm 72	Ramkvilla	?*	Minnestext		X	Pr 3	Brosten
Sm 85	Alseda	Vertikalt	Arvstext			Fp	Kristet namn
Sm 92	Björkö	Vertikalt	Minnestext	X	X	Randslinga b)	Bön med vedergällning
Sm 97	Myresjö	Vertikalt	Minnestext **	?*	?*	Mittslinga	
Sm 98	Myresjö	Både vertikalt och horisontellt	Arvstext	?*	?*	Randslinga d)	
Sm 102	Skede	?*	?*	?*	?*	Mittslinga	
Sm 104	Vetlanda	?*	Text ang. utlandsfarare	?*	?*	?*	Västerut
Sm 105	Vetlanda	Horisontellt	Minnestext			Randslinga a)	
Sm 106	Vetlanda	Horisontellt	Minnestext			Randslinga b) med ringrikestil	
Sm 107	Vetlanda	?*	Minnestext	X	X	Randslinga b)	
Sm 109	Vetlanda	Både vertikalt och horisontellt	Arvstext			Randslinga a)	
Sm 121	Rogberga	Vertikalt	Arvstext			Randslinga a)	
Sm 127	Bredestad	?*	?*	X	?*	Randslinga a) el. b)	Namnet Håkan, högreståndsmiljö
Sm 129	Säby	Vertikalt	Minnestext			Randslinga a) korsbandlayout utan kors	
Sm 130	Eksjö	Horisontellt	Minnestext			Pr 1	Brosten
Sm 141	Mellby	Horisontellt	Minnestext **	?*	?*	Pr 3	
Sm Nyfynd	Mellby	Vertikalt	Arvstext		X	Pr 2 med så kallat iriskt koppel	Namnet Tryggulf endast känt från skandinaver i England

Data från runstenarnas kontext							
* = Uppgift saknas							
** = Med största sannolikhet							
Nr.	Kyrka/Sn.	Sammanhang	Kyrklig plac.	Ursprungs plac.	Gravfält	Bergart	Övrigt
Sm 51	Forsheda	Nu på kyrkogården	60 cm under kyrkmuren i medeltida k:an	Ev. vid vägmöte vid Storån	2 km från kyrkan	Granat-amfibolit	
Sm 61	Tännö	Står 400 m N om kyrkan vid gravfältet		Står på urspr. pl. vid gravf. S del. vid g:a byvägen	Högar och stensättningar samt flera resta stenar	Granit	Gravf. dat. 400-1050 e.Kr
Sm 63	Värnamo	Stenen är försvunnen, har troligen blivit sönderslagen och inmurad **	På kyrkogården	?*	?*	?*	
Sm 69	Fröderyd	Nu 4 m Ö om kyrkogårdsmuren Kyrkan är av Njudungstyp		Vid kyrkan intill vägen. Låg omkullvält och rikligt mossbevuxen 1690	?*	Smålands porfyr	Stenblocket 1 mil från platsen.
Sm 71	N. Sandsjö	200 m från kyrkan på åsen		På Runstensåsen	Nu mera bortodlat	Diabas	
Sm 72	Ramkvilla	Nu återinmurad i 1700-tals kyrkans långhusvägg	Okänd plac. i medeltidskyrkan	Vid bro el. åväg intill kyrkan	?*	Grå granit	Ekplank från 1100-tals stavkyrka
Sm 85	Alseda	Nu på kyrkogården	1690 under klockstapeln	?*	100 m S om kyrkan, bortodlade högar med kantrännor, brandgravar, ädelmetallsfynd	Grå granit	Gravfynd dat. 900-tal e.Kr
Sm 92	Björkö	Nu vid kyrkogårdsmuren	I kyrkmuren i medeltidsk:a	?*	Ättehögar och bortodlat gravf.	Granit	Gravf. dat. 800-1050 e.Kr
Sm 97	Myrsjö	I den nuvarande medeltidskyrkan	Förut i långhusets S portal	?*	Gravf. i bygden	Gnejs	Kyrkan av Njudungstyp
Sm 98	Myresjö	I den nuvarande medeltidskyrkan	Förut i koret som trappsten	?*	Gravf. i bygden	Grå granit	Njudungstyp
Sm 102	Skede	Återinmurad i 1800-talsk:ans stenbro. Nu uppställd i vapenhuset	Inmurad i medeltidsk:ans väggar **	?*	?*	Grå granit	
Sm 104	Vetlanda	Återinmurad i 1800-tals kyrkan, nu i vapenhuset	Inmurad i den medeltida k:an **	?*	Gravf. drygt 500 m från kyrkan	Diabas	Eskilstuna-kistor påträffade

Nr.	Kyrka/Sn,	Sammanhang	Kyrklig plac.	Ursprungs plac.	Gravfält	Bergart	Övrigt
Sm 105	Vetlanda	I 1800-tals medeltida del	I tornets medeltida del	?*	Gravf. drygt 500 m från kyrkan	Diabas	
Sm 106	Vetlanda	Nu vid kyrkan sedan 1953	I medeltida k:ans S långmur	?*	Gravf. drygt 500 m från kyrkan	Röd granit	
Sm 107	Vetlanda	Försvunnen vid kyrkbygget 1796-98	I medeltids-k:ans östra del	?*	Gravf. drygt 500 m från kyrkan	?*	
Sm 109	Vetlanda	Först vi klockaregården sedan på kyrkogården nu försvunnen efter kyrkbygget 1796-98	Intill kyrkan vid klockaregården	?*	Gravf. drygt 500 m från kyrkan och gravf. ca 400-1050 e.Kr i grannbyn Byestad, avfolkad ca år 1000	?*	
Sm 121	Rogberga	Först vid kyrkogården sedan 1817 inmurad i vapenhuset. Uppställd vid kyrkan efter nya kyrkbygget 1869	På kyrkogården	?*	Yngre järnåldersgravf. 500 m från kyrkan med både hedniska och kristna gravar med staket	Röd granit	Gravf. dat. 400-1050 e.Kr Offerkälla
Sm 127	Bredestad	Nu vid Bona gästgivaregård. De fyra sammanfogade stenfragmenten funna 1952	Vid stenfoten och spishällen till gästgiveriet intill kyrkan	?*	85 stensättningar, 15 högar och en treudd Gravf. dat. 800-1050 e.Kr	Röd granit	Kultsten. Tingsplats på 1300-talet
Sm 129	Säby	Sönderslagen och inmurad i nya kyrkan 1887	Kyrkogårdsmuren	?*	?*	?*	
Sm 130	Eksjö	Funnen vid rivningen av medeltidsk:an och återinmurad i 1800-tals-k:an uttagen 1942 står nu vid kyrkan	I medeltids-k:ans långhus	Kan ha stått 200 m från kyrkan vid befintliga broar	?*	Röd granit	
Sm 141	Mellby	Vid gravf. 500 m från kyrkan.		Vid garvf. med väg intill	500 m från kyrkan med 20 högar, 5 rösen och 10 runda stensättningar	Grå granit	100 m till offerkälla. Fler gravf. i grannbyarna
Sm Nyfynd	Mellby	Hittat 1968 i medeltids-k:an och står nu rest på kyrkogården	I sakristians östra grund med ristningen utåt	Kan ha stått vid kyrkvägen		Röd granit	

12. Bildförteckning för bilagor

1. Sm 51 Forsheda kgd.
2. Sm 61 Runstensholm, Tännö
3. Sm 63 Värnamo kgd.
4. Sm 69 Fröderyds kgd.
5. Sm 71 N. Sandsjö
6. Sm 72 Ramkvilla k:a
7. Sm 85 Alseda kgd.
8. Sm 92 Björkö kgd.
9. Sm 97 Myresjö g:a k:a
10. Sm 98 Myresjö g:a k:a
11. Sm 102 sida A Skede k:a
12. Sm 102 sida B Skede k:a
13. Sm 104 Vetlanda k:a
14. Sm 105 Vetlanda k:a
15. Sm 106 Vetlanda kgd.
16. Sm 107 Vetlanda kgd.
17. Sm 109 Vetlanda klockarestuga
18. Sm 121 Rogberga kgd.
19. Sm 127 Bona, Bredestad
20. Sm 129 Säby kgd.
21. Sm 130 Eksjö k:a
22. Sm 141 Mellby
23. Sm Nyfynd Mellby k:a
24. Sm 42 Ryssby sn.
25. Sm 77 Sävsjö Västergård
26. Sm 64 Västhorja, Värnamo
27. Sm 52 Forsheda allmänning
28. Sm 13 Högnalöv, Uråsa sn.
29. Sm 35 Replösa, Ljungby sn.
30. Sm 131 Hjortholmen, Flisby sn.
31. Sm 130 Eksjö k:a
32. Sm Nyfynd Mellby k:a
33. Sm 137 Nu i Eksjö
34. Sm 95 Lannaskede k:a
35. Folklands- och spridningskarta
36. Karta över Rogberga/Bogla
37. Karta över Tännö
38. Karta över Mellby
39. Karta över Vetlanda

Bilaga 1.

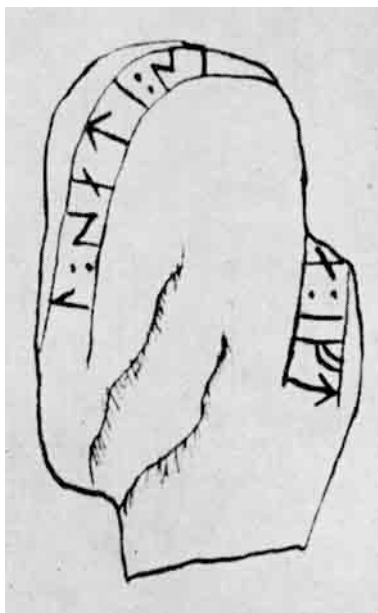
De 22 runstenarna med kyrkoanknytning i Jönköpings län

1. Sm 51 Forsheda kgd. (efter SmR.)

2. Sm 61 Runstensholm, Tännö. (efter SmR.)

3. Sm 63 försvunnen, Värnamo kgd.
(efter SmR.)

4. Sm 69 Fröderys kgd. (efter SmR.)

5. Sm 71 N. Sandsjö (efter SmR.)

6. Sm 72 Ramkvilla k:a (efter SmR.)

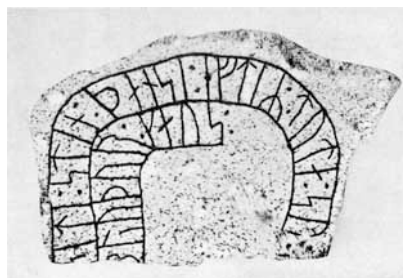
7. Sm 85 Alseda kgd. (efter SmR.)

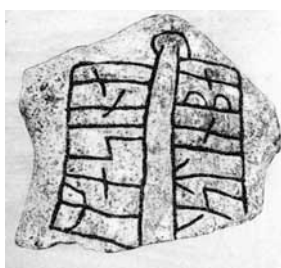
8. Sm 92 Björkö kgd. (efter SmR.)

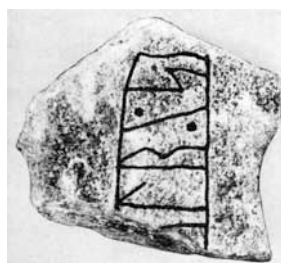
9. Sm 97 Myresjö g:a k:a (efter SmR.)

10. Sm 98 Myresjö g:a k:a (efter SmR.)

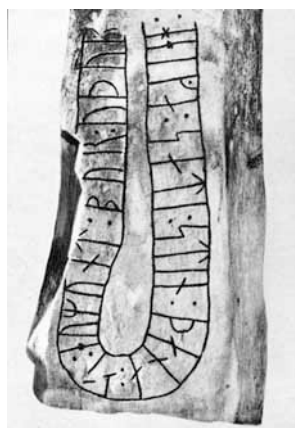
11. Sm 102 sida A. Skede k:a (efter SmR.)

12. Sm 102 sida B. Skede k:a
(efter SmR.)

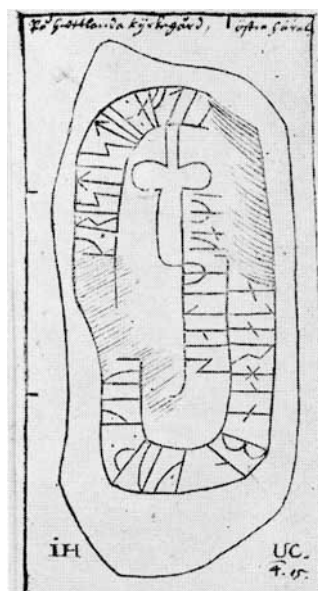
13. Sm 104 Vetlanda k:a (efter SmR.)

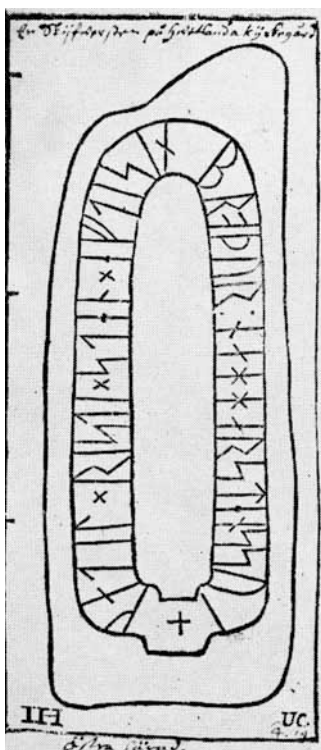
14. Sm 105 Vetlanda k:a
(efter SmR.)

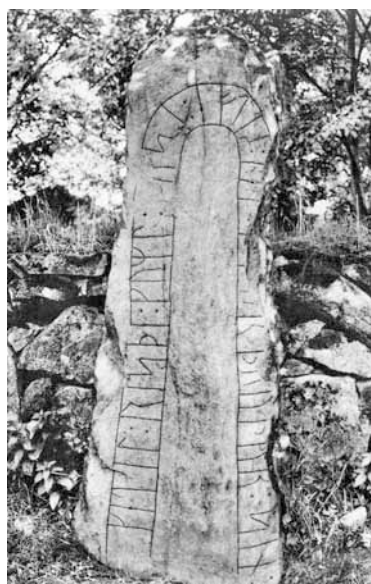
15. Sm 106 Vetlanda kgd.
(efter SmR.)

16. Sm 107, försvunnen, Vetlanda kgd.
(efter SmR.)

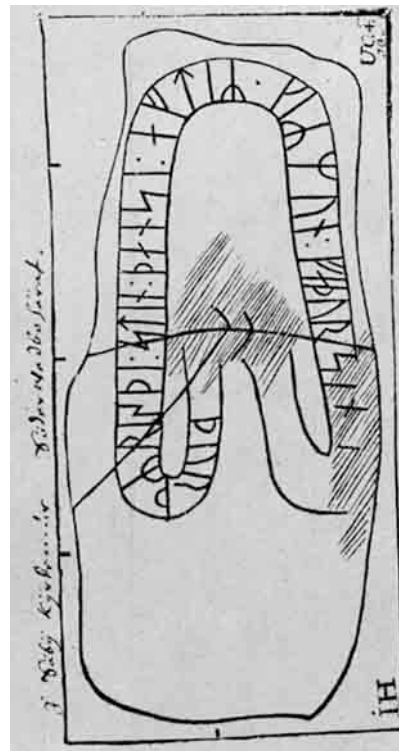
17. Sm 109, försvunnen, Vetlanda
klockarestugan (efter SmR.)

18. Sm 121 Rogberga kgd. (efter SmR.)

19. Sm 127 Bona, Bredestad
(efter SmR).

20. Sm 129, försvunnen, Säby kgd.
(efter SmR.)

21. Sm 130 Eksjö k:a (efter SmR.)

22. Sm 141 Mellby (efter SmR.)

23. Sm Nyfynd Mellby k:a (efter Agertz & Varenius 2002)

Bilaga 2.

Inskriftsbandens utformningsgrupper och stilgrupper

Radsystem

24. Sm 42 Tuna, Ryssby sn.
(efter SmR.)

Mittslinga

25. Sm 77 Sävsjö Västergård
(efter SmR.)

Randslinga a)

26. Sm 64 Västhorja, Värnamo
(efter SmR.)

Randslinga b)

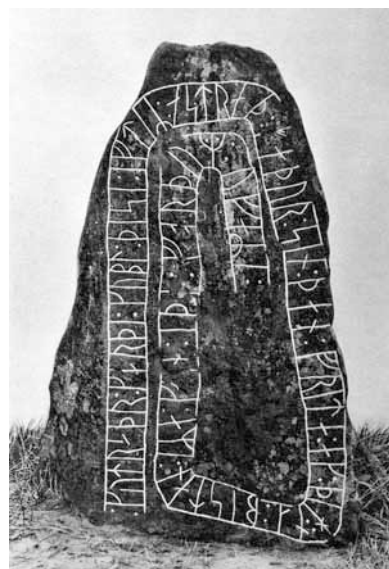
27. Sm 52 Forsheda allmänning
(efter SmR.)

Randslinga c)

28. Sm 13 Högnalöv, Efteråsa sn.
(efter SmR.)

Randslinga d)

29. Sm 35 Replösa, Lungby sn.
(efter SmR.)

Fp (ca 1010-1050)

30. Sm 131 Hjortholmen, Flisby sn.
(efter SmR.)

Pr 1 (ca 1010-1040)

31. Sm 130 Eksjö k:a (efter SmR.)

Pr 2 (ca 1020-1050)

32. Sm Nyfynd Mellby k:a (efter Agertz &
Varenius 2002)

Pr 3 (1050-1080)

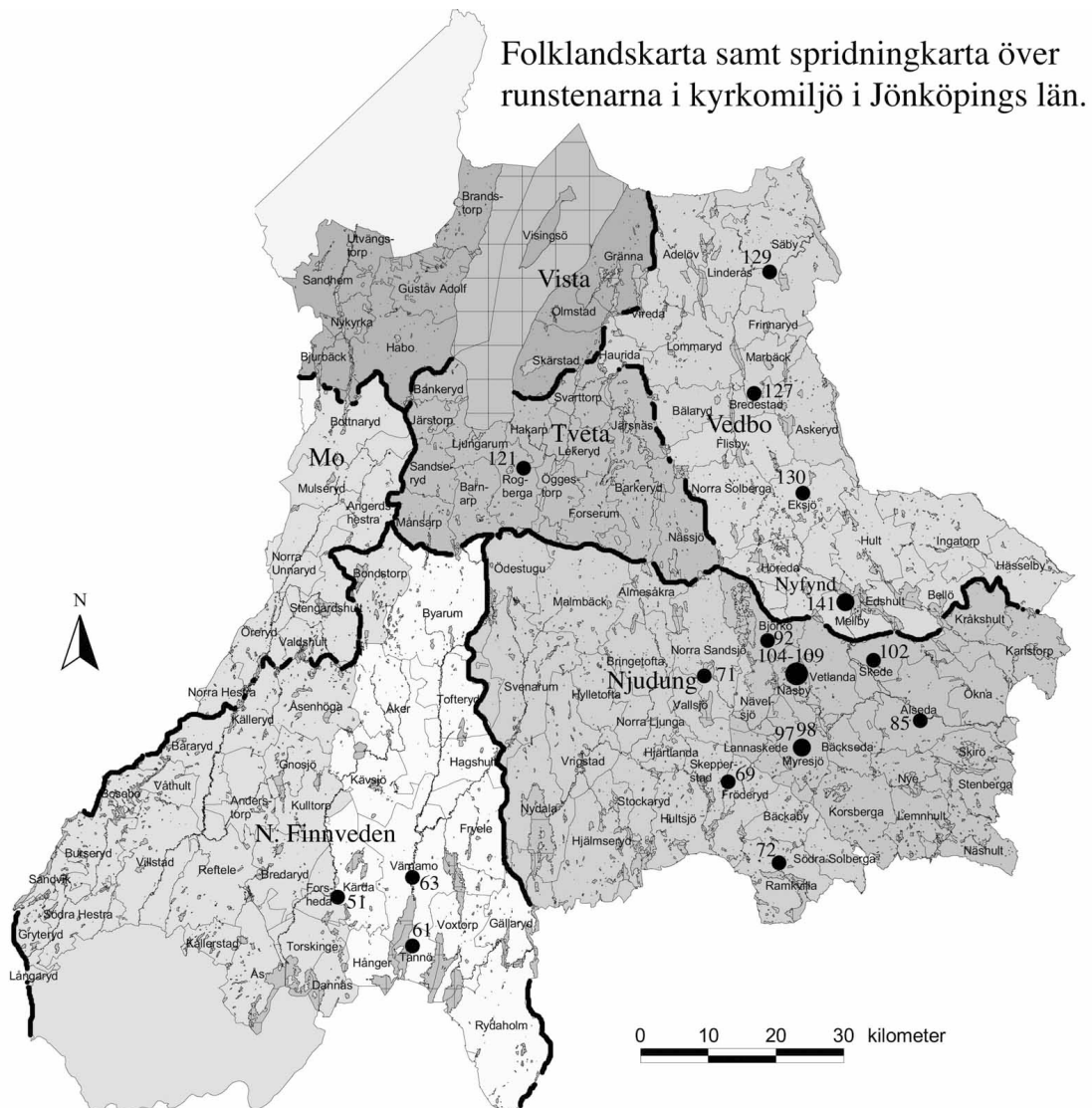
33. Sm 137 Nu i Eksjö (efter SmR.)

Pr 4 (1070-1100)

34. Sm 95 lock till Eskilstunakista
i Lannaskede k:a (efter SmR.)

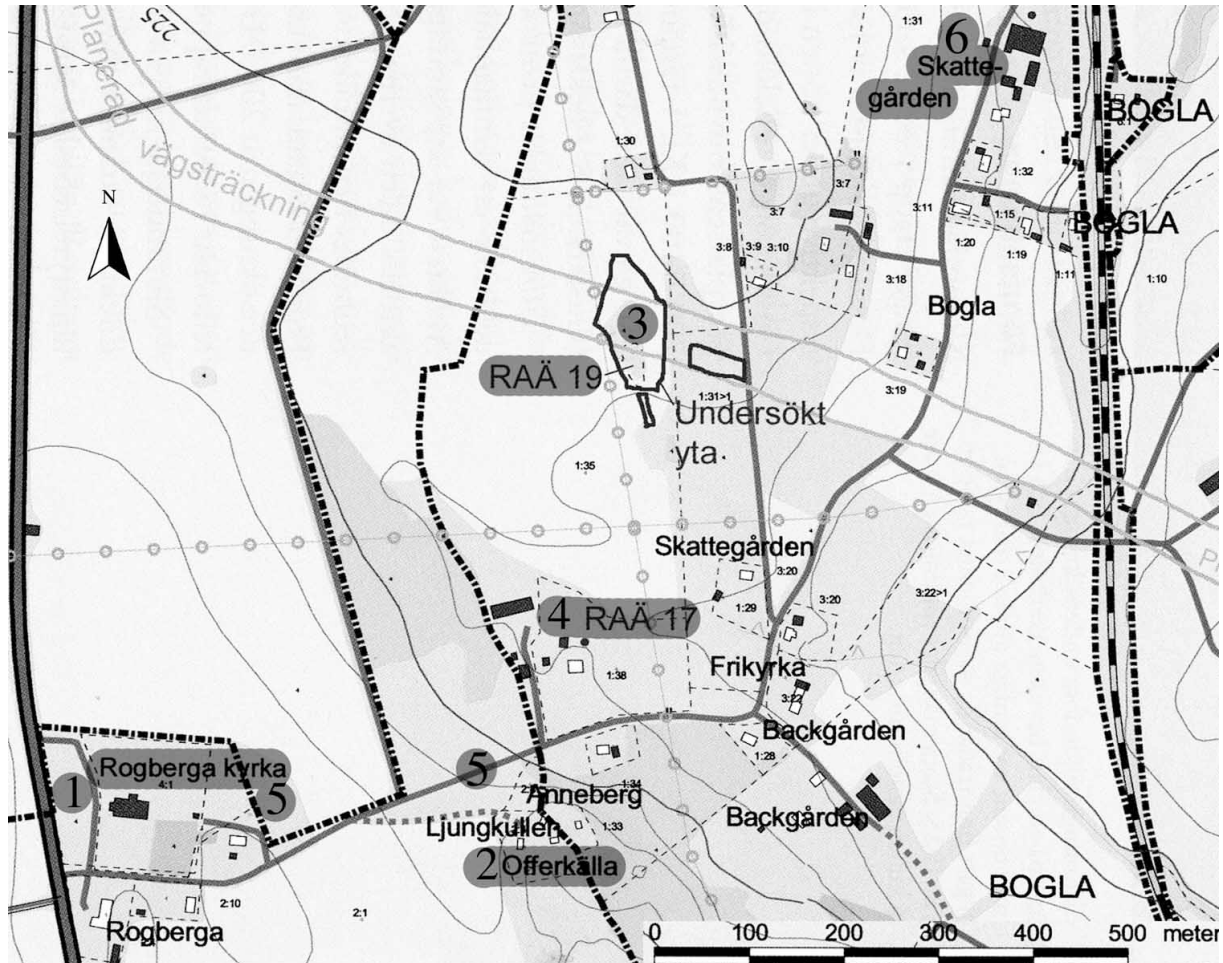
Bilaga 3.

35. Kartan över Jönköpings län visar gränserna för de gamla folklanden i Småland. Mo hörde förr till Västergötland, och Vartofta, längst upp till vänster, tillhör fortfarande Västergötland. Att Njudung uppvisar fler runstenar i kyrkomiljö än de övriga folklanden beror på att hela runstensmaterialet är större där. (Karta efter länskartan över Jönköpings län. Publicerat med tillstånd från Jönköpings läns museum.)

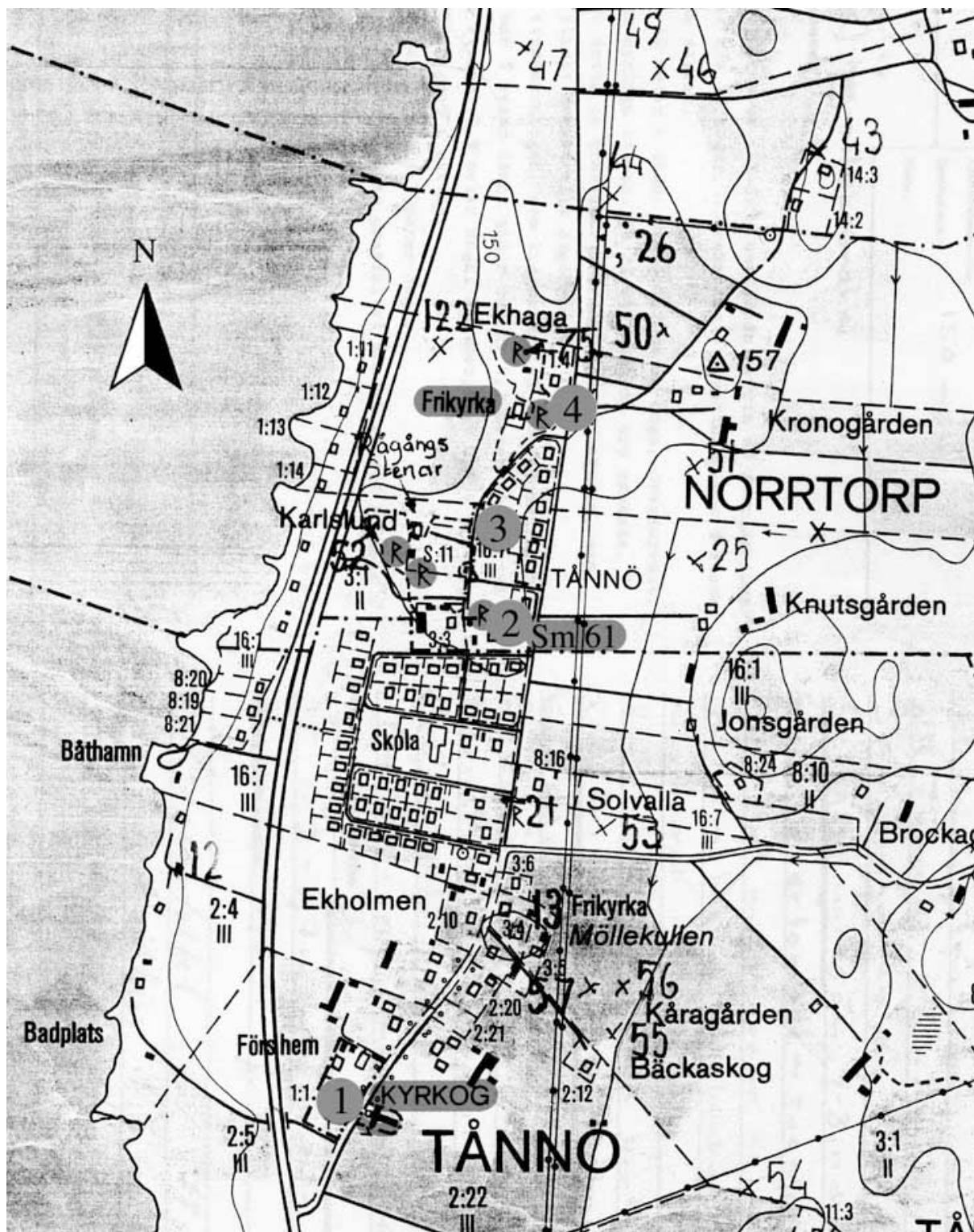
Bilaga 4.

Karta över Rogberga kyrka och Bogla by

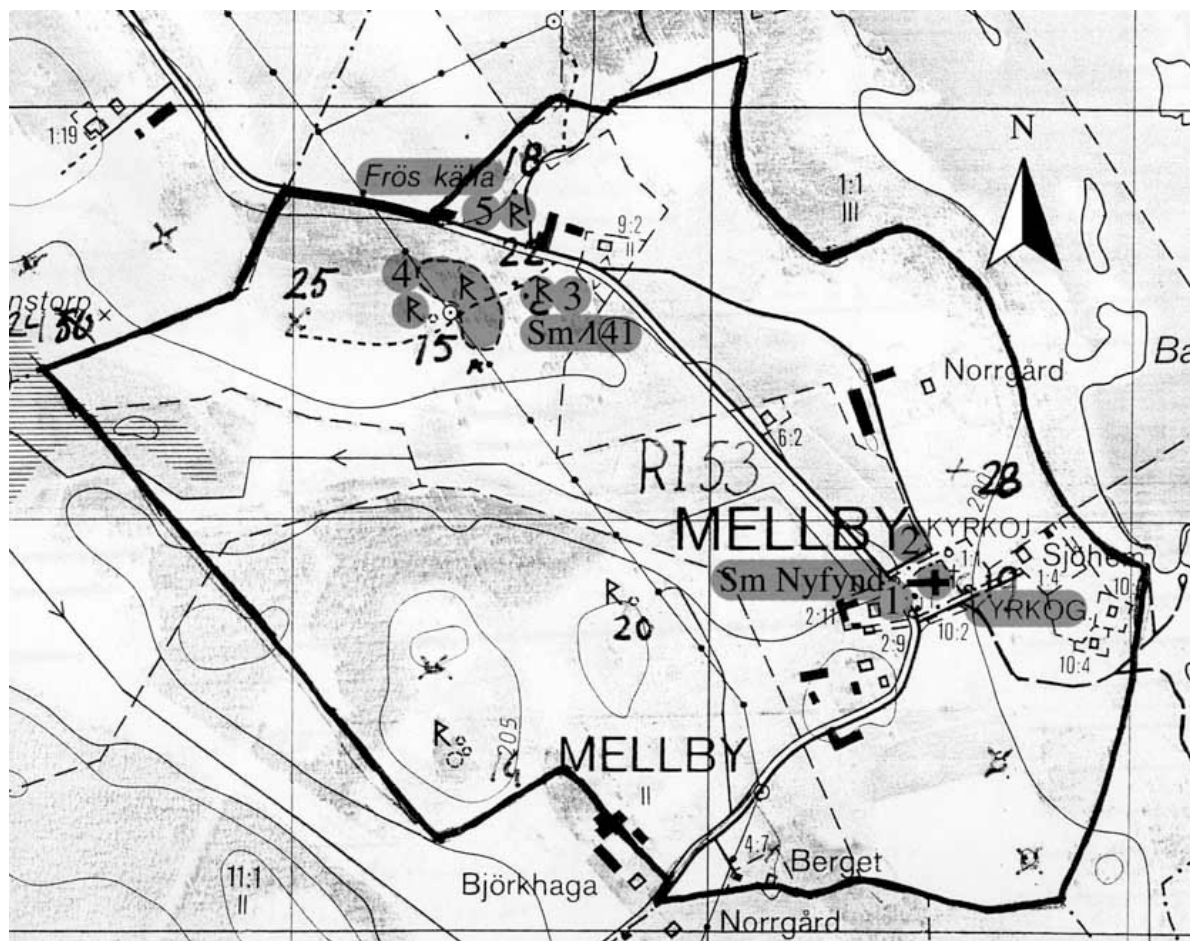
36. Karta över Rogberga kyrka och Bogla by. 1. Sm 121 vid Rogberga kyrka. 2. Offerkällan. 3. Gravplatsen som blev utgrävd 2003. 4. Högarna vid Bogla Skattegård 1:2-3 som grävdes ut under 1800-talet. 5. Äldre plats för ett numera förstörda gravfält. 6. Bogla Skattegård 1:31, äldre läge för den medeltida frälsegården. (Kartan efter Artelius & Kristenson 2005.)

Karta över Tännö

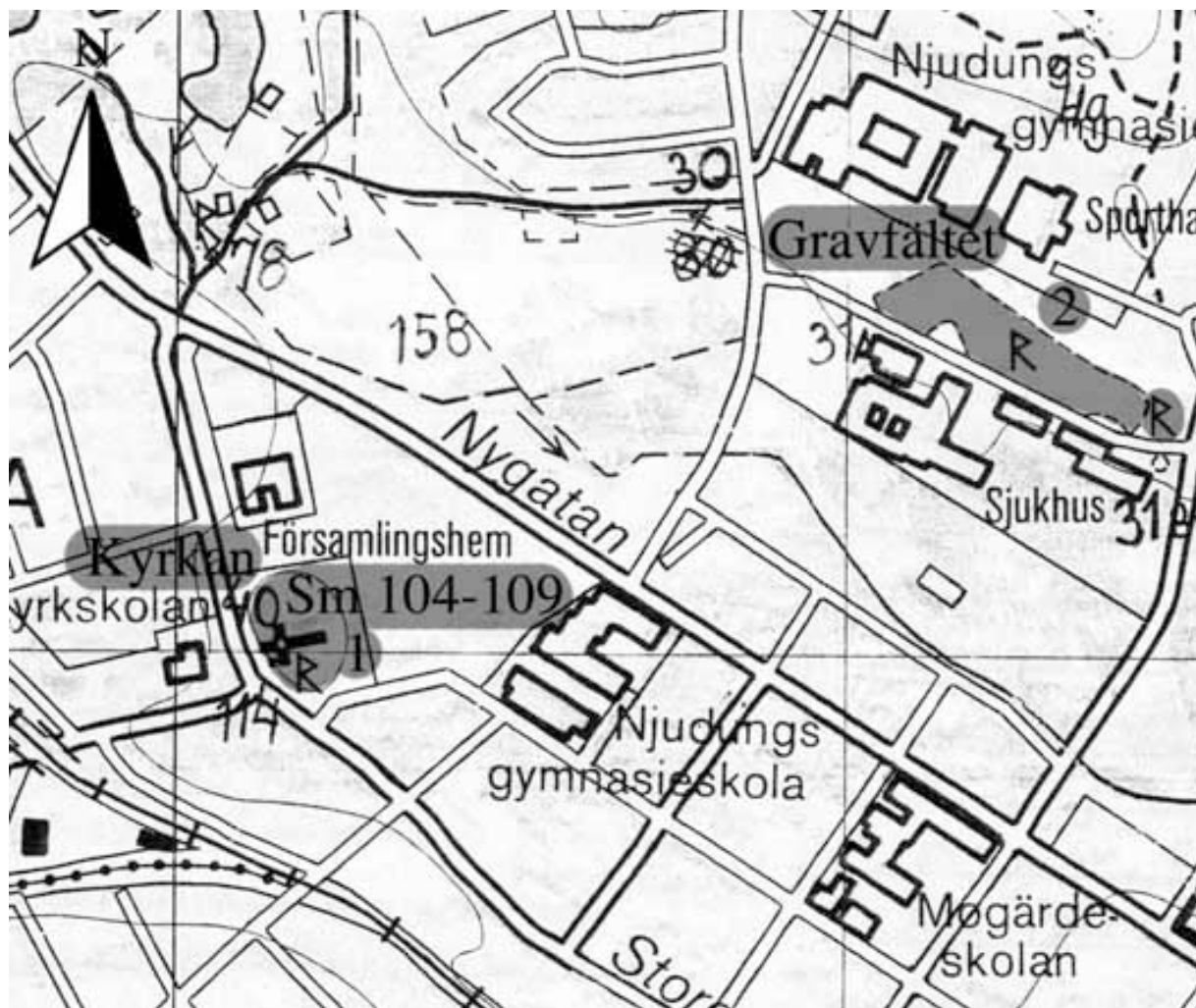
37. Karta över Tännö. 1. Tännö kyrka. 2. Sm 61. 3. Gravfältet vid runstenen. 4. Garvfältet med den genomgående byvägen och missionshuset. (Kartan efter JLM fornminnesregister.)

Karta över Mellby

38. Karta över Mellby. 1. Sm Nyfynd. 2. Mellby kyrka. 3. Sm 141. 4. Gravfältet. 5 Frös källa. (Karta efter JLM fornminnesregister)

Karta över Vetlanda

39. Karta över Vetlanda. 1. Vetlanda kyrka med Sm 104-109. 2. Gravfältet vid Epidemisjukhuset. (Karta efter JLM fornminnesregister)